

ЮРИЙ И. ВЕНЕЛИНЪ

ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

ПОДРЕДИ И ПРЕВЕДЕ
ПЕТЪРЪ ДИНЕКОВЪ

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО „ОТЕЦЪ ПАИСИЙ“ — ПЛОВДИВЪ

ЮРИЙ ВЕНЕЛИНЪ

ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

Подреди и преведе
ПЕТЪРЪ ДИНЕКОВЪ

ПЛОВДИВЪ
Книгоиздателство „Отецъ Паисий“
1938

Юрий И. Венелинъ
(1802 — 1839)

JOHN M. BENTON
1803-1880

ЮРИЙ ИВАНОВИЧЪ ВЕНЕЛИНЪ

Скоро ще навършатъ сто години отъ смъртѣта на Ю. И. Венелинъ. Неговото име е може би вече забравено въ собствената му родина, но въ паметѣта на българския народъ то продължава да живѣе. Ония, които се интересуватъ отъ историята на нашето възраждане презъ първата половина на миналия вѣкъ, не могатъ да не се занимаютъ съ личността и трудоветѣ на тоя благороденъ русинъ, който съ такова въодушевление откри на европейския свѣтъ нашата родина, нашия езикъ, нашата история.

И наистина, какво се знаеше за България преди Венелинъ? Следъ падането подъ турцитѣ нашиятъ народъ бѣ забравенъ. Мнозина мислѣха, че отъ нѣкогашнитѣ българи не е останало и следа. Каква неясна представа сж имали европейцитѣ за жителитѣ на Балканския полуостровъ, показва обстоятелството, че дори презъ 1827 г. въ едно московско списание било писано, че всички балкански славяни сж изчезнали и тамъ вече не се чува славянска речъ. Рускитѣ офицери, които дохаждали въ България презъ време на руско-турскитѣ войни, смѣтали българитѣ за татари, които се стараятъ да говорятъ на разваленъ руски езикъ. Сжщото мнение подържалъ и известниятъ руски историкъ и писателъ Н. М. Карамзинъ. А основателтъ на славянската филология, чехтъ

Йос. Добровски, презъ 1814 г. смѣташе българския езикъ за сръбско наречие. Първи сведения за нашия езикъ обнародва сърбинътъ Вукъ Караджичъ. Въ едно свое писмо отъ 1819 г. той говори за разликата между сръбски и български езикъ, а въ 1821 г. въ своя „Дадатъкъ къмъ С.-Петербургскитѣ сравнителни речници“ на Екатерина Велика напечата 27 народни пѣсни отъ Разлогъ, много български думи и три образци отъ българска речъ (преводи отъ Евангелието). Тукъ В. Караджичъ дава и кратки сведения за българския езикъ и по тоя начинъ показва на европейцитѣ, че нашиятъ езикъ е самостоятеленъ славянски езикъ. За българитѣ споменаватъ въ своитѣ съчинения и славянскитѣ учени П. Шафарикъ и В. Копитаръ, но и казаното отъ тѣхъ е случайно и откъслечно. Пръвъ дава по-опредѣлени, по-точни и по-подробни сведения за съвременнитѣ българи Ю. И. Венелинъ.

Юрий Венелинъ е по народность русинъ. Роденъ е на 22 априлъ 1802 год. въ селото Велика Тибава, Северна Унгария, при политѣ на Карпатитѣ. Баща му билъ украински свещеникъ и се наричалъ Иванъ Хуца, но умрѣлъ, когато Венелинъ билъ 10-годишенъ. Съ малкия Юрий, който проявявалъ голѣми способности, се заели неговитѣ роднини и го записали въ Ужгородската гимназия. Съ своитѣ успѣхи Венелинъ обърналъ внимание на мѣстното духовенство. Дали му стипендия и го изпратили въ 1821 г. въ Сарматския лицей да следва курса по философски науки, съ условие покъсно да стане учителъ въ Ужгородската се-

минария. Обаче семинарията не привличала младия стипендиантъ. Той се увлѣкълъ извънредно много въ историята, въ 1822 г. тайно отпътувалъ за Лѣвовъ и постъпилъ въ тамошния университетъ. За да скрие мѣстонахождението си отъ семинарското началство, Юрий Хуца промѣнилъ името си на Венелинъ. Тукъ прекаралъ една година. Занимавалъ се усърдно съ история, ровѣлъ се изъ богатата Лѣвовска библиотека и събиралъ исторически материали. Венелинъ, обаче, смѣталъ, че най-добре ще може да изучи славянското минало въ Русия. Великата славянска страна го привличала силно и той решилъ да замине за Русия презъ Триестъ, като обиколи съ параходъ класическа Гърция и се озове презъ Черно-море въ Одеса. Обаче въ това време избухнало грѣцкото въстание и Венелинъ се спрѣлъ въ гр. Сегединъ. Презъ зимата слушалъ лекциитѣ на тамошнитѣ професори, а въ началото на пролѣтъта се запъжилъ за руската граница и пристигналъ въ Кишиневъ. Съ помощта на генералъ-губернатора И. Н. Инзовъ, Венелинъ билъ настаненъ като учителъ и надзирателъ въ семинарията.

Престояването въ Кишиневъ имало голѣмо значение за живота на Венелинъ. Тукъ той за прѣвъ пѣтъ се срещналъ съ българи. Въ Кишиневъ живѣли много български преселници (избѣгали отъ България следъ руско-турскитѣ войни презъ 1792 и 1812 г.). Венелинъ се запозналъ съ тѣхъ, заинтересувалъ се отъ тѣхния животъ и, виждайки, че съвременната наука почти нищо не знае за тѣхъ, почналъ да ги разпитва и събира сведения за езика и

страната имъ. Още тукъ се събудило у него пламенно желание да помогне на тоя нѣкога славенъ, а сега съвсемъ забравенъ народъ. Следъ двегодишни усърдни занимания Венелинъ се убедилъ, че Кишиневъ не може да задоволи неговитѣ научни интереси, и заминалъ въ 1825 г. за Москва да постъпи въ университета. Но вмѣсто да се запише въ историко-филологическия факултетъ да следва своята любима наука — история, предъ страха отъ бждеща беднотия и по съвета на свои приятели се записалъ на медицина. Студентскитѣ години прекаралъ въ голѣма оскъдица. Изучаването на медицината не спрѣло неговитѣ исторически занимания. Тѣ се засилили особено, когато Венелинъ попадналъ като домашенъ учителъ въ семейството на известния писателъ С. Т. Аксаковъ. Тамъ се запозналъ съ проф. М. П. Погодинъ, единъ горещъ защитникъ на славянството. Погодинъ взелъ подъ своя закрила младия Венелинъ, насърчилъ неговитѣ исторически проучвания, помагалъ му материално презъ цѣлия му животъ. Въ неговия „Московскій вѣстникъ“ Венелинъ напечаталъ първата си работа върху славянството — една рецензия за книгата на Игн. Яковенко „Сегашното състояние на турскитѣ княжества Молдова, Влашко и руската Бесарабска областъ“ (1828 г.). Още тукъ проличава голѣмата любовъ на Венелинъ къмъ българския народъ. Той пише: „Нека чужденцитѣ, поради незнание или нехайство, малко се занимаватъ съ българитѣ, но толкова по-непростително е за насъ да забравимъ тѣзи, отъ

чиито ржце получихме кръщение, които ни научиха да четемъ и да пишемъ, на чиито роденъ езикъ и до днесъ се извършва нашето богослужение, на чиито езикъ писахме почти до времето на Ломоносовъ, люлката на които е свързана съ неразривни връзки съ люлката на руския народъ". Венелинъ отрича, че българитѣ сж отъ татарски произходъ, и твърди, че тѣ нѣкога сж съставяли частъ отъ руския народъ. За тѣхното тежко състояние днесъ най-много сж виновни гърцитѣ, които сж отнели духовната имъ свобода. Горещиятъ българолюбецъ заключава съ тжга: „Вие, благородни северни и южни братя, не чувате риданията на народа, комуто много дължите, безъ да сте изразили съ нѣщо своята благодарностъ. Неговиятъ стонъ, изгубенъ изъ пжтищата на кривитѣ исторически тълкувания, не достига до вашитѣ уши и сърдца; вие минавате край неговата тъмница и не го виждате, не познавате роднитѣ си братя...“

Силно заинтересуванъ отъ историческитѣ му занимания, проф. М. П. Погодинъ накаралъ Венелина да обработи събранитѣ материали върху българското минало въ отдѣленъ трудъ. Самъ той далъ необходимитѣ сръдства за печатане и тѣй въ 1829 г. излѣзла знаменитата Венелинова книга „Старитѣ и сегашни българи въ тѣхното политическо, народописно, историческо и религиозно отношение къмъ руситѣ“. Въ това съчинение се разглеждатъ теоритѣ за произхода на българитѣ. Още въ увода се посочва, че българитѣ сж славянско племе като руситѣ, чехитѣ, поляцитѣ, сърбитѣ, хър-

ватитѣ и т. н. Най-напредѣ Венелинѣ хвърля погледѣ върху сегашното имѣ състояние: селища, брой, езикѣ и родство, падане на българската държава, черковно устройство, име на народа, религия, политическо състояние, просвѣта, литература, характерни черти. Изхождайки отъ факта, че съвременнитѣ българи сж славяни, Венелинѣ твърди, че и старитѣ българи сж отъ славянски произходѣ, а не отъ татарски, както подържали западнитѣ учени Ив. Тунманѣ и Ив. Енгелѣ. Споредѣ Венелинѣ, българитѣ сж дошли отъ Волжката страна и принадлежатѣ къмѣ голѣмото руско племе. Името имѣ произхожда отъ р. Волга. Отсамѣ Дунава тѣ се явили подѣ общото име хуни. Така нареченото велико преселение на народитѣ не сжществува. То представя въ сжщностѣ разширението на българитѣ-хуни, които следѣ 380 г. нахлуватѣ въ югоизточна Европа. Славянитѣ (каквито сж и българитѣ-хуни) сж стари жители на Европа. Въ древната история тѣ сж били познати подѣ имената сармати и скити и сж били вече раздѣлени на отдѣлни племена. Българитѣ образували сѣ руситѣ единѣ голѣмѣ народѣ, съставенѣ отъ три части: великоруси, малоруси и българи (волгоруси). На това се дължи и близостѣта между съвременнитѣ руси и българи. Великоруситѣ въ IV в. били покорени отъ готитѣ, но храбритѣ българи, водени отъ своя смѣлъ вождѣ Атила или Тилана, ги освободили.

Книгата на Венелинѣ, която съдържа такива смѣли хипотези и заключения, предизвикала най-различни преценки. Проф. Погодинѣ

похвалил младия авторъ, но мнозина остро нападнали съчинението и посочили доста недостатъци. Както ще видимъ, българитѣ посрещнали книгата съ възторгъ заради горещата симпатия на автора къмъ тѣхната робска участъ. Преценени отъ гледището на съвременната наука, схващанията на Венелинъ върху старата история на българитѣ и славянитѣ не издържатъ критика. Венелинъ не е притежавалъ наученъ методъ и, като истински романтикъ, твърде често се е повеждалъ по своята фантазия и чувства. Трѣбва, обаче, да се подчертае неговата голѣма любовъ къмъ българитѣ и славянството изобщо, вѣрата му въ тѣхното бъдеще и рѣдкото му трудолюбие.

Венелинъ ималъ една мечта — да посети България, да проучи езика, етнографията, историческитѣ паметници на българския народъ. Съ помощта на проф. М. П. Погодинъ той получилъ потребнитѣ сръдства отъ Руската академия на наукитѣ и презъ месецъ априль 1830 г. тръгналъ отъ Москва. Голѣмото му въодушевление личи отъ думитѣ, писани до неговъ приятель: „Други день заминавамъ и азъ за класическата страна, класическа за Русия, Литва и Унгария — за България, отечеството на Баянъ, славянския Осиянъ, отечеството на свещения за насъ езикъ и т. н. Целта е велика, стига само да позволятъ мѣстнитѣ условия“. Наистина, условията се оказали не много благоприятни. Рускитѣ войски следъ войната отъ 1828 год. почнали да се оттеглятъ отъ Балканския полуостровъ. А тъкмо на тѣхъ Венелинъ разчиталъ най-много. Следъ дълго

чакане въ Одеса (тукъ той се запозналъ съ българскитѣ емигранти и почналъ да изучава български езикъ, да записва думи и събира народни пѣсни) Венелинъ отпътувалъ за Варна, гдето пристигналъ на 4 юлий. Неговата задача била широка: да изучи новобългарския езикъ, за да състави граматика и речникъ; да потърси археологически паметници; да разгледа архивитѣ и книгохранилищата, както въ България, тъй и въ Ромъния; да опише и снее по-важнитѣ ржкописи и т. н. Обаче още въ Варна го срещнали първитѣ неуспѣхи. Българското население било твърде малко, гръцкото духовенство било неуро и неразбрано. Да замине въ Южна България не можелъ поради неспокойното положение следъ войната. Венелинъ се опжилъ за Каварна, Кюстенджа, Бабадагъ и Силистра. По пжтя се разболѣлъ и въ последния градъ легналъ на легло. За пжтуване изъ страната не могло и да се мисли — населението било разпрѣснато, поради преживѣнитѣ нещастия се отнасяло къмъ чужденцитѣ много подозрително и недовѣрчиво. Венелинъ се опиталъ въ Силистра да изпълни задачата си поне отчасти — разпитвалъ бѣжанцитѣ отъ различни български краища, събиралъ етнографски и исторически сведения, държалъ си езикови бележки. Презъ септемврий заминалъ за Букурещъ. Тукъ работилъ известно време въ Митрополитската библиотека и преписалъ голѣмъ брой грамоти. Следъ това презъ Кишиневъ и Одеса се върналъ въ Москва.

Веднага Венелинъ почналъ да привежда въ редъ събранитѣ материали, но работѣлъ при

много неблагоприятни условия поради нѣмане срѣдства за живѣне. Следъ две години успѣлъ да пригответи влахо-българскитѣ грамоти и ги изпратилъ въ академията, обаче тѣ били издадени едва въ 1840 г. подъ заглавие „Влахо-български или дако-славянски грамоти“, 66 на брой. Тѣ съдържатъ ценни данни за историята на Влашко, а за насъ сж важни, понеже сж написани на български езикъ. Въ 1834 г., посъветванъ отъ М. П. Погодинъ, Венелинъ се опиталъ да заеме новоосновената катедра по славянски езици въ Московския университетъ. Представилъ списъкъ на трудоветѣ си и потрѣбния конспектъ на лекциитѣ, но кандидатурата му не била одобрена.

По сщщото време Венелинъ усилено работѣлъ надъ своята „Граматика на сегашното българско наречие“, плодъ на пжтуването му въ България. Тя представляла голѣмъ трудъ — 387 голѣми ржкописни страници. На нея Венелинъ възлагалъ много надежди и въ 1835 г. я предалъ въ академията. Прегледалъ я знаменитиятъ руски езиковедъ А. Хр. Востоковъ и се произнесълъ изобщо добре за нея, като направилъ нѣкои бележки. Обаче граматиката била повторно рецензирана отъ единъ комитетъ, който решилъ да не бжде издавана. Това огорчило извънредно много Венелина. Граматиката не била издадена никога и до сега се пази въ ржкописъ. Венелинъ работилъ надъ нея шесть години, искайки да изложи научно най-важнитѣ особености на живия български езикъ. Тя, обаче, нѣма голѣма научна стойностъ, защото авторътъ ѝ нито е

притежавалъ потрѣбната езиковедска подготовка, нито е познавалъ добре българския езикъ. Все пакъ тя е ценна като пръвъ опитъ за българска граматика, а сжщо тъй съдържа нѣкои оригинални възгледи и културно-исторически и етнографски бележки.

Венелинъ се интересувалъ твърде много и отъ народното творчество на славянитѣ. Той непрекъснато събиралъ, ако и безъ голѣмъ успѣхъ, български народни пѣсни. Въ 1834 г. написалъ статията „За източника на народната поезия изобщо и южноруската особено“, кждето разглежда различие-то между пѣснитѣ на северния и южния русинъ. Въ 1835 г. се появява книгата му „За характера на народнитѣ пѣсни у балканскитѣ славяни“. Венелинъ се опитва да открие въ народнитѣ пѣсни преди всичко характера, психологическиятъ особености, нравственото състояние на балканскитѣ славяни. Споредъ него, въ тѣхния животъ преобладава трагизмътъ. Въ пѣснитѣ могатъ да се отбележатъ два основни мотива: отвличане на моми и мѣсть на враговетѣ. Характерни за тѣхъ сж още героизмътъ и решителността. Венелинъ прави своитѣ заключения главно възъ основа на сръбски пѣсни. Интересни сж нѣкои описания на обичаи или оригинални схващания, но и тукъ често фантазията се намѣсва, та изводитѣ губятъ своята научна стойностъ. Трѣбва да се отбележи, че Венелинъ цени високо поезията на южнитѣ славяни и я сравнява по хубостъ съ Омировата.

Въ 1836 г. Венелинъ почналъ да печата втория томъ отъ своитѣ исторически изследвания, които е трѣбвало да обхванатъ петъ-шестъ тома. Той носѣлъ заглавие: „Старитѣ и сегашни българи въ тѣхното политическо, народописно, историческо и религиозно отношение къмъ руситѣ“, томъ II. Печатането, поради липса на срѣдства, било спрѣно на 48 страница. На следната година букурещкитѣ и одески българи обещава материална подкрепа, били отпечатани 15 коли, но съчинението не било свършено. То излѣзло въ пълнѣ видъ едва въ 1841 г. Въ него е проучена историята на срѣднодунавскитѣ славяни—словенцитѣ. Венелинъ доказва — съ познатитѣ свои ненаучни похвати, че всички срѣднодунавски области сж били населени съ славяни още преди Р. Хр. Въ една глава говори и за славянското писмо. То сжществувало дълго преди Кирилъ и Методий. Споредъ схващането на Венелинъ, ония етруски племена, у които римлянитѣ открили нѣкаква стара азбука, били славяни. Писмото имъ не представляло нищо друго, освенъ славянската глаголица. Кирилъ и Методий само възстановили славянското богослужение и писмо, освобождавайки ги отъ преследването на латинското духовенство.

Последнитѣ години отъ живота си Венелинъ прекаралъ въ голѣма нищета и постоянни душевни тревсти, придружени съ физическо изтощение поради тежка болестъ. Неговата болезнена раздражителностъ се усилила извънредно много — той се усамотява, бѣга отъ хората, скарва се съ мнозина, дори съ благосклонния

си покровителъ проф. Погодинъ. Билъ разочарованъ и отъ представителитѣ на българската интелигенция — чувствувалъ се неразбранъ и неоцененъ. Но тъкмо въ тия години се явили отъ къмъ тая страна първитѣ признания и възторжени преценки. Венелинъ се бѣ запозналъ съ нѣкои по-издигнати българи въ Букурещъ презъ 1830 — 1831 г. и очаквалъ отъ тѣхъ доброволна подкрепа. Но на първо време нѣмало никакви резултати. Едва по-късно, когато името на горещия българолюбецъ — историкъ се разчуло срѣдъ емиграцията, българитѣ потърсили Венелина. Неговата книга „Старитѣ и сегашни българи“ произвела силно впечатление на мнозина. Така, известниятъ просвѣтень деецъ Ан. Ст. Кипиловски пише до московския книжаръ А. С. Ширяевъ на 30. VI. 1831 г. следното: „Преди нѣколко дни имахъ щастието да взема въ рѣце съчинената отъ г. Ю. Венелинъ книга подъ заглавие „Старитѣ и сегашни българи“, която вече шесть пѣти ненаситно прочитамъ. Азъ съмъ българинъ по народность. Моитѣ чувства къмъ моя народъ сж съвсемъ сходни съ ония чувства, съ които е препълнена и душата на почитаемия авторъ на тая книга. Азъ не знамъ поради какво, но трѣбва да призная, че въ душата ми е пламналъ сжщо такъвъ възторгъ, че дори, мога смѣло да кажа, сравнява се съ възторга на самия почитаемъ авторъ. Не мога да Ви обясня, колко нещастенъ се смѣтамъ, като узнахъ, че тоя мжжъ, г. Венелинъ, е презимувалъ въ нашия градъ, а пъкъ нѣмахъ щастието да се запозная се него. Означената книжка, т. е. първата часть, въ цѣлия градъ е

една за всички наши любители на книжнината. Поради това моля Ваша милостъ да благоволите съ първа поща да ми съобщите отпечатани ли сж другитѣ части отъ това съчинение и последната цена на всѣка часть, та следвателно да Ви внесе пари за нѣколко екземпляра. При това топло Ви моля да благоволите да ми известите, кжде за сега се намира почитаемиятъ авторъ г. Венелинъ, за да мога да се обърна къмъ него съ благодарствено писмо, съ каквото е дълженъ цѣлятъ български народъ да се отнесе къмъ тоя, така да се каже, безсмъртенъ възобновителъ на българското съществуване“.

Другъ българинъ, В. Е. Априловъ, пише въ своята книга „Зората на новобългарското образование“ (Одеса 1841): „Следъ връщането си отъ Цариградъ въ началото на 1831 г. случайно намѣрихъ първия томъ отъ съчинението на покойния Ю. И. Венелинъ „Болгаре“. Смѣлостъта, съ която той се въоржаваше срещу аеропага на ученитѣ, както се изразява, ме порази . . . По тоя начинъ първиятъ томъ на Венелинъ, който събуди общо въодушевление у славянитѣ, ме насърдчи пръвъ къмъ занимания“. И по-нататъкъ: „Дълго търсихъ автора въ Петербургъ и Москва, за да го помоля да продължава своитѣ издирвания, защото неговитѣ схващания бѣха тържество за всички българи. Тѣ виждаха въ него оня гений, който може да ги извади отъ неизвестността, да ги запознае съ тѣхнитѣ братя-руси и да ги постави наравно съ просвѣтителитѣ народи“.

Следъ дълги търсения Априловъ намѣрилъ адреса на Венелинъ и на 26. V. 1836 г. му отпославилъ отъ свое име и отъ името на Н. Х. Палаузовъ писмо, въ което изказва голѣма благодарностъ за българолюбието на усърдния историкъ, съобщава му за нѣкои новоизлѣзли български книги и за основаването на Габровското училище. Венелинъ по това време се намиралъ въ особено тежко състояние. Нѣколко пѣти се е обръщаль къмъ различни българи съ позивъ да събиратъ пѣсни и езикови материали, да търсятъ рѣкописи, но молбитѣ му оставатъ безъ отговоръ. Разочарованъ и обезвѣренъ, не отговорилъ на Априловото писмо. Априловъ му писалъ отново на 28. VI. 1837 г. и го молѣлъ да продължава да работи надъ българската история. Къмъ писмото приложилъ и една ода, съчинена въ честь на Венелина отъ Г. Т. Пешаковъ. Венелинъ отговорилъ съ две писма, едното отъ които (отъ 27. IX. 1837 г.) — пространно и прочувствено — е извънредно ценно. Той обяснява мълчанието си, дава обширни сведения за своитѣ трудове и намѣрения, описва пѣтуването си въ България, съветва българитѣ да последватъ примѣра на сърби и гърци — да събиратъ народни пѣсни, етнографска и исторически материали, съ които да запознаятъ чужденцитѣ съ своето минало и да ги заинтересуватъ за своята нещастна участъ. Това Венелиново писмо е изиграло голѣма роля въ историята на нашето възраждане. Съ своята пламенностъ и дълбока любовъ къмъ България, съ своитѣ настойчиви покани къмъ българската интелиген-

ция за осъзнаване и дейност, то наподобява манифестъ. Априловъ го преписва и изпраща на видни тогавашни дейци, като Неофитъ Рилски, Р. Поповичъ, Зах. Ик. Круша и др., да го прочетатъ и събератъ пѣсни, ржкописи, исторически материали и т. н. Препращайки писмото, Н. Рилски нарича Венелиновото българолюбие „безкрайно и неподражаемо“. Българитѣ започватъ оживена кореспонденция съ Венелинъ, изпращатъ му преписъ отъ Паисиевата история и Шишмановата грамота, дадена на Рилския манастиръ, народописни материали и т. н. За своитѣ сношения съ българитѣ Венелинъ говори въ интересната книга „За зараждането на новата българска литература“, напечатана най-напредъ като статия въ сп. Московскій наблюдатель презъ 1837 г., а на следната година издадена отдѣлно. Въ нея Венелинъ проследява историята на новобългарската просвѣта и книжнина. Той говори за унищожението на самостоятелната българска черква, изгонването на българския езикъ отъ черквитѣ, своеволията на гръцкото духовенство, нуждата отъ български училища и книги. Изобщо тая книга застъга твърде разнообразни и интересни въпроси. Между другото Венелинъ дава извадки отъ Априловитѣ писма до него, прилага една народна сватбарска пѣсень и изрежда известнитѣ нему новобългарски книги. Особенъ интересъ представяятъ мѣстата, кждето Венелинъ говори за нашия книжовенъ езикъ и правописъ. Той се изказва за единъ езикъ, който да държи преди всичко смѣтка за черковнославянския, и

се обявява противъ членоветѣ, защото тѣ сж излишни — не се срѣщатъ въ другитѣ славянски езици, нито пъкъ въ всички български говори. Членътъ за него е една „нешастна привичка на простия народъ“, която ще попрѣчи извънредно много за развитието на българската поезия. „Българитѣ — говори Венелинъ — не ще могатъ да пишатъ стихове съ рими, ако всички сжществителни и въ всички падежи окончаватъ само на три окончания атъ, та, то!“ Що се отнася до правописа, Венелинъ е привърженикъ на етимологичното начало.

Това е последното съчинение на Венелинъ за България, което излиза при живота му. Скоро тежката болестъ повалила неуморния българолюбецъ и той умира на 26. III. 1839 г. въ Москва. Билъ погребанъ доста тържествено въ Даниловския манастиръ, близо до гроба на Гоголь. Присжтствуваели студенти, приятели, писатели, почитатели. Въ 1841 г. одескитѣ българи му издигнали паметникъ, изработенъ въ Италия отъ бѣлъ мраморъ, съ следния надписъ: „На Юрий Ив. Венелинъ — одескитѣ българи, 1841. Роденъ въ 1802 г., починалъ въ 1839 г. Напомни на свѣта за забравения, но нѣкога славенъ и могжщъ български народъ и пламенно желаете да види неговото възраждане. Всемогжщи Боже, чуй молитвата на твоя рабъ!“ А Г. Т. Пешаковъ съчинява „Рыданіе на смертъта Ю. И. Венелина“.

Венелинъ оставилъ доста трудове въ ржкописъ, нѣкои отъ които били издадени следъ смъртъта му. По-важни отъ тѣхъ сж: 1. Прие-

мане на християнството отъ славянскитѣ народи преди Кирилъ и Методий, 1839 г. — 2. Скандиновоманията и нейнитѣ поклонници, или стогодишни изследвания за варягитѣ, 1842 г. Венелинъ доказва, че варягитѣ били руси и рускиятъ народъ живѣе отъ незапомнени времена въ руската земя. — 3. Жителитѣ въ околността на Балтийско море, т. е. лети и славяни, 1846 г. — 4. Мисли за историята изобщо и руската въ частностъ, 1847 г. — 5. За старитѣ жилища на руския народъ, 1847 г. — 6. За нашествието на задвислянскитѣ славяни въ Русия, 1848 г. — 8. Критически изследвания за историята на българитѣ, 1849 г., издадени съ срѣдства на благодетеля Ив. Н. Денкоглу. Тая книга бѣ преведена на български отъ Ботьо Петковъ въ 1853 г. Тя разглежда историята на българитѣ отъ дохаждането имъ на Балканския полуостровъ до 968 г., когато биватъ покорени отъ руския князь Светославъ. И тя е изпѣстрена съ много смѣли възгледи. Авторътъ се стреми да докаже преди всичко славянския произходъ на турко-българитѣ, хазаритѣ и аваритѣ. Нейниятъ български преводъ е билъ много разпространенъ и усърдно четенъ.

Значението на Юрий Венелинъ за нашето възраждане е голѣмо. Наистина, неговитѣ трудове нѣматъ научна стойностъ. По образование лѣкаръ, той е хранѣлъ голѣма любовъ къмъ историята. Въ заниманията си е влагалъ страстта на своето сърдце, напълно отдадено на славянството. Рѣдко може да се намѣри по-възторженъ поклонникъ на славянското ми-

нало. По душевенъ строй Венелинъ е истински романтикъ. Вѣренъ на своето време, когато романтизмътъ завладява умоветъ въ цѣла Европа, Венелинъ се увлича отъ чувствата си, споредъ тѣхъ нагажда и своитѣ исторически теории. При все че допринася доста малко за сѣщинската наука, Венелинъ изигра голѣма роля за опознаването на българския народъ въ чужбина, главно Русия. Той никога не убеди съ своитѣ възгледи, но на мнозина припомни за сѣществуването на единъ нещастенъ и поробенъ славянски народъ отвждѣ Дунавъ. Неговиятъ горещъ позивъ за подкрепа и участие въ българската сѣдба развълнува много умове. Българскиятъ народъ никога не може да забрави тая заслуга на Венелинъ.

Но съ това неговото значение не се изчерпва. Още по-важно е влиянието на Венелинъ между българитѣ. Съ своята смѣла романтична фантазия, съ възторга си предъ нашето минало, съ състраданието си къмъ нашата нещастна участъ, съ безграничната идеализация на българската история той затрогна дълбоко българскитѣ сърдца. Признанията на съвременницитѣ свидетелствуватъ за голѣмото довѣрие, съ което българската интелигенция се е отнасяла къмъ неговия авторитетъ. Априловъ, следъ прочита на неговата книга, се отказва отъ своята гъркомания и отново се почувствува българинъ. Ан. Ст. Килиловски чете съ трепетъ съчиненията му и ги търси въ далечна Москва. В. Е. Априловъ признава, че Венелиновитѣ книги първи сж го подбудили

къмъ работа. Н. Рилски нарича Венелина „чудний сей болгаролюбецъ“. Г. Т. Пешаковъ го прославя като великъ народенъ будителъ. Раковски върви по следитѣ му. М. Кифаловъ — преводачъ на една отъ книгитѣ му — пише, че трѣбва да му се вдигне паметникъ насрѣдъ България. Македонскиятъ деецъ Йорданъ Константиновъ Джинотъ отбелязва, че нему българскиятъ народъ дължи своето пробуждане отъ робския мракъ. Сжщата заслуга му признава и д-ръ Ив. Селимински. Венелинъ събуди националното чувство и гордостята у българитѣ, подтикна ги да събиратъ исторически паметници, разкри имъ цената на народното творчество, насочи ги къмъ борба срещу пакостното грѣцко влияние. Въ това отношение той стана горещъ проповѣдникъ на славянското и по-специално руско влияние. Освенъ въ историята, фолклора и етнографията, Венелинъ въздействува и по отношение на нашия книжовенъ езикъ и правописъ. Тукъ той има усърдни привърженици. Тъкмо поради тия причини нѣкои видни наши учени поставятъ дѣлото на Ю. Венелинъ на първо мѣсто въ историята на нашето възраждане. Паисий е само начинателъ на народното пробуждане — изразителъ на неясния блѣнъ за самостоятеленъ, свободенъ животъ. Тепърва Венелинъ и неговитѣ съвременници В. Е. Априловъ и Н. Бозвели съ своитѣ идеи и дѣла даватъ силенъ тласкъ на възродителното движение.

Юрий Венелинъ е единъ отъ най-сияйнитѣ образи въ нашата нова история. Името му нѣма да бжде забравено никога, защото ни-

кой другъ чужденецъ не е говорилъ на българитѣ за собствената имъ родина, за нейното величаво минало, скръбно настояще и свѣтло бъдеще съ такъвъ възторгъ, съ такава страсть, съ такава любовъ.

Направихме тоя изборъ отъ съчиненията на Венелинъ, за да напомнимъ на българското общество, че скоро приближаватъ сто години отъ смъртъта на незабравимия българолюбецъ. Книгата е предназначена преди всичко за българската младежъ. Подбрани сж откъслци отъ по-важнитѣ Венелинови съчинения, така че да дадатъ достатъчна представа, както за неговитѣ възгледи, тъй и за неговитѣ настроения и чувства. Съчиненията му засѣгатъ сложни научни въпроси, затова подборътъ бѣше труденъ — трѣбваше да се потърсятъ само найдостъпни мѣста. Това се налагаше и отъ ограничения обемъ на книгата. Всички преводи сж направени отъ рускитѣ оригинали. За улеснение на читателитѣ, въ предговора заглавията на Венелиновитѣ или други цитирани книги сж предадени на български. Оригиналнитѣ и пълни заглавия се посочватъ по-нататкъ, въ началото на преведенитѣ откъслци или въ бележкитѣ на края.

Както е посочено на съответнитѣ мѣста, отъ Венелиновитѣ книги сж преведжани на български само „О зародышѣ новой болгарской литературы“, „Критическія изслѣдованія объ исторіи Болгаръ“ и часть отъ „О характерѣ народныхъ пѣсень у Славянъ задунайскихъ“. Помѣстенитѣ тукъ извадки отъ тѣхъ сж пре-

ведени наново. Всичко друго се явява за пръв път на български. Прибавихме и преводъ на знаменитото Венелиново писмо до В. Е. Априловъ отъ 27. XI. 1837 г., поради неговото голѣмо значение и ценно съдържание. Смѣтаме, че е време нашето общество да се запознае непосредно съ Венелиновитѣ съчинения, чрезъ личенъ прочитъ да почувствува неговата дълбока любовъ къмъ България. Нашитѣ дѣди сж чувствували това съ нѣкогашнитѣ преводи на тия съчинения, които, обаче, отдавна сж станали библиографска рѣдкостъ. Настоящиятъ изборъ ще ни сроди отново съ неспокойната мисль и пламенната любовъ на Венелинъ къмъ българитѣ. — Прилагаме за ония, които се интересуватъ отъ Венелиновото дѣло, библиография на по-важнитѣ статии и изследвания за него на български езикъ. Въ бележитѣ, помѣстени на края, се посочватъ и книгописни данни върху отдѣлни въпроси, засегнати въ предговора или въ уводнитѣ думи къмъ преведенитѣ откъслечи. Тамъ сж дадени и обяснения на лични и географски имена и сведения за исторически събития и дати, споменати въ текста.

Петъръ Динековъ

БИБЛИОГРАФИЯ

- Жизнеописание на Юрия Ивановича Венелина. Преведено отъ Н. Х. Палаузова. Одесса, 1851.
- Две писма отъ Ю. И. Венелина до В. Априловъ. СбНУ, кн. I, 1839, с. 176—190.
- В. Д. Стояновъ, Споменъ за Венелина. Псп., кн. XXVIII—XXX, 1889, с. 807—811.
- А. Теодоровъ-Баланъ, Българскиятъ книжовенъ езикъ и правописъ. Псп., кн. XXXIV, 1890, с. 510—541.
- М. Д. Балабановъ, Отзивъ въ България по Венелиновитѣ писма. СбНУ, кн. II, 1890, с. 285—309.
- Д. Матовъ, Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1891 г. СбНУ, кн. XII, 1895, с. 9—14.
- Ив. Д. Шишмановъ, Венелиновитѣ книжа въ Москва. Сп. Български прегледъ, г. IV, 1897, кн. VIII, с. 17—46; кн. IX, с. 36—70; кн. X, с. 35—51.
- Ив. Д. Шишмановъ, Първата среща на Априлова съ Венелина. Литературно-наученъ сборникъ на Кюстендилското педагогическо училище, 1900, с. 73—83.
- Ив. Д. Шишмановъ, Критиченъ прегледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище и етимологиитѣ на името българинъ. СбНУ, кн. XVI—XVII, 1900, с. 533—543.

- В. Н. Златарски, Ю. Ив. Венелинъ и значението му за българитѣ. Лѣтопись на Българското книжовно дружество, III, 1901—1902, с. 90—139.
- М. Г. Попруженко, Ю. И. Венелинъ и неговото значение въ историята на българското възраждане. Сп. Православенъ проповѣдникъ, г. X, 1902, кн. VIII, с. 86—92; кн. IX, с. 102—106.
- Хр. П. Стоиловъ, Дейность на Венелина по българския фолклоръ. Псп., кн. LXVI, 1905, с. 345—390. — Тукъ е помѣстенъ пълень опись на писаното отъ и за Венелинъ.
- М. Г. Попруженко, Юрий Ивановичъ Венелинъ. Сп. Българска историческа библиотека, г. II, 1929, кн. II, с. 160—173.
- П. Динековъ, Книгописниятъ отдѣлъ въ една Венелинова книга. Сп. Българска книга, г. I, 1930, кн. IV—V, с. 424—427.
- Боянъ Пеневъ, История на новата българска литература. Подъ редакцията на Б. Йоцовъ. Томъ III, 1933, с. 582—639.
- М. Арnaudовъ, Априловъ. Животъ, дейность, съвременници (1789—1847). Издава Министерството на народното просвѣщение. София, 1935, с. 48—77.

I. СТАРИТЪ И СЕГАШНИ БЪЛГАРИ

Оригиналътъ носи заглавие: Древніе и нынѣшніе Болгаре въ политическомъ, народописномъ, историческомъ и религіозномъ ихъ отношеніи къ Россіа намъ. Историко-Критическія изысканія Юрія Венелина. Томъ I. Москва. Въ Университетской Типографіи. 1829. С. 4 + VIII + 256 + 4. Вториятъ томъ излиза съ сщщото заглавие въ 1841 г., с. 2 + II + 242 + 8. Първиятъ томъ съдържа посвещение на председателя на Руската академия Ал. С. Шишковъ и интересенъ предговоръ. Въ втория томъ предговорътъ е написанъ отъ проф. М. П. Погодинъ и завръшва съ думитъ: „Остава ми да кажа, че въ тая втора часть още повече, отколкото въ първата, има много нѣща безотговорни, едностранчиви, прибързани, но сщщо тѣй има и много остроумни изводи, блестящи мисли, догадки и оригинални хипотези. Сждбата може би искаше да ни даде въ лицето на Венелинъ великъ историкъ и филологъ, но се стекоха нещастни обстоятелства и той загина, безъ да успѣе да се приготви по надлежния начинъ за своето високо предназначение.“ Тоя томъ съдържа на края и списъкъ на българитъ отъ Одеса, Букурещъ, Александрия, Крайова, Браила и Галацъ, които, съ предварително заплащане на 319 екземпляра, сж спомогнали да се напечата книгата.

Даваме отъ първия томъ предговора (с. III — VIII) и уводната глава, посветена на съвременното състояние на българитъ (с. 1 — 25). Останалата часть отъ книгата предсгва научна полемика. Вториятъ томъ е посветенъ на сръднодунавскитъ славяни, затова отъ него не превеждаме нищо.

1. Предговоръ къмъ първия томъ

Читателю,

Следвайки до 1822 г. въ единъ отъ най-добритѣ чуждестранни университети курса на наукитѣ въ факултета, къмъ който принадлежатъ историята и изкуството или правилата на критиката, необходима въ всички отрасли на човѣшкитѣ знания, азъ правѣхъ, за да се упражнявамъ въ тая последната, бележки върху различни предмети отъ своето учение, предимно върху исторически спорни и тъмни въпроси и върху ония, които изискваха по-нататъшно обяснение. Следнитѣ две години продължихъ своитѣ занимания съ още по-голѣмо усърдие, така че у менъ се насъбраха значителенъ брой такива бележки.

Но отъ 1825 год., като преминахъ въ Московския университетъ, посветихъ себе си на науки по-благотворни отъ историята и метафизиката — науки, които привлѣкоха къмъ себе си моето внимание и станаха изключителенъ предметъ на заниманията ми. Предишнитѣ мои исторически трудове останаха неупотрѣбени. Само въ разговоритѣ си съ нѣкои московски руски учени по спорни исторически въпроси азъ мимоходомъ засѣгахъ своитѣ бележки и намеквахъ за своя архивъ, който имаше щастието да имъ обърне внимание. За неговото издаване не можехъ и да мисля.

Първо, азъ нѣмахъ за това срѣдства. Второ, трѣбваше да възстана срещу общото господстващо мнение не само въ Русия, но и въ чуждитѣ държави, при това не само отъ

една, а изведнажъ отъ много негови страни, както това може да се забележи, благосклонни читателю, още въ първия томъ. По много спорни мѣста трѣбваше да се срещна съ грѣмки и всеобщо уважавани имена. Самата мисълъ, че неизвестенъ младъ човѣкъ се решава да отхвърли достоинството и славата на диктаторитѣ въ историческата критика, признавамъ, имаща видъ на необузdana самонадеяность и дързость, произвеждаше у мене боязнь, въ прѣки цѣлата сила на вътрешното убеждение.

Трето, въ работа тъй заплетена и сложна азъ не се довѣрявамъ на своята диалектика. Много мжчно е да преубеждавашъ тамъ, кждето твърдостъта на схващането зависи повече отъ славата и уважението къмъ писателя, което се поддържа отъ всеобщото предубеждение въ негова полза; кждето истинолюбието е помрачено отъ самолюбието на авторитѣ; кждето спорътъ за мнения въ науката лесно може да се обърне къмъ личностъта и ще си създадешъ врагове въ частния животъ.

Освенъ това забелязахъ, че има и такива хора, на които трѣбва да доказвамъ, че две по две е четири. Тѣ вредятъ на науката затова, защото съ една само думичка „съмнявамъ се“, която понѣкога, като прозѣвката, заразява присѣтстващитѣ, могатъ да съблзнятъ мнозинството, безъ всѣкакви доказателства отъ своя страна. Примѣри на подобни недоказани съмнения, читателю, можешъ да забележишъ въ нѣкои руски списания.

Тия мисли не ми позволяваха и да мисля за издаване моитѣ проучвания на бѣлъ свѣтъ.

Но по настоятелното желание на г. Н. Н., комуто се понравиха много отъ моитѣ бележки, решихъ най-сетне презъ юлий и августъ на миналата (1828) година да съставя нѣщо цѣло отъ своитѣ трудове.

За пръвъ предметъ на своитѣ изследвания, които обхващатъ цѣла североизточна Европа, избрахъ българския народъ поради следнитѣ причини.

Тоя народъ сжществува до днесъ. За него сж спазени много известия у древнитѣ писатели, по които по-удобно можемъ да се доберемъ до истината, отколкото по оскжднитѣ известия за другитѣ народи, живѣещи въ тая частъ на свѣта.

Най-сетне, той, поради своитѣ връзки съ всички съседни, може да ни служи за най-вѣренъ пжтеводителъ, когато изследваме произхода на хазаритѣ и руситѣ, което съставя главната целъ на моитѣ исторически трудове.

При изследването на българитѣ наложи ми се преди всичко да отхвърля лъжливого мнение на чужди и руски писатели за произхода на тоя народъ и да обясня произхода на други свързани съ него народи, които изобщо сж смѣтани за отдѣлни племена. Трѣбваше още да проникна и въ произхода на цѣлия славянски родъ, неговото сродство съ другитѣ; да съставя нѣкои особени правила за историческата критика, да покажа нѣкои злоупотреби и недоумения другаде. Съ една дума, азъ се намѣрихъ въ една гора отъ мнения и противоречия; видѣхъ на всѣка крачка затруднение. Заплитайки се въ голѣмата

сложностъ на работата и недовѣрвайки на собственигѣ си сили, азъ се отчайвахъ да довърша онова, което бѣхъ започналъ. Работата, може би, съ това би се и свършила, ако сжщиятъ г. Н. Н. не бѣше ме подбудилъ да завърша започнатото, като взе даже върху себе си грижата за издаването и на своя смѣтка разносикѣ по него.

По тоя начинъ приведохъ въ едно систематично цѣло най-важната частъ отъ своигѣ бележки. Всичко щѣ обхване четири или петъ тома. Сега, благосклонни читателю, ти предлагамъ първия томъ. Бжди неговъ безпристрастенъ сждия.

Що се отнася до външнитѣ достоинства, т. е. до слога, длъженъ съмъ да помоля извинение отъ своигѣ читатели: той има много недостатъци. Признавамъ, повече обръщахъ внимание на съдържанието, което съставя главната частъ на подобни историко-критически съчинения, които не бива да се сравняватъ съ произведенията на изящната словесностъ. Нѣкои мѣста сж малко рѣзки, но това произхожда, струва ми се, отъ естеството на самото съчинение, което по необходимостъ трѣбваше да бже полемично. Що се отнася до реда на изложението, мнозина ще забележатъ на нѣкои мѣста повторение на едни и сжщи нѣща. Азъ самъ твърде чувствувахъ тоя недостатъкъ. Но въ тѣй заплетена работа това бѣ неизбежно зло. Отъ само себе си се разбира, че при разплитане на възелъ отъ забъркани конци по необходимостъ ще по-

паднешъ нѣколко пжти на една и сжща нищ-ка. Колко пжти живописецътъ трѣбва да преминава съ четката отъ лѣвия край на платното до дѣсния по едни и сжщи линии, но всѣкога съ свежи и по-ярки бои, докато нарисува жива картина! Подобно нѣщо се случваше и съ мене. Доколко съмъ успѣлъ въ това, предоставямъ на познавачитѣ да сждятъ.

По тоя начинъ самъ вече почнахъ рецензията на своето съчинение, посочвайки нѣкои слаби негови страни. Останалото предоставямъ на сведущитѣ читатели. Моля само да не се смѣсватъ главнитѣ положения и доказателствата, на които се основава цѣлото, съ дреболиитѣ и подробноститѣ, които помѣстихъ единствено, защото сж потрѣбни за по-нататъшното обяснение, и чието сжществуване или несжществуване, вѣрностъ или безосновностъ не могатъ да произведатъ никаква промѣна въ цѣлото.

Следъ като се отпечати тоя първи томъ, открихъ още много бележки и доводи, които потвърждаватъ изложенитѣ отъ менъ исторически положения. Но тѣхъ и нѣкои други обяснителни допълнения ще приложа въ следващитѣ томове, чието издание зависи отъ това, дали предлаганото начало ще бжде прието благосклонно отъ публиката и ученото началство.

Москва, 22 юлий 1829.

Юрий Венелинъ

2. Уводна глава на първия томъ

Преди да почнемъ да разглеждаме историческата съдба на българитѣ, длъжни сме да се запознаемъ малко съ тѣхното днешно състояние, а следъ това да ги последваме въ дрезността.

1. **Българи.** Сегашнитѣ българи сж славянско племе, отъ единъ родъ съ всички останали славяни: руси, поляци, чехи, хървати, словенци, сърби и пр.

2. **Тѣхнитѣ селища.** Селищата на българитѣ, като излючимъ колониитѣ имъ въ Южна Русия, се намиратъ въ Турската империя. Млжнотията и безгрижието сж били причина до сега да не можемъ да имаме пълни и вѣрни както статистични, така и народописни сведения за тая държава. Почти всичко писано за нея до сега никакъ не представя напълно всички характерни черти на това политическо тѣло. Писаното въ по-голѣмата си частъ е съставено отъ повърхностни съобщения, засѣгащи почти изключително само турцитѣ и анекдоти изъ турското богословие, сараи, пазари, бани, кафенета и пр.!

Като знаеха, че цѣлото население на тая държава се състои отъ съвършено разнородни части, заякчени помежду си чрезъ проницателната политика на портата, трѣбваше да се постараятъ да очертаятъ тѣхнитѣ взаимни отношения. Това, обаче, отъ никого още не е направено.

Тукъ най-важно е да се узнае, каква е населеностъта на Турция споредъ численото

отношение на всѣки отъ населяващитѣ я народи. Въ тая насока нѣкои почнаха да правятъ опити, обаче последнитѣ сж основани на догадки.

Затова и числото на българитѣ и пространството, заемано отъ тѣхъ, бѣха неизвестни. На брой обикновено ги смѣтаха до 1 или $1\frac{1}{2}$ милиона, основавайки се по предположение на земята, наричана България. Подъ тая фирма се криеше цѣлото разбиране на нашитѣ географи за численостъта на тоя народъ, натѣпканъ въ тѣснитѣ граници на неголѣма страна. Сега, споредъ вѣрни известия, ако се разгледа народонаселението на всѣка турска областъ отдѣлно, ще излѣзатъ следнитѣ положителни данни:

Населението на България се състои: главното — отъ българи; второстепенното — отъ турци, власи и гърци.

Населението на Ромѣния се състои: главното — отъ българи; второстепенното — отъ турци, гърци и пр.

Населението на Македония се състои: коренното — отъ българи; второстепенното — отъ турци и гърци.

Населението на Албания се състои: главното — отъ скипетари (албанци, арнаути); второстепенното — отъ българи.

Населението на Тесалия се състои отъ власи, българи, турци, гърци.

Сега не мога да кажа, до каква точка се простира българскиятъ народъ на югъ (въ Ливадия) или дали въ сжщностъ се простира. Известно е само, че въ предишни времена

българитѣ сж се простирали, смѣсени съ гърци, до самия юженъ край на Мороя, кждето сж били познати подъ името езерити и миленици (Const. de adm. imp. с. 50). Тѣхнитѣ следи могатъ да се видятъ, освенъ отъ историческитѣ свидетелства, още и отъ славянскитѣ названия на разни мѣста както въ Ливадия, така и въ Мороя.

Изобщо българитѣ живѣятъ повече въ селата, отколкото въ градоветѣ, които предимно сж населени отъ турци или даже гърци, привилигеровани отъ султана, запазили за себе си честъта да живѣятъ за смѣтка на чуждия трудъ. Въ България има градове, населени и само отъ българи. Впрочемъ, тѣ не сж съвсемъ чужди и на румелийскитѣ и македонскитѣ градове. Тѣй напримѣръ, въ Инджига, край Цариградъ, живѣятъ (както подтвърждава единъ грѣкъ въ своето *Resumé Géograph. de la Turquie*. Paris, 1826, с. 504) само българи и се занимаватъ съ приготвяне на шаеци; сжщото е въ Бѣлградъ, не далеко отъ споменатата столица. Сжщиятъ грѣкъ говори (с. 529), че тритѣ градчета Буюкъ-Бечикъ, Базаръ-Джедидъ и Сидеро-Капши, лежащи при Контескитѣ и Солунски брѣгове на Архипелага, сж населени единствено отъ българи; и т. н. Още много нѣща ще се изяснятъ при по-подробно описание на тия страни.

Ще отбележимъ още, че въ VIII в. императоръ Юстинианъ II преселилъ толкова много българи отъ европейскитѣ области на империята въ Мала Азия, щото съ тѣхъ била заселена цѣла областъ, която отпосле доста-

вяла на империята до 30,000 отбрани войници. Не знамъ, дали е оцѣлѣло потомството на това обширно поселение. До сега, струва ми се, никому не е хрумнало поне малко да се осведоми. Впрочемъ, това не е чудно, ако припомнимъ, че никой не се погрижилъ да изследва и румелийскитѣ и македонскитѣ българи.

(Все пакъ отъ разказа на единъ българинъ азъ се догаждамъ, че румелийцитѣ иматъ за своитѣ анадолски съотечественици нѣколко листа отъ черковна книга, писани съ уставно и полууставно писмо и донесени, както ме увѣряваше, отъ Мала Азия. Впрочемъ, то подлежи още на издирване).

Освенъ това известно е, че голѣмъ брой българи сж се заселили въ разни окрѣзи на Южна Русия и Бесарабия. Значителна частъ отъ населението на многолюдния градъ Кишиневъ се състои отъ балкански пришелци, които заематъ една частъ отъ града, наречана България. Въ Молдавия, Влашко и Трансилвания има прѣснати много български семейства.

3. Тѣхниятъ брой или численото имъ отношение. Отъ това се вижда, че българитѣ въ Европа по брой надминаватъ турцитѣ, още повече гърцитѣ, тъй че поради прѣвъзходството имъ можемъ да ги признаемъ за господстващъ народъ въ Европейска Турция. Тукъ ще отбележимъ причината, поради която при такава численостъ на българския народъ,

името на България е ограничено само въ предѣлитѣ на страната, известна и сега подъ това име. То е, защото предимно въ тая страна българитѣ сж били самостояни. Румелия (или Тракия) и Македония, които почти всѣкога сж принадлежали на империята, ако и да сж били населени отъ българи, не сж могли да бждатъ наречени съ такова име, което не е принадлежало на тая държава. Изобщо, и българитѣ отъ империята, и самитѣ гърци сж се наричали римляни (ромей).

Не по-малко значителенъ е броятъ на българитѣ и въ сравнение съ другитѣ славянски народи. Тѣ и сега още сж по-многочислени отъ сърби, хървати, поляци и даже чехи, съ изключение на руситѣ. Ако тоя народъ не бѣ претърпѣлъ значителни загуби отъ дълготрайното желѣзно иго, отъ убийствената политика на портата и отъ чумата; ако тоя народъ останѣше и до сега господстващъ въ всички земи, обитавани отъ него, то сигурно може да се предположи, че сега би могълъ да бжде тѣй многоброенъ, тѣй колосаленъ, колкото е и рускиятъ. — Ето това схващане трѣбва да ни предпазва отъ лоши предположения относно живота на тоя народъ въ отдавна минали времена.

4. Езикъ и сродство. Българскиятъ езикъ се отличава отъ всички други сродни езици, като сръбския, хърватския, словенския, руския и пр., и съставя съвсемъ отдѣленъ славянски езикъ. На тоя езикъ славянскитѣ писатели сж обръщали тѣй малко внимание, както и на самия народъ. Азъ написахъ подробно изсле-

дване за него по всички части на речта и непремѣнно ще го приложи къмъ последния томъ на това съчинение.

Изобщо, тоя езикъ най-много прилича на сръбския, а следъ това на малоруския. Сърбитѣ доста добре разбиратъ български, сжщо както поляци или хървати разбиратъ чехитѣ. Впрочемъ, тѣ говорятъ тъй бързо, че съ трудъ ще схванешъ въ разговора имъ и ония думи, които сж тждествени съ рускитѣ.

5. Падане на българската държава.
Тая държава е сжществувала отъ най-стари времена и се губи въ хаоса на така наречения скитски свѣтъ. Тя се е издигала и упадала едно следъ друго по всички стѣпала на могществото, докато накрай, споредъ общия ходъ на човѣшкитѣ дѣла, се е съкрушила подъ ударитѣ на своитѣ врагове и е изгубила политическия си животъ.

Народътъ, обаче, не е престаналъ да сжествува и до сега. Днесъ има малко сведения за него, защото тая държава изчезна отъ семейството на европейскитѣ държави, турцитѣ заеха нейното мѣсто и закриваха българитѣ отъ погледитѣ на Европа. Разбира се, на сжщата участъ сж подхвърлени и гърцитѣ, но тѣ въ това отношение бѣха по-щастливи: тѣхното минало сжществуване непрестанно се отражаваше въ въображението на европейцитѣ чрезъ спасенитѣ отъ тѣхъ гръцки исторически паметници. Въ огромнитѣ свитъци на византийскитѣ лѣтописи Източната империя е обрисувана до най-малки подробности. Освенъ това гърцитѣ, бидейки подъ веницианска власть,

по-рано отъ всички турски поданици привикнаха малко къмъ европейската промишленостъ и образованостъ. Значителна частъ отъ тѣхъ, прѣсната изъ различни европейски страни, съ своето присѣствие непрекъснато напомняше за себе си и своето нещастно отечество. Пъкъ и изобщо грѣцкиятъ народъ е тѣй знаменитъ, че не може да бжде забравенъ напълно.

Българитѣ нѣмаха тия изгоди. Населявайки най-вътрешнитѣ части на Европейска Турция (отъ една страна бѣха затуляни отъ власитѣ, отъ друга — отъ сърбитѣ, отъ западъ — отъ албанцитѣ, отъ югъ, отъ Мороя — отъ гърцитѣ) и скривайки се отъ писателитѣ въ своитѣ селски жилища, тѣ сж предадени на забрава.

Въ това отношение по-голъмо щастие имаха тѣхнитѣ съседи сърбитѣ, при все че сж по-малобройни. То трѣбва да се припише на съседството имъ съ Австрийската империя, а отчасти и съ Италия, и на това, че значителенъ брой сърби живѣятъ въ самата Унгария. Сърбитѣ съ своята образованостъ и просвѣщение почти изпревариха гърцитѣ. Тѣхната младежъ се учи въ различни унгарски академии и училища за висши науки. Най-добритѣ търговци на Унгария сж въ по-голъмата си частъ сърби. Даже нѣкои отъ тѣхъ разпростиратъ кръга на своитѣ търговски действия и върху останалитѣ европейски държави. Сърбитѣ заематъ въ Унгария както военни, тѣй и граждански служби. Русия и Австрия сж имали отъ тѣхната срѣда много превъзходни генерали. Най-сетне, и възродилата се у тѣхъ

литература обърна внимание на европейскитѣ учени и си спечели почетно мѣсто въ всеобщата литературна история.

Впрочемъ, всички тия предимства на известността сж заслужени само отъ унгарскитѣ сѣрби, чиято слава се отражава и на тѣхнитѣ турски събратя, живѣещи въ Сѣрбия, които въ действителность сж сжщо така непросвѣтени, както и българитѣ. Обаче и тѣ се проявиха съ своя военно-политически подвигъ, подъ предводителството на Георги Петровичъ, наричанъ Черни.

Българитѣ нѣмаха подобни свои будители. И ако тѣхното име не се отекваше грѣмко и съ тропота на оржжието въ византийскитѣ лѣтописи, европейцитѣ съвсемъ биха забравили за тѣхъ. Тоя народъ се е лишилъ не само отъ отечество, но и отъ история. До сега никой не е обработилъ историята му по надлежния начинъ (съчинената отъ Раичъ и Енгелъ е кратка и недостатъчна, защото е съставена не отъ собственитѣ негови извори, но отъ чуждестранни).

За да се възвърне на днешния български народъ историческото му достойнство, трѣбва да се вземъ въ живата картина на неговия миналъ животъ, съ туй би се облагородило нашето схващане за него. Нѣма да привеждамъ тукъ исторически доказателства, колко важни и занимателни сж сведенията за тоя народъ. Ще кажа само, че България и въ XIV в., напримѣръ презъ царуването на царь Александъръ отъ 1330—1354 г., играеше доста значителна роля. Тогава тя още владѣеше, ос-

венъ тъй наречената България, отчасти Влашко и нѣкои северни окрѣзи на Романия и Македония. По могъщество не отстъпваше на тогавашната Цариградска империя и нейнитѣ царе се стремѣха да завладѣятъ Гърция. Титлата на Александъръ бѣше: царъ и самодържеецъ всебългарски, грѣцки, албански и пр.

Но сѣдбата поиска въ сѣщото време, когато руситѣ се освобождаваха отъ игото на татаритѣ, тѣхнитѣ близки братя да паднатъ подъ ярема на туркестанскитѣ татари!! „Златовѣнчаниятъ лъвъ на България (нейниятъ гербъ) лежи“—както се изразява Раичъ—„прострѣнъ на земята, удушень отъ мохамеданството“. Въ сѣщностъ, Туркестанъ погълна три (и повече) независими държави: 1) империята, която въ последно време повече приличаше на обикновено княжество и високото значение на думата империя едвали ѝ подхождаше; 2) славянското царство България; 3) силното княжество Сърбия и Хърватско и др.

Докато европейскитѣ публицисти и човѣколюбивитѣ политици охкаха надъ сѣдбата на гърцитѣ; докато вселенскитѣ хвърчещи листчета сѣ изпѣстрени съ името на фанариотитѣ, сулиотитѣ, судриотитѣ, елинитѣ и пр.; докато всѣка политическа глава не забравя да разсѣждава за възраждането или не на византийския орелъ, българитѣ не се и споменаваха, даже нито единъ славянинъ не е ридаль надъ тѣлото на убития лъвъ. Защо е тъй? Неговото огромно туловище е захвърлено въ балканскитѣ, македонски и румелийски гори. Тамъ се храни съ него двурого чудовище,

излѣзло отъ пустинитѣ на Арабия; а перата на орела сж разнесени отъ вѣтъра по бѣлия свѣтъ.

Тѣй падането на царството на българитѣ повлѣче следъ себе си и тѣхната неизвестностъ. Изглеждаше, че войнитѣ на руситѣ съ турцитѣ въ България, както въ миналото, тѣй и въ настоящето столѣтие, ще дадатъ поводъ да се обърне особено внимание на тоя народъ и да се извади той отъ неизвестността. Но, за нещастие, опитътъ показа противното. Това обстоятелство става още по-важно, защото нашиятъ черковенъ, свещенъ езикъ, като се изключатъ много други обстоятелства отъ руската история, още и до сега е загадъченъ. Едни го смѣтагъ за старъ моравски, други за сръбски, безъ убедителни доказателства за едното и другото. По-далечъ отъ сѣрбитѣ (на изтокъ), поради неизвестността на българитѣ, никой не посмѣ да отиде. Даже и знаменитиятъ Добровски се осмѣли да пристѣпи къмъ Македония, но подъ сръбски конвой (той смѣташе езика на Свещеното писание, ако и не съвсемъ решително, за сръбко-българско-македонски. Вж. неговата книга „Кирилъ и Методий“, превелъ М. Погосдинъ, с. 110).

Въпрѣки интереса, който представя многобройниятъ български народъ, не трѣбва да се очудваме, че не само Карамзинъ не обърна на него никакво внимание, но и другитѣ по-нови етнографи, при изброяване на славянскитѣ народи, въ по-голѣмата си часть съвсемъ не споменаватъ за българитѣ, живъ сегашенъ народъ, а пъкъ изчисляватъ изтрѣбенитѣ по-

мерански славяни!! Допустимо е, поради незнание или нехайство, чужденцитѣ малко да се занимаватъ съ тѣхъ, но толкова по-непростително е за насъ да забравимъ българитѣ, отъ чиито ржце получихме кръщение, които ни научиха да пишемъ и да четемъ, на чиито роденъ езикъ се извършва нашето богослужение, на чиито езикъ въ по-голѣмата си часть пишехме до времето на Ломоносовъ, чийто произходъ е свързанъ съ неразривни връзки съ произхода на руския народъ и пр. *Quod erit demonstrandum.*

6. Име на народа. Собственото име на народа, т. е. това, съ което той самъ се нарича, е . . . или по-добре запитайте всѣки българинъ, кой е той — ще ви отговори: „Азъ самъ болгаринъ“ или въ множествено число: „Ны смы болгаре“. Карамзинъ, който вѣрваше въ тѣхния татарски произходъ, скланяше неправилно—Болгары, Болгаровъ и пр. Други даже пишатъ: Булгары, Булгаръ или Булгаровъ. Всѣки ще се съгласи, че тия имена трѣбва да се скланятъ като Россіянинъ, Англичанинъ, Датчанинъ. Щомъ не може да се говори Россіяны, Россіяновъ, то не по-малко и Болгары, Болгаровъ дразни ухото не само на руския граматикъ, но и на всѣки български преселникъ. Несторъ скланя това име правилно: Болгаре, Болгаръ. Защо не го следваха нишитѣ писатели? — Съгласно съ това, трѣбва да се пише Болгарія, а не Булгарія, както на това сме привикнали отъ чужденцитѣ.

7. Българска йерархия. Когато българската държава бѣ самостоятелна, българската

йерархия се намираше подъ управлението на собственъ патриархъ, който пребиваваше ту въ Доростолъ или Дръстъръ (Силистра), ту въ Охридъ или Ахрида въ Македония, или въ Търново, т. е. съобразно политическитѣ обстоятелства. Той управляваше своето паство независимо отъ патриарситѣ на Източната империя. Затова и цѣлата му йерархия може да се смѣта за особена черква, т. е. по българско или славянско богослужение, за славянска, при все че тя въ своитѣ догми и обреди по нищо не се отличава отъ гръцката. Въ тоя смисълъ и йерархията на Антиохийската патриаршия се нарича Сирийска черква.

Следъ падане на държавата неминуемо трѣбваше да последва и упадъкъ на йерархията. Въ XV в., именно около 1463 г., българскитѣ архипастири, които пребиваваха въ градъ Търново, се именуваха „патриарси търновски и на цѣла България“; а охридският архиепископъ се наричаше „архиепископъ охридски, на първа Юстиниана и цѣла България.“ (Въ XIV в., когато още съществуваше българската държава, руското духовенство, безъ съмнение, е било близко познато съ българското, отъ което сж минали много съчинения въ Русия. Тогава българскиятъ народъ, който владѣеше Влашко и Молдавия, не бѣ тѣй отдалеченъ отъ руситѣ, а живѣеше съ тѣхъ въ съседство, както ще видимъ после по-обстойно. Между многото други нѣща, които руситѣ сж заели отъ него, бѣше, струва ми се, и обичаятъ на рускитѣ архипастири (въ Киевъ, Москва и Львовъ) да прибавятъ къмъ

своитѣ титли и „на цѣла Русия“, подражавайки на българскитѣ, които единствени, до преди руситѣ, сж имали тоя обичай).

Следъ като въ 1453 г. бѣ превзетъ Цариградъ, цариградскитъ и търновскитъ патриарси се намѣриха подъ едно управление. Портата, като лиши християнитѣ отъ собствено управление, не ги лиши все пакъ отъ тѣхната духовна независимостъ. На цариградскитъ патриархъ бѣха напълно признати неговото достойнство и властъ въ управлението. Обаче не тѣй се отнесе портата къмъ българскитъ патриархъ, когото, на първо време, предостави на самия него. Но неговата властъ почна да намалява отъ день на день и турцитѣ взеха да гледатъ на него като на простъ архиерей, който, въпрѣки това, здраво се придържаше къмъ своята титла. Съ една дума, гърцитѣ се постараха да понижатъ българскитѣ патриарси до степенъ на екзарси и подчинени на цариградскитъ архипастиръ, та тѣй се отвори за тѣхнитѣ монаси пжтьтъ къмъ българскитѣ катедри.

И така сега, при съединението на дветѣ йерархии въ една, дветѣ разнородни племена —българи и гърци—се управляватъ заедно отъ едно духовно началство, избирано изъ срѣдата на двата народа. Македонскитѣ или румелийски епархии могатъ да се нарекатъ и български, и гръцки; първитѣ затова, че простиятъ епархиаленъ народъ се състои отъ българи и богослужението става на славянски езикъ; последнитѣ—понеже гърцитѣ повече завеждатъ главната часть на управлението.

Поради липса на по-подробни официални сведения за Европейска Турция, азъ изобщо не можахъ до сега да събера въ подробности най-точни и опредѣлени данни за всички епархии, въ чиито предѣли е разпространенъ българскиятъ народъ, нито да означа тѣхнитѣ граници и взаимни отношения. По-главни отъ тѣхъ сж:

Въ България: 1) митрополитъ въ Търново, титулуванъ и екзархъ на цѣла България; 2) митрополитъ или архиепископъ въ Варна; 3) архиепископъ въ Силистра; 4) архиепископъ въ Триадица, т. е. София; 5) ловечки епископъ, въ Ловечъ или Ловица, зависи отъ търновския екзархъ; самоковски (въ Самоковъ)—отъ софийския.

Въ Македония: 1) митрополитъ въ Скопье (Uskup, Scopia); 2) архиепископъ или митрополитъ въ Солунъ; 3) архиепископъ въ Беръ; 4) архиепископъ въ Костуръ; 5) архиепископъ въ Съръ; 6) епископъ въ Велесъ, зависещъ отъ солунския; 7) епископъ въ Кюстендилъ и пр. По-преди имаше архиепископски катедри въ Видинъ и Охридъ; но сега, изглежда, сж закрити отъ портата. — Останалото може да ни обясни и много полза да принесе едно внимателно пжтуване по цѣла Европейска Турция. Тогава биха могли да се изложатъ и главнитѣ моменти на българската черковна история.

8. Религия, политическо състояние, просвѣта. Българитѣ въ по-голѣмата си часть сж отъ източно-православно изповѣдание. — Понеже турцитѣ съставятъ сами изключително военната класа, а поради това и дворян-

ското, така да се каже, съсловие, то българитѣ, що се отнася до гражданския имъ животъ, представятъ еснафското съсловие и изобщо земеделската класа. Земеделието, лозарството, градинарството, скотовъдството и предимно овцевъдството сж тѣхното изключително занимание. Нѣмайки нито права, нито свои закони, българитѣ трѣбва да чакатъ осигуряване на живота и собствеността си отъ особеноститѣ и характера на областнитѣ паши или комедантитѣ на крепоститѣ. Ето защо тѣхниятѣ граждански животъ е изложенъ на произвола на военната необузданостъ на победителитѣ имъ. Отгоре на това, вродената на турското простолудие гордостъ и ненависть къмъ другородци и друговѣрци бива много често причина за безсрамни оскръбления и сбивания.

Умственото състояние на българитѣ отговаря на политическото: бидейки роби, тѣ сж потънали въ невежество, общо не само за тѣхъ, но и за тѣхнитѣ господари. Може би, на това зло би попрѣчила една добре устроена йерархия, щомъ като на българитѣ не е позволено да иматъ собствени висши съсловия, но и йерархията, за нещастие, е въ плачевно положение. Турското правителство продава архиерейскитѣ катедри, като ги дава на лица, които повече обещаваатъ, т. е. покористолобиви, а тѣ, подобно на пашитѣ, налагатъ данъци на своитѣ подчинени, както намѣрятъ за добре. Поради недостигъ на училища за образование на младежитѣ, които се готвятъ за свещеническо звание, бѣлото духовен-

ство обикновено се намира на същата степен на просвъщение, както и простия народъ. Освенъ това, политиката на портата не позволява на българитѣ, както и на останалитѣ християни, нито да градятъ, нито да подновяватъ старитѣ черкви. Просителитѣ могатъ да постигнатъ това само съ голѣми дарения. Отъ само себе си се разбира, че при тия неизгодни обстоятелства, недостигъ на черкви и духовенство, не единъ българинъ се е хвърлил въ обятията на исляма. Освенъ това, латинскитѣ монаси, привличайки славянитѣ въ Турция къмъ унията, засегнаха и българитѣ, между които все пакъ има много по-малко униати, отколкото между гърцитѣ, арменцитѣ и сърбитѣ.

9. **Литература.** За българската литература нѣма какво и да се говори, защото тя още не се е възродила. Впрочемъ, и между българитѣ почнаха да се явяватъ любители на просвъщението и народната писменость, напримѣръ г. г. Йорданъ Геновичъ и Василий Неновичъ. Въ 1824 г. е издаденъ въ Брашовъ (Кронщадъ, въ Трансилвания) български букваръ, съ черковни букви и на български езикъ, подъ заглавие: Букваръ, съ различни поученія, собрани отъ Петра Беровича; за Болгарскитѣ оучилища. Напечатана съ помощта Г. Антонова Іоанновича. Въ годъ 1824. Не съмъ виждалъ нито единъ руски букваръ, който да може да се сравни съ достоинствата на тая доста поучителна книжка. Изложението на нейнитѣ статии е ясно, слогътъ — приятенъ,

показващъ, че е пригоденъ за всѣкакви обрати. Тая книжка има 141 страници. Къмъ нея е прибавено обявление за подписа на следнитѣ книги, които щѣли да бждатъ издадени:

1. Священное цвѣтособраніе, собрано отъ ветхі-атъ и новы-атъ завѣтъ.

2. Лексиконъ малкій на 4. языцы: Болгарски, Гречески, Влашки и Россійски.

3. Грамматическа Етимологія на тѣже 4 языцы.

4. Катихизисъ на наша православна вѣра.

5. Священная Исторія за ради дѣца-та.

6. Грамматика Болгарска.

Успѣхътъ на това предприятие още не ми е известенъ; а за останалото други пжтъ.

10. Характерни черти на българитѣ.

„Българитѣ“ — говори единъ грѣкъ въ своето съчинение (*Resumé Géogr. de Turquie*, p. 404) — „изобщо сж съ високъ ръстъ, атлетическо тѣлосложение и сила, постоянни, трудолюбиви и безстрашни. Нѣкои разпространяватъ мнението, че тѣ не сж гостоприемни, но азъ, напротивъ, мога да увѣря, че пжтешественикътъ навсѣкжде въ селата е приеманъ съ отлична вежливостъ и радушность. Млади девойки излизатъ да го посрещнатъ и, хвърляйки предъ него различни цвѣтя, канятъ го да се подслони въ кжщата на тѣхнитѣ родители. Впрочемъ, въ голѣмитѣ градове трѣбва да се прибѣгва до гостоприемници. Турцитѣ не сж тѣй гостоприемни като българитѣ.“ При това тѣ сж спретнати въ цѣлия си домашенъ животъ.

Ето нѣкои черти отъ нравствения и тѣлесенъ характеръ на тоя нещастенъ народъ, нѣкога най-благороденъ между всички славянски народи. Бихъ представилъ българитѣ на своитѣ читатели по-обширно и по-живо, ако ми се случи да посетя всички тия области.

Началото на историята на всѣки народъ е повече или по-малко тъмно. Това доказватъ различни исторически изследвания на ученитѣ хора. Всѣки просвѣтенъ историкъ се е старалъ да проникне въ мрачната древность, за да очертае и оживи тъмната картина на отдавна миналия животъ на своитѣ прадѣди. Ето съ какво се занимава историческата наука.

Но погледътъ на изследвача-критикъ обикновено се простира почти само до първия лѣтописецъ, който на свой редъ и отъ свое становище, гледайки въ мъгливата древность, безъ всѣкакви вѣрни помагала, отразява онова, което е видѣлъ. Неговото положение като зритель бива винаги най-опасно, хлъзгаво. Щастливъ е оня отъ тѣхъ, който е ималъ здраво душевно зрение и който е могълъ въ тъмнината да избѣгне привиденията.

Обаче все пакъ сведенията на лѣтописеца за отдавна изминалитѣ времена сж въ по-голѣмата си часть предположения, които никакъ не трѣбва да приемаме за истина, преди да ги провѣримъ критически. Затова всѣки ще се съгласи, че погледътъ на първитѣ лѣтописци е билъ ограниченъ и е могълъ да се простира само до известно естествено опредѣлено пространство. Затова 1) се отхвърлятъ

сведенията на ония, които поради своята лековѣрностъ, игривостъ на въображението или лъжливостъ говорятъ за епохи, до които не сж могли да проникнатъ; 2) най-отдалечената точка, до която е проникналъ погледътъ на първия правдолюбивъ лѣтописецъ, не може да се признае за първа епоха отъ живота на който и да е народъ, напримѣръ, руския отъ 862 година.

Изобщо, когато обясняваме началото на историята на единъ или другъ народъ, трѣбва да пристѣпваме съ извънредна строгостъ и предпазливостъ не само къмъ източниците, но и къмъ самия себе си, защото грѣшките на лѣтописците, неправилното или педантично тълкуване на тѣхните изрази, неразбирането между тѣхъ и насъ могатъ много лесно да дадатъ поводъ за заблуди и безсмислици. Главното правило е — нито азъ, нито ти, нито той не бива да смѣта себе си за единствения опитенъ човѣкъ, който трѣбва да открие истината или да опредѣли степенята на вѣроятността. Тая честь принадлежи на здравия разсудъкъ и естественостята.

Тия мисли неволно се породиха у менъ, като хвърлихъ погледъ къмъ старата европейска история, която почти изцѣло (съ изключение на Гърция и Италия) се състои отъ много загадъчни мѣста. Всѣки европеецъ се е старалъ, повече или по-малко, да разреши загадките въ историята на своето отечество. Всѣки повече или по-малко е желалъ да прослави своите прадѣди съ многословно описание на тѣхните дѣла или по-добре — всѣки е желалъ да се прослави съ грѣмкостята на тѣхните

имена. Поради тоя подбудителен поводъ ученитѣ почватъ да изследватъ началото на своя народъ и неговия произходъ. Осмѣлявайки се леко да търсятъ най-отдалечената точка отъ историческата следа на своитѣ прадѣди, мнозина побързаха да си присвоятъ названията на неизвестни и съвсемъ загадъчни народи: шведитѣ — на готитѣ, нѣмцитѣ — на германцитѣ, поляцитѣ — на сарматитѣ, унгарцитѣ — на хунитѣ и аваритѣ.

Между това, съ разпространението въ Европа на просвѣщението и съ напредъка на историческата наука, почнаха да се явяватъ затруднения, обяснения, изследвания, предположния, догадки, доказателства, опровержения, съмнения . . . Така се роди историческата критика и спороветѣ ту преставатъ, ту се възобновяватъ и до сега. Тукъ ще отбележимъ, че презъ миналото столѣтие не въ всички европейски страни сж се занимавали съ историческа критика, която изисква трудъ, търпение и постоянство. Предимно нѣмцитѣ, поради своя характеръ, се занимаваха съ нея. Французитѣ нѣмаха търпение за мжчителната работа, свързана съ нея, и лесно се съгласиха да върватъ на виковетѣ оттатъкъ Рейнъ, че тѣхнитѣ прадѣди, франкитѣ, сж били отлични нѣмци. Нѣкои отъ поляцитѣ почнаха да се занимаватъ съ тая работа, но тѣхниятъ гласъ бѣ тѣй слабъ, че не можеше да се приематъ тѣхнитѣ решения. Руситѣ нѣмаха още нито единъ критикъ, който би могълъ да заседава въ общия сждъ. Унгарцитѣ имаха отлични изследвачи, но само за домашна потрѣба.

И тъй трѣбва да се отдаде въ проучванията пълна справедливостъ и първенство на германскитѣ племена, като датчани, шведи, англичани и предимно нѣмци. Германия бѣше върховниятъ и почти единственъ исторически сждъ, предъ който трѣбваше да се яви цѣлиятъ старъ европейски свѣтъ до Карлъ Велики, множество изчезнали народи, отъ които сж останали въ лѣтописитѣ само имената и тѣхниятъ имотъ — славата (славата или доброто мнение за човѣка съставятъ една отъ най-добритѣ части на неговия имотъ, е казалъ единъ философъ).

Искаха да узнаятъ, кому принадлежи това историческо наследство, и нашиятъ исторически ареопагъ се превърна на публична разпродажба, въ която почти всичко забележително въ европейското минало бѣ приписано на нѣмцитѣ, безъ каквито и да е ясни документи за това. Така, наприимѣръ, постъпиха съ готитѣ, херулитѣ, квадитѣ, маркоманитѣ, аланитѣ, франкитѣ, лонгобардитѣ (нѣкои даже посегнаха и на вандалитѣ), сжщо тъй съ варягитѣ, руситѣ. Освенъ това имаше и такива писатели, които наченаха да твърдятъ, че и летонцитѣ и финитѣ дължатъ отчасти на нѣмцитѣ своя произходъ (Вж. № III. Матер. для Ист. Прос. въ Россіи, въ статията за литовскитѣ народи). Най-сетне прострѣха своитѣ права и върху Индия! Прочее, по решение на тоя ареопагъ, аваритѣ, хазаритѣ и българитѣ — като безсмъртнитѣ хуни — бѣха провъзгласени за татари.

Не знамъ, какво участие взиматъ калмитѣ (или бухарцитѣ) и башкирцитѣ въ това,

присждено имъ отъ тѣхнитѣ магдебургски и гьотингенски доброжелатели, наследствено право. Изглежда, че до сега не сж се грижили за него. Обаче французитѣ и руситѣ, въпрѣки пълното имъ право да обявятъ и своитѣ собствени доводи, се подписаха безпрѣкословно подъ нѣмското си произхождение. Не искамъ да бжда адвокатъ на тия два народа, но не мога да не се застпя за истината въ полза на здравата история. Не мога да не отбележа тукъ, че славянскитѣ народи сж крайно обидени отъ ареопага. Все ми е едно, дали ще ме обявятъ или не за еретикъ относно неговото върховно решение. Но азъ ще поспоря за частъта, присждена на татаритѣ, които отъ нея никакъ не се нуждаятъ, защото сж вече доста богати съ славата на своитѣ собствени деяния.

Не обвинявамъ почтенитѣ германски изследвачи въ покушение върху честъта на българския народъ, за когото възнамѣрявамъ тукъ да говоря, но напротивъ, предполагамъ, че сж желаели да принесатъ полза на всеобщата история, която въ много свои части бѣше още загадъчна. Ако тѣ сж сгрѣшили, това е могло да произлѣзе отъ слабото или невнимателно съобразяване съ сждебнитѣ обстоятелства.

Когато европейскитѣ Западъ, следъ нѣкои изследвания, които нерѣдко се заключаваха въ прости догадки, се показа на мнозина презъ това време достатъчно обясненъ, трѣбваше да се заематъ и съ Изтока. Унгарцитѣ, които принадлежатъ къмъ него, вече бѣха почнали да проучватъ нѣщо независимо отъ нѣмцитѣ, но

проучваха за себе си, не засѣгайки чужди народи. Дълго време никой не искаше да се докосне до мрачния Изтокъ, на който се мѣркаха много народи, много жестоки преврати.

Накрай младиятъ шведецъ Иванъ Тунманъ, който се бѣ преселилъ въ Германия, реши да встѣпи на това хлѣзгаво поприще и въ 1774 г. издаде своитѣ *Untersuchungen über die Geschichte der oestlichen europäischen Völker* — Исторически издирвания за народитѣ на Източна Европа като българи, хазари, унгаргарци, власи, албанци и пр., на които, съ заключение на двата последни, приписа татарски произходъ.

Въ кръга на своитѣ проучвания той се срещна съ изследванията на унгарцитѣ и тая среща даде на неговитѣ изучвания посока, успоредна съ унгарскитѣ. Изобщо, методътъ на Тунманъ не ми харесва. Трѣбваше най-напредъ накратко да се запознае съ сегашнитѣ живи жители на Източна Европа и следъ това да проследи тѣхната история назадъ въ древността до оная епоха, въ която би било възможно. Тамъ трѣбваше да се спре и да проучи, отъ кжде сж се взели тия народи и кжде сж се дѣнали, какъ сж изчезнали ония, които сж живѣли на това пространство до появата на последнитѣ. Решаването на тия въпроси би го завело къмъ важни и по-естествени открития, противоположни на тия, които той извеждаше, а именно:

Той почна съ най-старитѣ времена, съ отдавна изчезнали народи или тѣхнитѣ имена, за които нѣмаше опредѣлено понятие, и, пре-

минавайки към новитѣ непрестанно появяващи се племена и губейки въ тоя лабиринтъ изъ предвидѣ правата линия, водеща къмъ сега живѣещитѣ народи на Изтокъ, бѣше принуденъ, за да премине къмъ тѣхъ, да допусне нетърпимото въ здравата история предположение за превръщане на единъ народъ въ другъ. Впрочемъ, той се подвизаваше най-пръвъ на това поприще и затова съвсемъ не могатъ да се приематъ като разрешения проучванията на неговия пръвъ опитъ.

Тоя опитъ бѣше приетъ въ Германия съ всеобщи ржкоплѣскания и възбуди възискателната дейность и на други отлични учени. Тогава, именно, Шльоцеръ се осмѣли да предприеме походъ къмъ севернитѣ народи. Сцена на неговитѣ подвизи станаха Северна Германия, Скандинавия и Русия. Като изрече всичко грѣмко и смѣло, той стана оракулъ за своитѣ последователи.

Въ сжщность, Шльоцеръ се занима съ Севера като ученикъ на Тунманъ и остарѣ като такъвъ ученикъ, т. е. подписвайки се подъ главния догматъ на Тунмановото учение, вѣрваше въ татарския произходъ на народитѣ въ Източна Европа. Въ своитѣ изследвания за Северна Европа и предимно Русия той следваше учението на Байеръ, което още повече разви и разпространи, съ нѣкои измѣнения.

Презъ това време въ Германия и Англия се образува дружество отъ най-ученитѣ мъже за съставяне Всемирна история споредъ нейнитѣ периоди. Единъ отъ членоветѣ на това дружество, г. Енгелъ, се зае съ историята на Унга-

рия и другитѣ народи въ Източна Европа, между които и българитѣ. Тукъ той разви по подробно учението на Тунманъ, сжщо съ нѣ кои прибавки.

Духътъ на дветѣ учения и методътъ на Байеро-Шльоцеровското и Тунмано-Енгелевското изследвания сж свършено сходни по между си. Дветѣ учения привлѣкоха къмъ себе си много последователи. По този начинъ се образуваха две тѣй многочислени секти, че сега вече почти изключително тѣ господствувать. Проповѣдницитѣ на учението за Източна Европа приеха и учението на севернитѣ изследвачи, и обратно. Отъ това съединение на дветѣ секти се образува общо учение за Източна и Северна Европа или нѣщо като вселенски начинъ на мислене, който въ пълна мѣра се отрази въ „Историята на руската държава“ отъ Н. М. Карамзинъ и който и до сега господствува.

Желаейки да разгледамъ учението за народитѣ на Източна Европа, би трѣбвало да влѣза въ състезание съ самия неговъ авторъ Тунманъ. Но понеже то е повторено отъ Енгелъ и дори малко по-обстойно, предпочетохъ последния. Знаейки характера на младия Тунманъ, можехме да се надѣваме, че той би изоставилъ своитѣ предположения. Той признаваше, че е готовъ да се откаже отъ своитѣ схващания, ако се явятъ нови, по-силни доводи. Но за нещастие смъртъта го грабна много рано (на 30-годишна възраст).

II. ЗА ХАРАКТЕРА НА НАРОДНИТЪ ПЪСНИ У БАЛКАНСКИТЪ СЛАВЯНИ

Оригиналътъ има заглавие: О характерѣ народныхъ пѣсень у Славянъ задунайскихъ. Набросано Юриемъ Венелинымъ. I. Сербскія. Москва, 1835. С. 118. Часть отъ тая книга е преведена на български преди освобождението отъ Т. Н. Шишковъ подъ заглавие: За народны-тъ пѣсни у южны-тъ славяне споредъ Юрій Венелина. Сп. Българскы книжицы, г. I, 1858, часть II, бр. 13, кн. I, с. 168—177; г. III, 1860, часть II, бр. 12, кн. II, с. 93—103; г. III, 1860, часть II, бр. 13, кн. I, с. 145—148; г. III, 1860, часть II, бр. 14, кн. II, с. 172—175.

Венелинъ гради своитѣ възгледи за народното творчество на южнитѣ славяни главно върху сръбски пѣсни. Споредъ него балканскиятъ славянинъ се въодушевява отъ две идеи: отвлечане на моми и отмъщение на враговетѣ. Венелинъ въ началото на книгата дава успоредно две сръбски пѣсни въ оригиналъ и въ руски преводъ.

Приведенитѣ шесть извадки показватъ Венелиновитѣ схващания.

1. Характерътъ на балканскитѣ славяни

Вече отбелязахъ, че въ народнитѣ пѣсни се отразява както политическото, така и нравственото състояние на народа. Има народи, въ чиито пѣсни не ще намѣрите нито

капка кръвъ. Ще откриете развратъ, вѣроломство, интриги, безчестие, дори магии или отрова, но ни една капка кръвъ; ни сабя, ни кинжалъ, ни дори ножче, съ което простонародниятъ пѣвецъ би могълъ да си разрѣже нѣкой набралъ мѣхуръ.

Но балканскитѣ славяни не сж такива хора; у тѣхъ въ всичко трѣбва да има трагедия. Походката имъ е права, величествена, театрална, животътъ имъ е трагическа драма. Ако съмъ успѣлъ добре да проникна въ нрава на българина и сърбина, мога да забележа, че балканскитѣ славянини въ много отношения рѣзко се отличава отъ всички останали славянски народи.

Да опознаешъ както единъ човѣкъ, така и единъ народъ не значи само да опознаешъ неговия външенъ образъ, облѣкло и начинъ на животъ. Преди всичко е необходимо да опознаешъ вътрешния човѣкъ. Има много вътрешни или нравствени физиономии. Може да се каже, тѣ сж толкова, колкото народи и езици сжществуватъ. Вътрешната физиономия на гърка представя лице на саркастъ (остра насмѣшка); римлянинътъ има физиономия на безпощаденъ горделивецъ; душевниятъ ликъ на арабина изразява ентузиазъмъ, стигащъ до вълшебство; лицето на германскитѣ племена представя удивление предъ неразгадаемото. А лицето на славянина?... Хмъ!

Много мжчно може да се опредѣли онова, което изразява вътрешната физиономия на единъ или другъ народъ. До него може да се дойде само следъ дълготрайно изучаване на

народитѣ. Всѣко опредѣление безъ данни, безъ проучване е и безполезно, и непонятно. Единъ отъ най-добритѣ извори, необходими за изучаване на народа, представя народната поезия или пѣсенъ.

Пѣсенъта е ридание, а ридаемъ всѣкога за онова, което ни трогва. „Гдѣ болитѣ, тамъ и рука“ — говори руската пословица. Пѣсенъта на балканския славянинъ е красноречива и дълга като опашката на мантия на нѣкаква древна олимпийска богиня. Но тая величествена мантия е изпѣстрена съ пурпурни петна. Движенията на тази богиня сж внезапни и решителни, тѣ сж движения на Белона. Сждейки по тѣхъ, ще помислишъ, че тя е величаво сърдита—и сърдита, и развълнувана. Нейното високо чело е украсено съ вѣнеца на победата. Тя съвсемъ не прилича на уличнитѣ девици, които седятъ при вратитѣ и се усмихватъ на минувачитѣ, или скитатъ съ стомни за вода по калдъръмената улица. Тя не се усмихва, казвамъ азъ, на всѣки срещнатъ протакъ затуй, защото тя е замислена. Тя, богинята на балканскитѣ славяни, мисли за живота и смъртъта на човѣка и народитѣ.
(С. 33—36).

2. Грабене на моми

Въ България и Сърбия, както говори Караджичъ, и сега сжществува обичай да се грабятъ девойки (невѣсти), които поради това се наричатъ отмици (отнети). Младежитѣ охотно отиватъ да отвличатъ девойки, канейки се единъ други: „Хайде, море, да ти грабнеме

тая или оная мома“. При грабежа се въоръжават като за походъ. Проследяватъ девойката около хармана или на чешмата, когато отива за вода. Цапъ! и всичко е свършено. Понѣкога грабителитѣ нападатъ кжщата като разбойници, завръзватъ ржцетѣ на бащата и братята, докато успѣятъ да отведатъ девойката. Ако нѣкоя Милица или Любица не иска да следва почтената дружина, хващатъ я за черната коса, а отзадъ я подкарватъ съ пржчка.

Твърде често грабежътъ свършва съ кръвопролитие, особено ако той става срѣдъ селото, защото намислятъ ли родителитѣ на момата да защищаватъ кжщата, то съ единъ изстрелъ всички селяни се притичватъ съ пушки, пистолети и ножове и се завръзва истински бой. При една такава случка въ село Клупци, въ 1805 г., били убити братътъ на грабената и единъ отъ грабителитѣ и все пакъ девойката не могла да бжде отвлѣчена. Цѣлото село се опозорява, ако позволи отвлечането, но и за грабителитѣ не е малъкъ срамъ, ако се върнатъ безъ мома. Но взематъ ли веднажъ въ ржце русата коса, то по-скоро сж готови да сложатъ своитѣ глави, отколкото да я изпуснатъ изъ ржцетѣ си. Но обикновено грабителитѣ пристѣпватъ къмъ работа внимателно и не нападатъ тамъ, кждето знаятъ, че девойката има много роднини или селото е голѣмо.

Въ България (въ състава на която влизатъ Тракия и Македония), кждето селата сж по-голѣми, грабежътъ се придружава съ още по-голѣмо кръвопролитие. Единъ българинъ

ми казваше, че въ Македония, въ с. Горно Лесиче, нападнали ненадѣйно 150 души грабителѣ. Българката, у която живѣхъ въ Варна, била отвлѣчена отъ стадото съ овци, но само отъ двама души. Питахъ я за първото ѝ запознаване съ мъжа ѝ, тя ми каза: „Азъ падохъ овцы, пакъ той дойде, тай ми вели да иду сосъ него“. Продължавахъ — а защо не се е възпротивила, но го последвала. Възрази ми: „Какво щете, болѣрецъ, да не бѣхъ шла, кога ми велѣше два момака сосъ пиштове и сосъ кинджалы: требуваше да иду и отидохъ“.

Случва се турци да грабятъ българки, затова и българскитѣ юнаци не се много стѣсняватъ по отношение на мусулманкитѣ.—Грабителитѣ не смѣятъ да се явяватъ съ пленницата направо въ селото на жениха, защото почти винаги ги преследва потеря. Завеждатъ я отпърво въ гората, кждето докарватъ и свещеникъ, който, ще-не ще, трѣбва да вѣнчава, ако не въ нѣкаква колиба, то и подъ нѣкой джбъ, само за да избѣгне побоя. Следъ това вече въвеждатъ вѣнчаната въ кщцата на похитителя. Ако потерята стигне до селото, кждето е заведена черната коса, то селянитѣ излизатъ чинно насреща ѝ и пристѣпятъ къмъ преговори за помирение. Ако се помирятъ, работата иска вино и сватба. А ако не се помирятъ, последва тжжба. Родителитѣ на грабнатата довеждатъ работата до сждията, предъ когото трѣбва да се явятъ и похителитѣ съ своята богиня. Когато майката види дъщеря си въ сжда, тя се провиква: „Кукту мене! Ево роба моего (Ахъ, ти моя беда. Ето

моята пленница)". Почвайки сжденето, кадията преди всичко пита момата: „Или е сила, или драга воля?" Ако черната коса отговори, че е имало сила и че нѣма да заживѣе съ него ни днесъ, ни утре, макаръ да я насѣкатъ на парчета, то грабителътъ трѣбва да преседи известно време въ затвора и да заплати глоба. Ако черната коса каже (което и по-често се случва), че: „Ни е сила, ветъ драга воля; я щу за нимъ и гору и у воду", то кадията накарва самолюбивитѣ понѣкога родители да се помирятъ съ похитителя. И грабителитѣ, като дадатъ нѣщо на кадията, се връщатъ дома и започватъ сватба, която продължава въ пируване цѣли осемъ дни.

Най-вече се върши грабежъ поради отказъ отъ страна на родителитѣ или поради убеждението, че ще откажатъ. Рѣдко млади хора отъ добри родители грабятъ, защото тѣ сж щастливи поне съ това, че родителитѣ ще се погрижатъ за тѣхъ. Грабятъ въ по-голѣмата си частъ самотни, сироти млади хора, или бездомни, бедни, за които неохотно старитѣ даватъ дъщеритѣ си. А такива хора има не малко между българитѣ и сърбитѣ; между първитѣ дори повече. Освенъ по различни причини, като чумата, нуждата и т. н., броятъ на бездомната младежъ се увеличава и отъ обстоятелството, че никой нийде не се записва, никой нѣма и никой не изисква какъвто и да е билетъ за мѣстожителство. Всѣки живѣе, кждето иска и както иска, кждето и както му е по-удобно. Никой не го закача, стига да се държи добре и да плаща данъкъ. Поради тая причина въ никоя

страна въ Европа авантюризмътъ не е стигналъ до такава развитие, както между българитѣ, а отчасти и между сърбитѣ. Безродни млади хора скитатъ на цѣли групи отъ единия до другия край на турскитѣ владения. Ако не му се живѣе въ едно село или градъ, той отива въ други; ако не му се стои въ една област, отива въ друга. Ако му е омръзнало да живѣе въ работилницата въ Габрово, Търново или Калоферъ, отива въ Цариградъ да се цени у богати турци или да стане прислужникъ въ кръчма или овощарско дюкянче. Много отъ тѣхъ, като пребродятъ цѣла Сирия и Мала Азия, връщатъ се у дома съ спечелени жълтици, като англичанитѣ отъ Индия и нѣмцитѣ отъ Америка. Колко приключения отъ тоя родъ съмъ чувалъ! И ни едно отъ тѣхъ не бѣ посрѣдствено и банално. Въ войната имъ съ турцитѣ, на гърцитѣ много сж помогнали български и сръбски авантюристи. Азъ видѣхъ нѣколцина отъ тѣхъ. Отъ тѣхъ узнахъ, че сж били въ Мореня цѣли батальони, че последния пжть българитѣ заели Атинския Акрополъ, че Мисолунгскиятъ герой Марко Бочаръ (а не Боцарисъ споредъ гръцкия изговоръ) е сжщо българинъ, роденъ въ градчето Воденъ въ Македония, който на младини се преселилъ съ баща си въ планината Сули. Българскитѣ и сръбскитѣ юнаци сж ходили въ гръцка земя (1821—27) като наемници да колятъ и стрелятъ за независимостта на Гърция точно тъй, както полесянитѣ отивали въ Одеса на работа като строители и хлѣбари. Ще отбележа, че за българитѣ и сърбитѣ

клането и стрелянето представятъ такова развлѣчение, каквото за руската младежъ юмручниятъ бой въ гърдитѣ и носа. Трѣбва да прибавя, че не само нуждата и бедността, но просто тая страсть къмъ избиване е станала причина не единъ младъ българинъ и сърбинъ, оставяйки домъ и родители, да избѣгатъ въ планинитѣ да хайдутствуватъ, т. е. да разбойничествуватъ цѣло лѣто. Тѣ, като се позабавляватъ тамъ до насита надъ минаващитѣ евреи, гърци и турци, се връщатъ презъ зимата дома. У българитѣ е обикновенъ изразътъ: „Братъ му, синъ му побѣгна, та отъиде въ гайдуты“, или както сърбитѣ се изразяватъ— „у айдуки“. Въ 1780 г. хайдутитѣ въ България се увеличили до толкова, че нападали градоветѣ на брой отъ 10 до 15,000 души. Тогава турцитѣ ги наричали кърджалии, т. е. неживѣещи по домоветѣ си (отъ къръ — поле, недомъ), или, както други увѣряватъ, отъ града и окръгга Корча отвждъ Балкана, кждето за първи пжтъ сж почнали разбойничествата. Тѣхното воюване се е състояло въ това, че сж налагали данъкъ на пашитѣ и аянитѣ, съ заплашване, че ще изгорятъ града. И действително, успѣли да изгорятъ множество мѣста, докато убедятъ пашитѣ, че умѣятъ да държатъ на своята дума.

На какво може да се реши българинътъ, показва следната случка, разказана отъ баронъ de Tott въ неговитѣ записки. Той ржководѣлъ инженернитѣ работи при Дарданелитѣ на азиатския брѣгъ. Работницитѣ му били българи отъ Македония, която тѣ населяватъ изцѣло.

„Въпрѣки нетърпението на султана, азъ опредѣлихъ на работниците единъ день почивка и имъ позволихъ въ недѣля да отидатъ да се разходятъ въ съседното село. И ония, които работѣха на европейския брѣгъ, се възползуваха отъ това позволение и се отправиха къмъ Фанараки, най-близкото село. Тѣ бѣха 22 души, всѣки съ пушка на рамо. Като се събрали въ кръчмата, тѣ пѣли пѣсни за Александъръ Велики. Презъ това време тамъ пристигнала голѣма гемия, возеща амуниции за Варна (приготвяли се за война съ Русия), но поради противния вѣтъръ хвърлила котва при това село. Деветдесеттѣ турци, които се намирали въ гемията, излѣзли на брѣга. Презъ това време единъ отъ българитѣ, желяейки да подиша свежъ въздухъ, се приближилъ къмъ брѣга, кждето намѣрилъ турцитѣ, въоръжени отъ крака до глава. Единъ отъ тѣхъ приближилъ къмъ работника и съ все сила му ударилъ плесница. Работникътъ, нѣмайки при себе си оржие, за да отмъсти за безчестието, и не знаейки турски езикъ, далъ знакъ на турчина да го почака, побѣгналъ въ кръчмата при другаритѣ си. Безъ да имъ каже нѣщо, взима пушката, тъй че тѣ не забелязали това, и се връща при турцитѣ. Намира въ тълпата онзи, който го обидилъ, и показвайки бузата си, го моли да опита още веднажъ. Турчинътъ, който вече хваналъ пистолета си, изгърмѣлъ, но не улучилъ българина, който въ сжщото време забилъ ножа си въ корема му, но и самъ загиналъ отъ 89 куршума на останалитѣ турци. Тия

гърмежи обърнали внимание на другитѣ 21 българи, които веднага хванали своитѣ пушки, и се затичали къмъ брѣга, кждето, като видѣли убития си другарь до турчина, безъ всѣ какви по-нататъшни обяснения нападнали 89-тѣ души, убили отъ тѣхъ 9, а останалитѣ обърнали въ бѣгство съ такава бързина, че ония отъ турцитѣ, които не успѣли да скочатъ въ шлепа, се хвърлили да плаватъ и, като се добрали до гемията, прерѣзали дебелия котвено вжже и бързо се отдалечили.

Азъ веднага поискахъ да ми се обясни тая случка. При менъ скоро се явиха двама пратеници отъ моитѣ македонци. Желаете да изпреваря донесението, което турцитѣ биха могли да направятъ предъ везира, веднага самъ отидохъ при него и не забравихъ да се оплача за обидата, нанесена на работницитѣ по укрепленията. Везирътъ, като ме изслуша, ми отговори хладно: „Добре, но оставете за това да поговоримъ другъ пжтъ.“ Не предполагайки, че е известенъ за тая трагедия, азъ не бѣхъ доволенъ отъ отговора и настоявахъ за удовлетворение. Тогава везирътъ възрази съ жаръ: „Какво искате? Нима десетъ убити мохамедани ви се струватъ недостатъчно удовлетворение за смъртъта на единъ гяуринъ?“ Сметчихъ тона и само забелязахъ, че трѣбва да се осигури спокойствието на нашата работа съ по-строги заповѣди. „Добре, каза той засмивайки се, вие съ вашитѣ 1500 българи сте въ състояние да завоювате цѣлата страна. Виждате, че вашитѣ защитителни сръдства сж подобри отъ ония, които азъ мога да ви дамъ.“

За да дамъ вѣрно понятие за характера на балканскитѣ славяни, ще прибавя само това, че историята на българи, сърби и хървати е цѣлата изпѣстрена съ подобни случки.

(С. 36—44).

3. Героизмътъ на българитѣ и сѣрбитѣ

Героизмътъ на балканскитѣ народи е за свидетелствуванъ отъ историята на всички времена. И понеже съставя главната черта въ чувствата на българи и сѣрби, той господствува и въ тѣхнитѣ пѣсни. Затова трѣбва да погледнемъ съ хладнокрѣвие, отъ поетическа страна, и безъ предубеждение на тия мъртви глави, на тия ками, както гледаме и на свирепостъта и яростъта на Омировитѣ герои.

Отличителна черта въ поезията на бодритѣ и планински народи е остротата, подобна на остротата на тѣхната природа. Тя се отличава сжщо съ внезапность на обратитѣ, подобна на внезапната поява на нови картини между планинитѣ и клисуритѣ. Въ тая народна поезия нѣма скуката и унинието, свойствени на поезията на равнитѣ еднообразни страни. Планинската природа тѣй хармонира съ душата на планинеца, тя така разнообразява неговитѣ развлѣчения. Въ планинитѣ най-дълбоко можешъ да се замислишъ, но да скучаешъ — никога. Мисълъта на българина и сѣрбина е висока (или дълбока, както искате — все едно, стига да има само по-голѣма сила въ преживяванията), пламването на тѣхната душа е сжщински полетъ на пукаща бомба,

която се прицелва въ висинитѣ, въ скалата, въ височината на кулитѣ и върха на вѣковѣчнитѣ джбове на Глуботинскитѣ и Старорецки планини (т. е. Алпитѣ). Чувството на българина, тоя старъ русинъ, и сърбина, тоя неспокоенъ германецъ, се движи между подножието и върха на гигантскитѣ предмети, неговиятъ погледъ плава въ висинитѣ като орелъ и се спуска въ подножията като соколъ, настройва душата къмъ висока и дълбока мисълъ. Такава е природата на планинеца. Той би се обесилъ отъ досада въ равна, еднообразна, безкартинна страна. Много още може да се каже, защо съществува такава разлика между балканцитѣ и другитѣ славянски народи.

Даже въ пороцитѣ на планинеца има нѣщо поразяваще и тая поразителностъ е именно онова, което гърцитѣ наричатъ героизмъ. Пѣсенъта може да бжде героична не поради това, че става въ нея дума за кръвопролитие, но затуй, че поетическиятъ ѝ ходъ е неочаквано поразителенъ. (С. 66—67).

4. Крали Марко и българитѣ

Българитѣ още повече обичатъ пѣснитѣ, отколкото сърбитѣ. За приключенията на Крали Марко тѣ знаятъ много нѣще, които не знаятъ и сърбитѣ, още повече че Крали Марко се е родилъ въ тѣхната страна, въ градъ Прилепъ, и повече е скиталъ изъ България. Неговитѣ дѣла съставятъ единна, огромна героична епопея — това е Одисеята на балканскитѣ славяни. (С. 79).

5. Сравнение съ Илиадата и Одисеята

Героитѣ на балканскитѣ славяни и тѣхнитѣ героични пѣсни сж чисто омировски. Любителитѣ на догадкитѣ ще почнатъ да вадятъ заключение отъ това, че българитѣ и сърбитѣ сж заели отъ гърцитѣ характера на своята епопея. Това е невѣрно, защото, въпрѣки съседството, славянитѣ сж могли да допустнатъ въ своята епопея само такива особености, които произтичатъ отъ народния имъ характеръ. Общността се дължи на това, че хомеризмътъ или героизмътъ произхожда отъ сжитѣ причини, отъ които и хомеризмътъ на славянитѣ. Ако въ Илиадата и Одисеята преобладава чувството на враждебностъ, това доказва, че гърцкиятъ народъ, когато сж се създавали първитѣ откъси на Илиадата и Одисеята, се е намиралъ въ сжщото неприятно, разединено и неуредено положение, въ което сега се намиратъ българитѣ и сърбитѣ. Кръвожадността, ожесточението, безнаказанитѣ убийства, разбойничеството сж характерни черти на старата гърцка история.

Разликата между славянитѣ и гърцитѣ е само въ това, че последнитѣ, бидейки островни жители или населявайки приморски градове, сж намѣсвали въ своитѣ пѣсни морски сцени, морски приключения и пиратски походи. (С. 82).

6. За естествения изворъ на епопеята

Любовта къмъ приказкитѣ съставя за човѣка една нужда, която той непремѣнно трѣбва

да задоволи. Тая любовъ е инстинктъ, даденъ на човѣка тѣй, както и храносмилането. Народитѣ могатъ по-малко или повече да обичатъ приказкитѣ. Обикновено най-непритѣсненитѣ, или по-добре да кажемъ, най-бодритѣ народи най-много обичатъ приказкитѣ. Тая любовъ се засилва успоредно съ повишаването на народния характеръ.

Човѣкъ, чиято душа е обогатена съ много впечатления, когато нѣма работа, въ време на скука почва да мечтае, а въ общество съ другитѣ почва да разговаря, да разказва. Човѣкъ безъ много впечатления и представи, когато е самичкъ, е принуденъ да заспи поради липса на мисли. Има народи, които почти нѣматъ никакви приказки. Робътъ не обича приказкитѣ, неговото убѣжище е сънътъ. Колкото човѣкъ е по-малко потиснатъ, толкозь е по-приказливъ. Въ сжщностъ, тукъ повече подразбирамъ душевната бодростъ, а не външнитѣ отношения на човѣка. Защото може да има и бодри народи, подтиснати временно, чийто духъ, обаче, преживява външното притѣснение. Има даже такива народи, у които бодриятъ духъ се поддържа вѣчно отъ мѣстносттата, т. е. има народи, у които приказливостъта се запазва сама по себе си.

Въ това отношение жителитѣ на Европейска Турция и изобщо цѣлия Изтокъ напълно се отличаватъ отъ останалитѣ европейски народи. Ако искате да почувствувате тая разлика между хората на Европа и Азия, то надзърнете въ общественитѣ мѣста на тия две части на свѣта, надзърнете напр. въ кафене-

тата. Въ балканскитѣ и азиатскитѣ кафенета говори само едно лице, въ европейскитѣ говорятъ всички. Въ еднитѣ има шумъ и крѣсъкъ — истинско вавилонско стълпотворение, въ другитѣ — най-голѣма тишина и благопристойность. На пръвъ погледъ ще ви се стори, че европейцитѣ сж тѣй умни, тѣй приказливи, тѣй храбри, понеже всички крещатъ, а източнитѣ хора сж тѣй лишени отъ мисли, тѣй безчувствени, тѣй миролюбиви, понеже всички мълчатъ и седятъ неподвижно.

Обаче азъ ще намекна за обратното: европейцитѣ шумятъ и крещатъ, защото тѣ само разговарятъ; у източнитѣ люде има тишина, защото у тѣхъ господствува разказътъ. Всѣки може да се досѣти, че разговорътъ води къмъ шумъ, крѣсъкъ, спорове и сбивания, а разказътъ — къмъ любопитство, тишина и уважение. Такова е естеството на разговора, въ който всѣки има право да вмъкне своитѣ глупави или банални думи, въ който нѣма нито единство, нито плавность, нито едно-мислие, нито цѣлостъ, който прилича на таратора, съ неговитѣ незрѣли плодове, полуизгнили и полузавехнали трохи, чието безвкусие е маскирано само съ влагата на студено приличие. А естеството на разказа е таково, че въ него нищо не можешъ да вмъкнешъ, боишъ се да вмъкнешъ, за да не се изгуби нишката на любопитната история. Въ него владѣ единство и простота, цѣлостъ и пълнота. Той съ своята новостъ увлича цѣлото внимание, съ своето съдържание трогва слушателитѣ. Тихо! — касае се за нѣчия сждба, нещастие, животъ,

И тъй, приказливостта не се състои въ това — да участвуващъ въ шуменъ разговоръ, въ който можешъ да вмъквашъ и свои думи и който може да бжде подържанъ и отъ най неприказливия човѣкъ. Но, за да бждешъ разказвачъ, да говоришъ цѣлъ часъ непрекъснато, е потрѣбно да бждешъ наистина приказливъ. Колкото пжти ми се случваше да се отбия отъ любопитство въ кафенетата на балканскитѣ славяни, всѣкога намирахъ тая тишина и общо внимание къмъ разказвача. Обикновено се говори за нѣща отъ действителния животъ, предимно за съвременни събития.

Въ това отношение въ Европа може да се намѣри пълно мълчание при четене на списания и вестници, но въ читалнитѣ всѣки чете статии единствено за себе си по свой изборъ. Тамъ хората и да се събератъ, нѣма общителностъ между тѣхъ, нѣма никаква мислена връзка между четещитѣ, отъ които единъ е заетъ съ описание на парламентарни заседания или балъ, а другъ съ описанието на краставици. Това мълчаливо общество дава идея за оня разговоръ, който сжщо почва съ солето на краставицитѣ и свършва съ бала или играта на мечкитѣ.

Сждейки отъ тая тишина въ обноскитѣ и видимото външно спокойствие, приписваме на източнитѣ народи нѣкакво безстрастие (*l'indolence*) и даже липса на мисль. Въобразяваме си, че божиятъ лжчъ не може сякашъ да проникне презъ дебелията чалма или гжстия български калпакъ. Ние съ удоволствие привикваме къмъ мисльта, че само ние ми-

слимъ. Но, Боже, упаци ме да не посѣгамъ върху честъта и правата на безсмъртната душа и човѣшкия разумъ на който и да е народъ.

По този начинъ забелязахъ, че балканецътъ — турчинъ или славянинъ — въ свободното или следобѣдно време не се предава на безмислие, т. е. само на жалко живуване (сиречь сънь, хъркане) тъй обикновено и често, както други нѣкои народи. Когато нѣма работа, балканецътъ непремѣнно ще иде да поседи у съседа си, само за да се наприказва. Въ това отношение, за да бжда разбранъ по-добре, ще направя сравнение между балканския славянинъ и русина.

Русинътъ, въпрѣки своята общителностъ, твърде рѣдко ще се отбие при съседа си само за това, за да задоволи нуждата, която наричаме беседа. Въ тоя случай той по-скоро ще отиде въ къщи да си почине. Въ по-голѣмата си часть руситѣ навестяватъ съседитѣ си само по работа, поради нужда, поради нѣкаква причина. Северниятъ човѣкъ почти нѣма инстинкта, потребността да се изприказва, което силно преобладава у южнацитѣ. Северниятъ човѣкъ повече е годенъ само за разговори.

Въ 1830 г. моята болестъ ме застави да прекарамъ въ Силистра по-дълго, отколкото предполагахъ. Презъ време на бавното оздравяване излизахъ често да се разхождамъ покрай дългия редъ бакалници—както за развлѣчение, тъй и за филологически и географски справки. Продавачитѣ бѣха почти все млади българи, както отъ така наречената България, тъй и отъ Тракия и Македония. Да влѣ-

зешъ въ който и да е дюкянъ безъ работа и да седнешъ, за да се наприказвашъ, е нѣщо съвсемъ обикновено. По редъ посещавахъ много дюкяни. Трѣбваше веднажъ само да се запозная, та всѣки пжтъ и отъ дветѣ страни да бжда посрѣщанъ съ приветливи усмивки. Колкото и потрѣбни да ми бѣха понѣкога уединението и тишината, но съ своитѣ запознанства доведохъ работата до тамъ, че тия бакали почнаха да ми идатъ на гости безъ работа, т. е. за да побѣбрятъ. Между тѣхъ особено се отличаваше единъ младъ търговецъ на лѣкарства отъ Търново, на име Калцовъ, синъ на селски свещеникъ. Между посетителитѣ бѣше и семейството, у което живѣехъ въ Варна. Деветгодишното имъ момиче бѣше познало въ града моя слуга и не се отдѣлило отъ него, докато не я доведе при менъ. По това време трѣбваше да легна и въ продължение на три седмици това семейство, редувайки се, ме посещаваше. Бащата идѣше презъ свободното си време, майката дохождаше да поседи съ работа или изпращаше децата си, които не малко ме облекчаваха съ своитѣ смѣхории. Но каква разлика въ това отношение между Силистра и Москва! Въ продължение на 10 години почти нито едно отъ всички посещения, съ които съмъ билъ почетенъ, не е било отъ рода на българскитѣ. Всички тѣ сж бивали или по работа, или за да се спази етикетътъ. Азъ приведохъ това, за да покажа, че вътрешното влѣчение на човѣка къмъ човѣка е по-силно у балканскитѣ славяни, отколкото у поляцитѣ,

словацитѣ и руситѣ, или изобщо севернитѣ народи¹⁾).

На това вътрешно влѣчение, на тая нужда да бждешъ близъкъ съ нѣкого, балканскитѣ славяни дължатъ оная силна дружба, която у тѣхъ е известна подъ името побратимство. Спомняте си, че 30 души седятъ и разговарятъ безъ работа въ двора на капитанъ Иво Сѣнянинъ. Ако не у нѣкой съседъ, балканцитѣ ще се събератъ на приказки въ кафенето. Тамъ могатъ да се чуютъ всички възможни новини и най-вѣрни описания на произшествията, защото всички балканци изобщо говорятъ направо. Въ това отношение тѣ съставятъ съвсемъ отдѣленъ свѣтъ отъ Европа.

Тѣ се събиратъ изобщо да слушатъ или да разказватъ и онзи, чиято уста е пълна съ новини, може да бжде увѣренъ, че ще го слушатъ съ внимание. Въ кафенетата обикновено се отбиватъ и пжтницитѣ съ своитѣ новини. Има хора, които, ако не сж принудени да ра-

¹⁾ Добре разбирамъ скръбта на Байронъ. Тръвайки отъ Англия за Югъ, къмъ Италия, съ своята възприемчива душа трѣбва да е почувствувалъ разликата въ човѣшкото сърдце, той е изпиталъ силата на това влѣчение. Тогава бедниятъ почналъ да хули своята Англия, нейното мрачно студено сърдце и изобщо цѣлия свѣтъ. Байронъ хулѣлъ поради това, че се научилъ да обича. Той хулѣлъ Англия, защото повече отъ всичко я е обичалъ. Оставяйки коститѣ си въ земята на влѣчението, все пакъ своето сърдце завеща на Англия и съ това доказа, че често въ хулата има много нелицемѣрна любовъ, а въ истинската любовъ може да има доста хулене. Това е хубаво тогава, когато въ тая любовна хула се крие много здравъ смисълъ.

ботятъ и се трудятъ, за да се прехранватъ, цѣлия си животъ ще прекаратъ въ кафенетата. Ето къде и какъ се ражда епопеята!

Понеже женитѣ не могатъ да посещаватъ тия събрания, балканцитѣ прекарватъ половината отъ живота си еднopolово и тая половина е изключително мжжка, юнашка, героична. Въ тая половина отъ живота имъ става дума всѣкога за важни събития, за трагични приключения, които не могатъ да интересуватъ жената или превъзхождатъ нейния умъ. Но пустнете жени въ това спокойно, внимателно мжжко общество и ще видите, че тѣ ще измѣнятъ героичния характеръ на беседата имъ — тѣ, вмѣсто разказъ, ще поведатъ разговоръ за това—онова. Жената е врагъ на всѣка епопея, тя ще свали поета отъ епическата висота до степенъта на несвързаната разговорна проза. Поради тая причина жената е врагъ на всѣко историческо предание — още повече, че всѣко историческо предание, като мжжка беседа, само по себе си представя една глава отъ епопея. Ето защо историческитѣ предания сж по-малко у народи, които цѣлия си животъ прекарватъ въ обществото на жени.

Никжде нѣма толкова исторически предания, както отивждъ Дунавъ. Самъ бѣхъ свидетелъ, какъ търговскитѣ продавачи, като нѣмаха за какво да говорятъ отъ настоящето, разказваха си единъ другиму за приключенията на разни български царе. Разбира се, въ тия разкази има много поезия и занимателностъ, защото живиятъ човѣкъ нѣма да почне да преказва нищо съ мъртва лѣтописна сухостъ.

Баронъ de Gott много справедливо отбелязва, че българскитѣ работници въ време на почивка възпѣвали победитѣ на Александъръ Велики. Не малко ме смая и това, че у българитѣ и до сега е запазено всенародно предание, че сж дошли при Дунавъ отъ Волга. Единъ българинъ ми разказваше небивали чудеса за тая рѣка, не предполагайки, че тя се намира въ Русия. Изобщо, българитѣ смѣтатъ себе си за руски пришелци и въ тоя смисълъ тѣ наричатъ Русия дѣдо Иванъ или чичо Иванъ.

Тѣй и сърбитѣ възпѣватъ много стари времена: женитбата на царъ Душанъ отъ XIV в., загиването на князь Лазаръ и падането на Сърбия отъ XV в. и т. н.

Изобщо, тая страсть къмъ преданията е вродено чувство, което може да бжде наречено любовъ къмъ историята. Тая страсть на народа представя неговото епическо и героическо чувство. Тая страсть е гениятъ, майка на епопеята, майка на Илиадата и Одисеята. Има народи, на които това чувство къмъ епопеята е чуждо. Това сж народи женствени или паднали духомъ.

Съ таково чувство, което ражда епопеята, се отличаватъ балканскитѣ славяни отъ всички останали сродни народи, съ изключение на казачитѣ, които сж изострили своя характеръ до ожесточение. Това историческо пѣснолюбие на балканцитѣ е засвидетелствувалъ и Прискъ Риторъ, писателъ отъ V в., когато говори, че, следъ дипломатическия обѣдъ у Атила, били пѣни презъ време на пира разни пѣсни, тѣй

че мнозина отъ присъжествуващитѣ се трогнали до сълзи.

Какво безсмислие е да си представяшъ като творецъ на епопеята единъ човѣкъ, мнимия поетъ Омиръ! Като че епическото чувство може да се роди и разпространи у народа отъ единъ човѣкъ, а не отъ повишения характеръ на цѣлия народъ, което, обаче, зависи отъ общественитѣ условия, отъ изключителното участие на мъжетѣ въ обществения животъ и отъ други възбуждащи обстоятелства!

Ако епическото разположение на народния характеръ е създадо оня гений, който състави Илиадата и Одисеята, то отъ епическото разположение на балканскитѣ славяни можемъ съ време да очакваме прояви на сжщата поетическа красота, на която се възхищаваме въ гръцкитѣ епопеи. Сега можемъ да си обяснимъ, защо другитѣ европейски народи не сж могли да създадатъ нищо подобно на Илиадата и Одисеята. Виргилиевата Енеида е работа, писана по поржчка, препълнена съ гърцизми, откъслекъ отъ Илиадата, подражание на Одисеята. Впрочемъ, подобно дѣло е било още горе-долу поносимо за римлянитѣ, защото е било въ духа на римския народъ, т. е. въ героиченъ духъ. И по-късно Италия се е хранѣла съ подобни героични произведения. Били създадени Освободениятъ Ерусалимъ и Бѣсниятъ Орландо въ новъ размѣръ на новия езикъ на Авзония. Тия поржчани нѣща, тия преднамѣрени опити въ областта на хомеризма били горе-долу поносими за италиянцитѣ, които сж живѣли на голѣми

групи между източнитѣ народи и чиято история презъ срѣднитѣ вѣкове представя дълъгъ редъ отъ вълнения. Но какво можемъ да кажемъ за Хенриадата и Луизиадата съ тѣхнитѣ рицари, мадами, мамзели? — Римувана прозаична дрънканица, разтегната въ 24 пѣсни, непозната на народа. Не мога да повѣрвамъ, че поне единъ французки селянинъ знае наизустъ макаръ една или две пѣсни на Хенриадата.

Месиадата на Клопщокъ и Изгубениятъ рай на Милтонъ представя произведения, които отговарятъ на характера на тия два мирни народа. Тукъ могатъ да бждатъ отнесени и творенията на Осиянъ съ скандинавската облачна митология. Вѣчно ясното южно небе е предпазило балканцитѣ отъ облачнитѣ приказки.

И тъй, ако отстранимъ подражанията, то героическата епопея ще се върне въ своето естествено отечество, подъ родния покривъ на термопилския и македонския селянинъ, като прелестна девойка на изтока и юга, която сждбата съ разбойнически ржце е хвърлила въ чужбина, върху паркета на Лондонъ и Парижъ, гдето нейниятъ войственъ видъ е станалъ моденъ, но не се е популяризиралъ между селянитѣ на Сена и Темза.

(С. 92 — 102)

III. ЗА ЗАРАЖДАНЕТО НА НОВАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Оригиналътъ е озаглавенъ: О зародышѣ новой болгарской литературы. Писалъ Юрій Венелинъ. Книжка первая. Москва 1838. С. 52. — Тая книжка излиза най-напредъ като статья въ сп. Московскій Наблюдатель, 1837 г. Поради своето навременно съдържание — засѣга отношенията на Венелинъ съ българитѣ, състоянието на училищата и книжнината, притѣсненията на гръцкото духовенство, българския книжовенъ езикъ — възбудила доста голѣмъ интересъ въ България и е била преведена два пжти на български:

1. Заради возрожденіе новой Болгарской словесности или науки. Сочиненіе, или книжица Русскаго Исторіописателя Венелина. Москва 1838. Превель Губернскій Секретарь М. Кифаловъ Тетевенець, Съ притуряніе нѣколко пѣсней, и Исторіи заради Полу-Славяне, или Румуне (Молди-Власы), и нѣкоихъ достопамятствъ и мудрихъ изреченій. *Kaί 'Iστορία περί τῶν Ἦμι-Σχλαβῶνων, ἤτοι τῶν Ρουμῶνων (Μολδο-Βλάχων)*. Букурещъ 1842. С. 8 + VI + 2 + 190. — Интересни сж посвещението и предговорътъ на преводача. Тоя преводъ излиза и въ второ издание презъ 1896 г.

2. О поникванѣ ново-българскія письменности. Разсужденіе Юр. Венелина 1835. Побългарено Н. Даскаловіемъ Самоковцемъ. Царьградъ 1860. С. 54.

Даваме три характерни откъслека.

1. Какво се знае за българитѣ

Не рѣдко говоримъ за балтийскитѣ славяни, отъ които сега сж останали твърде малко,

и обратно, поради нѣкаква странна случайностъ, рѣдко споменаваме за многобройния славянски народъ, който населява цѣла България, Македония и Тракия, именно—българитѣ.

Още въ 1771 год. Шльоцеръ доказваше (вж. Nord. Gesch., с. 334), че е нужно европейскитѣ учени да иматъ българска граматика и речникъ. „И дветѣ, говори той, трѣбва да сж много важни за историята. Може би сж оцѣлѣли още въ езика на днешнитѣ българи думи, които биха разрешили загадката, какъвъ народъ сж били старитѣ неславянски българи“. Всѣки ще се съгласи, че искането на Шльоцеръ като европейски ученъ е основателно, защото отъ всички славянски народи единствени само българитѣ нѣмаха нито своя граматика, нито речникъ, ако и, въ сжщностъ, той напразно да се надѣваше да намѣри въ българския езикъ следи отъ нѣкакви други българи, неславяни. Обаче, въпрѣки справедливото искане на Шльоцеръ, до сега никой не обърна внимание на тоя почти 3-милионенъ народъ.

Още презъ 1827 г. въ едно московско списание мислѣха, че всички балкански славяни сж изчезнали и че тамъ вече не се чуватъ славянски звуци. Това показва, какви тъмни понятия сжществуваха у насъ въ 1827 г. за жителитѣ на Европейска Турция. За да обърна внимание на ученитѣ изследвачи върху тоя забравенъ народъ, въ 1829 год. азъ издадохъ своитѣ критични издирвания за него подъ заглавие „Старитѣ и сегашни българи въ тѣхното отношение къмъ руситѣ“, томъ I. (С. 1 — 2).

2. Просвѣта и училища въ България

Историята на българската просвѣта има своитѣ епохи и причини. Понеже въ цѣло Влашко до началото на XVIII в. богослужението се извършвало на славянски (старобългарски), а сждопроизводството въ всички учреждения се произвеждало на новобългарски, то безъ всѣко съмнение турското владичество съвсемъ не би попрѣчило отдавна да се възроди българската литература. Но следъ похода на Петъръ Велики къмъ Прутъ и отпътуването на владѣтеля Кантемиръ отъ Молдова въ Русия, внушиха на портата мисълта да отстрани отъ престола на Влашко българската династия на Владиславовци и да даде дветѣ княжества на гърцитѣ, цариградскитѣ фанариоти. Това бѣ политическа мѣрка противъ Русия, защото въ роднителитѣ на новата династия, останали въ Цариградъ, портата искаше да има залогъ за вѣрностъ на владѣтелитѣ къмъ Турция.

Тия фанариоти въ XVIII в. изгониха българския езикъ както отъ черквитѣ, така и отъ учрежденията на Влашко. Отъ това, именно, не малко пострада литературното бждеще на заддунавския български народъ, който отъ тогава бѣ предоставенъ на собственитѣ си сили.

Както българитѣ, така и сърбитѣ до втората половина на миналия вѣкъ не зависѣха отъ цариградскитѣ патриарси. Тѣ си имаха свой собственъ патриархъ въ Търново, въ България. Десеттѣ български епархии въ България, Тракия и Македония, зависещи отъ славянски

патриарси, представяха достатъчно обширно убѣжище и поприще за народна писменостъ между българитѣ. Тая писменостъ можеше да бжде подържана отъ славянското богослужение и изобщо отъ духовнитѣ лица. Въ тоя периодъ, т. е. въ XVIII в., почнаха да се явяватъ въ България ржкописни книги на лъскава хартия и на новобългарски езикъ. Съдържанието имъ въ по-голѣмата си частъ се състои отъ преводи на поучителни слова на светитѣ отци. Въ нѣколкото подобни ржкописни книги, съ които се сдобихъ съ голѣмъ трудъ, не намѣрихъ нищо постоянно въ правописа.

Що се отнася до българитѣ, би могло да се надѣваме, че Търновската патриаршия ще ги накара да основатъ въ своитѣ епархии народни училища, за които ученитѣ българи ще съставятъ добри буквари и критични граматики. Обаче случи се другояче. Цариградскиятъ патриархъ Самуилъ издействува отъ слабия султанъ Селимъ III да бжде унищожена Търновската патриаршия и българскитѣ епархии да бждатъ подчинени на Цариградската патриаршия. Това и стана въ 1792 г. Търновската патриаршия бѣ преименувана въ екзархия на цѣла България. Отъ тогава, както екзархътъ, така и епископитѣ на българскитѣ катедри се изпращатъ отъ Цариградъ всѣкога изъ чистокръвнитѣ гърци. Отъ само себе се разбира, че гърцитѣ, като не знаятъ български езикъ и като нѣматъ никакво национално съчувствие къмъ своето паство, не сж могли да почувствуватъ ни най-малко въодушевление за подържане на българската писменостъ. Мно-

зина сж ми казвали, че даже славянскитѣ книги били преследвани!

Не мога да разглеждамъ истинскитѣ причини на това гонение на славянскитѣ книги. Дали затова, че епископитѣ, не знаейки езика, се опасявали, че има въ тѣхъ ереси, или просто вършели това отъ патриотизъмъ, за да разпространяватъ гръцки езикъ заедно съ богослужението? Както и да е било, обаче върно е, че между българитѣ и гърцитѣ се влачи нѣкаква историческа вражда, много вредна за ржкописитѣ.

При такава нетърпимостъ се намиратъ сега и българскитѣ народни училища. Въ сщцность, свещенически училища нѣма. Причината е, че поради извънредно недостатъчния брой на черквитѣ нѣма много нужда и отъ свещеници. Малкото свещеници, които обикновено се намиратъ при владиката, се разпращатъ изъ епархията да извършватъ черковнигѣ трѣби — споредъ нуждата. За тия трѣби се плаща доста скжпо. По-голѣмата частъ отъ събраното отива за владиката, който е принуденъ да държи своитѣ финанси въ цѣвтещо състояние, за да може да си плаща ежегодния данъкъ въ Цариградъ, та да не се лиши поради това отъ мѣстото си¹⁾. И тъй, нѣмайки свои национални семинаристи,

¹⁾ Тѣй като черкви въ българскитѣ епархии се срѣщатъ много рѣдко, следвателно и духовенството не е твърде многобройно. Отъ това произлизатъ за народа множество пагубни последици. Понеже болень човѣкъ не може да измине пжтъ отъ 100—150 версти до мѣстото или града, кждето има свещеникъ и черква, и понеже да извикашъ свещеникъ струва скжпо, то значителна частъ отъ простия, отдалечения и бедень

българският народъ е лишенъ отъ най-важното учителско съсловие, което би подържало и разпространявало народната просвѣта.

Другъ е въпросътъ съ градскитѣ училища. Постоянни градски училища още нѣма. Тѣй като по-издигнатата частъ на българското население се състои отъ търговци, образованието на градската младежъ става на разноски на родителитѣ. Обикновено нѣколко семейства се събиратъ и наематъ нѣкой пжтущъ учител (даскалъ) или скитащъ монахъ за година-две и т. н.

Понеже още нѣма издадени нито образци за писане, нито български букваръ, понеже търговската кореспонденция се води на новогръцки езикъ и гръцкиятъ езикъ се препоръчва, тия учители обикновено си служатъ съ гръцки букваръ и граматика. Ето защо, колкото съмъ виждалъ горе-долу образовани българи, тѣ всички пишатъ и говорятъ отлично по гръцки.

По-постоянни, неголѣми училища имало въ Търново, Котелъ и Сливенъ. Калцовъ, синъ на търновски свещеникъ, ме увѣряваше, че

народъ умира безъ изповѣдь, безъ причастие и други свети тайнства. Това се случва не само съ умиращитѣ, но и съ раждащитѣ се! Мнозина ми признаваха, че сж ги кръстили едва подъ вѣнчило. На самия мѣнь показваха три некрѣстени девойки, отъ 17 до 20-годишни. Позволихъ си да укоря бащата на една отъ тѣхъ. Той ме прекжсна: „Ехъ, пакъ покерстимъ, какъ се жени“. Все пакъ въ Стара-планина и покрай Стара-планина това по-рѣдко се срѣща, защото по-добрата и по-заможна частъ отъ народа живѣе въ такива мѣста, които се търсятъ повече и отъ духовнитѣ лица.

го учили само по гръцки и че само баща му го понаучил малко да чете славянския псалтирь. Жеравненският синъ на свещеникъ се училъ въ Котелъ. Сливенци въ Варна презъ 1830 год. ме увѣряваха, че въ тѣхното славянско училище сж съвсемъ забранени българскиятъ езикъ и българскитѣ букви. Азъ помислихъ, че това е клевета, но се убедихъ въ Силистра. Вървейки край бакалницитѣ, влѣзохъ въ една отъ тѣхъ, за да попитамъ за стопанина. Въ нея седѣше 13-годишно момче и пишеше бележка до единъ бакалинъ. Като погледнахъ къмъ нея, стори ми се, че пише на гръцки. Помислихъ го за гръкъ, но сжщо тѣй се и почудихъ, че е облѣчено по български. Попитахъ го, дали е гръкъ. „Азъ смь болгаринъ, болѣрецъ“ — бѣше отговорътъ. „А кжде си се училъ по гръцки?“ — „Азъ не знамъ гречско“ — отговори. Възразахъ: „Нали пишешъ по гръцки?“ Той цъкна съ езикъ и въ сжщото време кимна нагоре съ главата, въ знакъ на отричане, което подкрепи, прибавяйки по турски йокъ (не) и каза: „Това ни е гречски, това е български“. Азъ взехъ несвършеното писмо и прочетохъ 11 славянски думи, писани съ гръцко скорописно писмо. Момчето ми отстжпи бележката за споменъ. Оказа се, че учило въ Сливенското училище. То действително още не знаеше гръцки, но сжщо тѣй ми потвърди, че на друга азбука не сж го учили. Разбира се, всички негови съученици писали съ това писмо. Ето защо не мога да си спомня безъ тѣжа, че тоя народъ, нѣкога толкова писалъ, въ XIX в.

е почналъ да се лишава отъ своитѣ букви и е слѣзълъ, така да се каже, до степенъта на чувашеството, — тоя даровитъ, трудолюбивъ, войнственъ народъ.

Разбира се, при споменатитѣ обстоятелства не може да се очаква, че новата българска литература ще се зароди въ предѣлитѣ на Турция. Обаче има богати българи и извън Турция — въ Букурещъ, Галацъ, Браила, Бесарабия, Одеса, Трансилвания, Буда-Пеща. Въ тия мѣста тѣ биха могли да се заематъ не само съ издаване на буквари, граматика, ржководства за писане и други учебни книги, но и съ устройване на първитѣ училища. Точно по тоя начинъ започнаха извън Турция, както новогръцката, така и новосръбската литература.

(С. 7 — 19).

3. Потрѣбенъ ли е членъ на българския книжовенъ езикъ

Що се отнася до така нареченитѣ мними членове, то ако въ една област говорятъ челоуѣко, а въ друга челоуѣкатъ, самото това различие доказва, че и едното и другото не сж правилни, че едното съ другото се унищожаватъ. Ако има такава област, въ която не се употрѣбява никакъвъ мнимъ членъ, отъ това следва, че най-правилната българска употрѣба ще бжде челоуѣкъ. То ще бжде правилно още и затова, че така говорятъ и останалитѣ славянски народи.

Когато бѣхъ въ България, забелязахъ, че **атъ** най-често употрѣбяватъ жителитѣ на Източна България, по-рѣдко населението, което

живѣе на западъ отъ Търново. Въ Македония около градоветѣ Скопѣе, Прилепъ, Призренъ, Велесъ, Разлогъ, Костуръ или много рѣдко, или съвсемъ не употрѣбаватъ **агь**. Въ тоя случай българскитѣ народъ чрезъ това **агь** се намира въ сжщото отношение къмъ своитѣ котленци и шуменци, както и рускитѣ къмъ своитѣ казанци и нижегородци. Рускитѣ писатели и граматичи отстраниха своето **агь** като аномалия, като неправилность.

Тоя нещастенъ навикъ на простия народъ да прибавя къмъ всѣка дума **агь, та, то** не само въ именителния, но и въ другитѣ падежи, е билъ истинската и единствената причина българскитѣ езикъ да почне да се лишава отъ своитѣ форми на своитѣ падежи. Ще пояснимъ това съ примѣръ. Именителенъ падежъ е **человѣкатъ, ножатъ, жената, древодо**. Правилниятъ родителенъ е **человѣка, ножа, жены, древа**. Съ **агь, та, то** ще бжде пакъ **человѣкатъ, ножатъ, женята, дредово**. Това е малко: а въ женята кара простия човѣкъ и **ы** да измѣни въ **а**, и **а** на **о** въ дредово. Правилно дателенъ падежъ е **человѣку, ножу, женѣ, древу**. Ще произлѣзе сжщата операция, т. е. **у** и **ѣ** трѣбва да отстѣпятъ мѣсто на буквитѣ **а** и **о** въ **агь, та, то**, защото не е удобно да се говори **человѣкуатъ** и **пр**. Тоя навикъ на простия човѣкъ да говори навсѣкжде **человѣкатъ**, за отличаване смисъла и падежа на род. и дат. го е накаралъ да употрѣбавя предлога **на** като членъ. Каква галиматия, която, за нещастие, е въ употрѣба!

Сега да запитаме: какво ще спечелятъ защитниците на частиците **агъ, та, то** или **о**? Това, че българитѣ не ще бждатъ въ състояние да пишатъ римувани стихове, ако всички сжществителни въ всички падежи иматъ само три (!) окончания **агъ, та, то**.

Щомъ е дошло време народътъ да се просвѣщава, щомъ неговиятъ езикъ се е разпадналъ на нѣколко наречия, щомъ е неизбѣженъ изборътъ на едно отъ тѣхъ за литературата, то писателитѣ трѣбва да бждатъ много внимателни и предпазливи въ тоя изборъ. Никой отъ тѣхъ нѣма право да натрапва своя жаргонъ другиму. Ако всички писатели безогледно последватъ едно отъ наречията, това ще трѣбва да се припише на щастливия случай, който поне е запазилъ писменото единство у народа. Но щомъ сж се появили нѣколко граматики на нѣколко наречия, въ такъвъ случай съчинителитѣ на граматикитѣ нѣматъ право да бждатъ сжди. Тѣхъ ще трѣбва да сжди като подсждими сждътъ на висшата филология. (С. 45—47).

IV. ВЛАХОБЪЛГАРСКИ ГРАМОТИ

Книгата има заглавие: Влахо-Болгарскія или Дако-Славянскія грамоты, собранныя и объясненныя на иждивеніи Императорской Россійской Академіи. Юріемъ Венелинымъ. С. Петербургъ 1840. С. XIV+360. Съдържа 66 грамоти и на края два списъка на български и сръбски лични имена, извлѣчени отъ поменика на Букурещката митрополия. Въ началото се намира кратъкъ очеркъ за Бесарабското княжество, който привеждаме (с. 1—4). Съ названията Бесарабия и бесарабски Венелинъ означава Влашко и влашки.

За Бесарабското княжество изобщо

Подъ името Бесарабия е известна отъ старо време цѣлата низка, плоска земя, която лежи край Дунавъ, на северъ отъ границата на Унгария до Галацъ и до р. Сереть. Въ поново време тя е преименувана на Влашко. Не е известно, въ кое време за първи пжть се е образувало това княжество съ свое особено управление, защото се отнася къмъ оная епоха, презъ която византийскитѣ лѣтописци не сж прониквали въ земитѣ, лежещи оттатъкъ Дунава. Все пакъ вѣрно е, че това войводство се е образувало въ времето на българското царство, което е владѣло не само тая страна, но и Молдова и Югоизточна Русия. Когато България отъ 1020 до 1185 г. бѣше подчинена на Византийската империя, Бесарабия заедно

съ Молдавската земя остана независима. Отъ Бесарабия се правѣха различни опити да се освободи България отъ гръцкото иго. Само последниятъ опитъ на бесарабскитѣ българи, подъ началството на князетѣ Асенъ и Петъръ, бѣ увѣнчанъ съ успѣхъ. Гръцкитѣ писатели малко сж се занимавали съ бесарабцитѣ и тѣхнитѣ нападения изобщо наричатъ скитски. Само Никита ги нарича власи.

Следъ възстановяването на българското царство и превземането на Цариградъ въ 1204 г. отъ латинцитѣ, презъ царуването на царъ Иванъ Бесарабия станала по старому българско войводство, което отъ 1300 г. въ време на българското раздѣление постепенно почва да става васално. А отъ 1380 г., когато българскитѣ княжества падатъ подъ турско иго, става самостоятелно, докато най-сетне и то се подчини на върховната власть на султанитѣ.

Презъ това време и Унгария заявяваше своитѣ претенции надъ Бесарабия. Това стана най-напредъ около 1330 г., презъ царуването на кралъ Карлъ Робертъ. Подбуденъ отъ Тома, трансилвански войвода, и Денисъ Николитъ, който ималъ свои намѣрения спрямо бесарабската земя, кралътъ я нападналъ. Изобщо България тогава била слаба поради нейното раздѣляне на княжества или области и Карлъ можеше да има истински успѣхъ. Все пакъ, въпрѣки съюза на унгарцитѣ и трансилванцитѣ, бесарабцитѣ, като пустнали неприятеля да влѣзе въ планинскитѣ тѣснини и прибѣгвайки къмъ стратегията, употребяна отъ българитѣ въ Стара-планина срещу гърцитѣ, ги обсадили

и изсѣкли почти цѣлата войска на неприятеля тѣй, че самиятъ кралъ, преоблѣченъ, едва успѣлъ да се спаси къмъ своитѣ граници.

Тая решителна победа задълго издигнала и затвърдила бесарабското войводство не само срещу Унгария и Трансилвания, но и по отношение на цѣла заддунавска и задбалканска България. Обаче нѣма нито най-малко съмнение, че Бесарабия удържала тая победа не единствено съ свои сили, но съ помощта на заддунавскитѣ българи, въпрѣки че унгарският историкъ отъ XV в. Бонфиний, който описва това събитие, споменава (общо) само за власитѣ. Около това време господарували въ Бесарабия Йонашко и Владиславъ.

Отъ този последния произхожда владѣтелската династия на Бесарабия, която може да се нарече династия на Владиславовцитѣ. Може положително да се каже, че Йонашко и Владиславъ произлизатъ отъ българската царска фамилия, защото по онова време само ония, които имаха царска кръвъ, можеха да се именува въ владѣтели. Доколкото може да се сжди отъ свидетелствата на византийцитѣ, върно е, че и когато е сществувало българското царство, и въ времето на грѣцкото иго, българскитѣ владѣтели сж имали свои роднини въ Бесарабия. Освенъ това, бесарабцитѣ именно възстановиха независимостта на България. Тѣ седнаха и на нейния престолъ. Членове отъ тоя царски български домъ образуваха най-новата бесарабска династия на Владиславовцитѣ. Когато заддунавскитѣ българи паднаха подъ турско иго, единствена тѣхна утеха и прибѣ-

жище бѣше бесарабското княжество, което, както ще видимъ по-долу отъ грамотата на Мирчо, владѣеше тогава значителни части отъ Източна България.

Какъ съ течение на времето Бесарабия бѣ преименувана на Влашко, ще се види при обясненията на тия грамоти. Ще отбележимъ още, че името Бесарабия се е запазило, отчасти по традиция, въ степната земя между Акерманъ и Галацъ, известна подъ татарското име Буджакъ. Следъ присъединяване въ 1812 г. на Буджака и части отъ Молдова къмъ Русия, тия две области бѣха обединени подъ историческото название Бесарабия. Така се пренесе името отъ една страна къмъ друга!

V. КРИТИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ЗА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИТЪ

Оригиналът е озаглавенъ: Критическія изслѣдованія объ исторіи Болгаръ, Ю. И. Венелина, съ прихода Болгаръ на Фракійскій полуостровъ до 968 года, или покоренія Болгаріи Великимъ Княземъ Русскимъ, Святославомъ. Изданныя на иждивеніи Болгарина И. Н. Денкоглу. Москва 1849. С. 10 + 342 + VI. — Интересни сж на края „Замѣчанія Цензора на нѣкоторыя погрѣшительныя мнѣнія, содержащіяся въ книгѣ“. Цензоръ е билъ проф. Ф. Голубински.

Книгата е преведена на български отъ Ботю Петковъ: Критическы издырания за исторіиж-тж бльгарска на Ю. И. Венелина. Отъ прихождение-то на Бльгаре-ты на Фракійскій полуостровъ до 968 годинж, или да покорение-то Бльгаріиж отъ Великий Князь Русскій, Святослава. Прѣведе отъ рускый —. Въ Земунъ 1853. Чясть прѣва, с. 4 + 176. Чясть втора, с. 4 + 198 + 16.

Преводътъ е билъ доста популяренъ. В. Д. Стояновъ пише: „Тия преведени книги се четѣха отъ всѣки грамотенъ бльгаринъ съ голѣмо усърдие. Особено „Критическы издырания“ размърдаха много силно духоветѣ на всички пробудени бльгари и станаха имъ настолна книга“ (Псп., кн. XXVIII — XXX, 1889, с. 811).

Привеждаме две извадки върху покръстването на бльгаритѣ и едно любопитно лирическо отстѣпление за нашата робска участь.

1. Борисъ.

Наследникътъ на Владимиръ, Борисъ, не отстѣпи отъ правилата на своя предходникъ.

Презъ това време императоръ Теофилъ (842 г.) почина, оставяйки грижата за империята и за малолѣтния си синъ Михаилъ на своята съпруга, императрица Теодора. Скоро (въ 845 г.) трийсетгодишниятъ миръ се приближи къмъ края си. Борисъ, виждайки жезъла на империята въ ржцетѣ на жена, следъ като изтече срокътъ на примирието, се обърна къмъ императрицата съ нѣкои искания и заедно съ това, за да я сплаши, пристѣпи къмъ военни приготовления.

Историцитѣ повтарятъ дилемата, съ която императрицата била отговорила на заплахитѣ на царя: „Ако ме победишъ, то малка слава ще спечелишъ отъ победата надъ една жена. Ако ли бждешъ победенъ отъ мене, още по-голѣмъ срамъ ще последва за тебъ.“ Както и да е, но работата не дошла до война. Преговоритѣ вървѣли успѣшно и продължението на мира било потвърдено и отъ дветѣ страни.

Между другитѣ условия на тоя договоръ по-главни били: 1) Връщане на княгинята, Борисовата сестра, която, както видѣхме по-горе, презъ царуването на Каранъ бѣ пленена и възпитана въ императорския дворъ споредъ правилата на християнската вѣра; а Борисъ отъ своя страна трѣбвало да пустне знаменития монахъ Теодоръ Кифара. 2) Отстѣпва се на България една малка областъ, принадлежаща къмъ Загорското княжество.

Угнетявана отъ всички страни, а особено отъ сарацини и българи, Източната империя трѣбваше да вземе силни мѣрки, за да задържи или отбие своитѣ войнствени съседи.

Нейнитѣ управници не можеха да се избавятъ отъ тѣхъ съ борба, надѣваха се поне да ги усмирятъ съ кроткото учение на черквата.

Въ миналитѣ военни времена не можеше и да се мисли за покрѣстване на българитѣ, като изключимъ поданицитѣ на империята, които самитѣ имъ сношения съ империята много по-рано подбудиха да се присѣдинятъ къмъ Христовото стадо. Трѣбваше да се чака благоприятно време и случай. Нима създаденитѣ отъ въображението и подържани отъ суевѣрието и заблуждението на ума божества не трѣбваше рано или късно да се съборятъ и, когато засияе истината, да изчезнатъ като привидения? Нима, когато най-сетне се просвѣти, народътъ не трѣбваше да отстѣпи отъ Перунъ, който не обещавахе нито награда за добродетелта, нито бждещъ блаженъ животъ—тая висша цель на нашия земенъ животъ, и да се обърне къмъ истинския, всемогщия, вѣчно добрия Богъ, създателя на всички блага? Благоприятенъ поводъ за ускоряване на кръщенieto се намираше въ договора на царя съ императрицата, по силата на който Борисъ потвърди търпимостъта, въведена отъ неговия предходникъ; но най-вече помогна връщането на неговата сестра въ България.

Дали византийцитѣ бѣха решили да не се възползуватъ отъ тоя особено благоприятенъ случай? Твърде благочестивата императрица, която непрекъснато се трудѣше да обръща еретицитѣ къмъ православието вътре въ империята, безъ съмнение не пропусна и това обстоятелство. Тя имаше въ ржцетѣ си

твърде силно оръжие — българската царкиня. Могълъ ли е да помисли добриятъ Борисъ, че, следъ като бѣ възобновенъ мирниятъ договоръ съ византийцитѣ, въ Цариградъ дветѣ високи царствени особи сж заключили помежду си договоръ, за да го убедятъ, че Перунъ нѣма нито очи, нито уши, нито брада, и че даже никога не е сжществувалъ? Може би, въ сжщностъ, тия истини да сж били открити на Бориса още преди това, а именно въ времето на неговото князуване, както не безъ причина можемъ да подозираме отъ постжпкитѣ на Владимиръ, комуто, изглежда, както и на наследника му, не забравили да отворятъ очитѣ ревностнитѣ къмъ християнството негови приятели и съседи, цариградскиятъ дворъ и Людовикъ Благочестиви.

Впрочемъ, Борисъ никакъ не се гнѣвълъ надъ християнитѣ, което ще се докаже покъсно, и охотно поканилъ своята сестра-християнка въ двореца си. Не може да се каже, какви сж били въ оня моментъ неговитѣ тайни чувства, защото за това съвременницитѣ не сж ни оставили сведения, а ние твърде късно сме се родили, за да можемъ да предадемъ неговитѣ душевни разположения. Но все пакъ да се унищожи господствуващата, отечествената вѣра не било лека работа. Обаче, както и да е било, царкинята, напущайки Цариградъ, навѣрно е получила за тая цель потрѣбнитѣ наставления, а освенъ това взела съ себе си духовника-монахъ, солунчанина Методий.

Нейното стоене въ двореца на брата ѝ е най-любопитниятъ и важенъ моментъ отъ

историята на покръстването. То е най-важната проява, която ускори прелома въ немощта на народния умъ и стана поводъ на неговото ново и трайно прераждане. Но що е правѣла, какъ е доказвала, какъ е постъпвала царкинята вжтре въ Преславскиятъ дворець — не знаемъ. Въпрѣки това трѣбва да се признае, че княгинята е била главната пружина за покръстването на България, и това не е чудно, защото знаемъ, че и въ Унгария, Полша, Русия, Англия първитѣ, които приеха християнската вѣра, бѣха жени.

Като не можемъ да изброимъ поименно всички подробности въ постепенното приготвяне на България къмъ промѣна на вѣрата, ние нѣма да прибѣгваме къмъ ония единъ или два анекдота, запазени у византийцитѣ и приети после отъ чуждитѣ писатели, за причинитѣ, които подбудиха покръстването на България. Защото отъ всичко гореказано е ясно, че тѣ сж недостатъчни, за да могатъ изведнажъ да предизвикатъ онова, което е могло да се извърши само подъ дълготрайното въздействие на много обстоятелства.

Първиятъ отъ тия анекдоти засѣга живописството на Методий: „Понеже Методий билъ изкусенъ живописецъ“ — говори г. Енгелъ (*Allgemeine Weltgeschichte*, XLIX Theil, pag. 332) — „Борисъ му поръчалъ да изпише стаятъ на вилата му. Предмета на картинитѣ предоставилъ на волята на живописеца, съ условие да нарисува нѣщо много страшно. Методий изобразилъ страшния сждъ. Когато го видѣлъ, Борисъ тъй се изплашилъ, че

веднага се решилъ тайно да изучи отъ Методий християнската религия и да се покръсти, приемайки името Михаилъ.“

Вториятъ анекдотъ се намира въ хрониката на Несторъ (по Кьонигсбергския преписъ, с. 15): „Въ 6365 (858) г. царъ Михаилъ настъпи съ своитѣ войски по суша и по море къмъ България. Като видѣха това, българитѣ не можаха да му се противопоставятъ, помолиха се да бждатъ покръстени и се покориха на гърцитѣ. Царъ Михаилъ кръсти тѣхния князь и всички боляри и склучи миръ съ България въ седмата година на своето царуване.“

Това е невѣрно, защото:

1) България презъ цѣлото царуване на Бориса се намираше въ дълбокъ миръ съ империята. Въ сжщностъ, това мѣсто е преписано въ руския лѣтописъ (отъ Несторъ или отъ нѣкой другъ — още не зная) отъ хрониката на Симеонъ Логотетъ, у когото само се срѣща. Другитѣ византийски писатели нищо не знаятъ за тоя походъ на Михаилъ. Само Львъ Граматикъ споменава за нападение на нѣкои византийски градове отъ една планинска българска разбойническа чета. Но то не е било война и при това нападението произхождало отъ българска страна, а не отъ Михаилъ. И то е станало презъ царуването на императрица Теодора, т. е. още докато Михаилъ билъ малолѣтенъ (Vid. Orient. ad ann. 845).

2. Това мѣсто не е съобразно съ лѣтоброението: Михаилъ поема жезъла на управлението въ края на 855 или началото на 856 г., та 858 год. ще бжде втората или третата го-

дина на неговото царуване, а Борисъ се покръства по-късно.

3. Симеонъ Логотетъ въ сжщность се въздържа да твърди, че България била покорена, и само заставя Михаила да заплашва българитѣ отдалече. Но ако нито народътъ, нито дворецътъ не бѣха склонни къмъ християнската вѣра, никакви заплахи на свѣта не биха могли да ги принудятъ да я приематъ. Щомъ сж били склонни, покръстването трѣбваше да стане и безъ война. Военното нападение и всѣка враждебность не само не биха ускорили покръстването на народа, но биха намалили или даже унищожили тая склонность и забавили покръстването за значително време. Защото нравственото завоевание се извършва съ срдства, съвсемъ противоположни на начина на политическото завоевание.

Миръ, съюзъ, дружба, доброжелателство, благосклонность, кротость, безкористие — ето пжтищата, по които Източната черква е вършела своитѣ обширни завоевания, въ което и е успѣвала, защото, предлагайки на народитѣ лекото и спасително иго на Христа, никога не е посѣгала на тѣхната гражданска независимость. Тѣхното вжтрешно убеждение единствено е било крайното условие на нейнитѣ желания, условие, *sine qua* поп.

5. Михаилъ бѣше много развратенъ, за да може да се грижи за усилването на черквата. Конне, ловъ, циркъ, хубавици, чаши — ето попрището на неговитѣ завоевания. Жезълътъ на управлението държеше неговиятъ вуйчо Цезарь Варда. Нещастната война съ сараци-

нитѣ и вжтрешнитѣ препирни и безпокойства не позволяваха и да се мисли за война съ България. Лъвъ Граматикъ, философъ и писателъ, единъ отъ първитѣ приближени на Варда, който бѣ по това време директоръ на учебнитѣ заведения въ Цариградъ, дълбоко мълчи за приготовления срещу България. Последвалото скоро покръстване на България ясно показва съвършено мирнитѣ отношения между дветѣ държави.

Въ сжщность, вѣрно е, че Борисъ се е кръстилъ презъ царуването на Михаилъ. Но защо не е сторилъ това по-напредъ, защо не още презъ царуването на Теодора? Въ отговоръ оставяме всѣкому да разсжди, какви затруднения сж имали преобразователитѣ на народитѣ: да се унищожатъ народнитѣ предразсѣдци е мжчна работа, а още повече да се унищожатъ народната религия. По тоя начинъ лесно можемъ да си обяснимъ прѣчкитѣ, срещнати отъ царя.

Въ това време Борисъ подържалъ сношения съ германския кралъ Людовикъ, съ когото (845 г.) сключилъ миренъ договоръ. Въ 852 г. тия сношения били подновени, а на следната година произлиза раздоръ между дветѣ държави и Борисъ сключилъ съюзъ съ францюзкия кралъ Карлъ. Тия преговори били въ връзка съ границитѣ между Германия и българскитѣ владения и се свършили съ война, която скоро била прекратена. Най-сетне Борисъ решилъ твърдо да въведе своя народъ въ числото на християнскитѣ държави, което скоро последвало.

(С. 32 — 37).

2. Покръстване на България.

Покръстването на България почнало съ покръстване на двореца. Били направени приготовления за голѣмия обредъ. Императоръ Михаилъ чрезъ свой извънреденъ пратеникъ станалъ кръстникъ. Свещенодействието вѣроятно извършилъ — може би съ помощта на други свещеници — духовникътъ на княгинята Методий, и Борисъ, утвърденъ въ началата на истинската вѣра, съ цѣлия свой домъ и дворъ тържествено се отрекълъ отъ Перунъ (863) и всички заблуди на старата вѣра.

Царьтъ, въ знакъ на своята искрена дружелюбность, приелъ името на своя кръстникъ Михаилъ. Какъ е билъ нареченъ неговиятъ по-голѣмъ синъ Бержанъ (или Пружанъ) е неизвестно, но по малкиятъ синъ Владимиръ билъ нареченъ Симеонъ.

Следъ това царьтъ отправилъ нарочни пратеници при своитѣ високи съюзници: въ Цариградъ, въ Германия, въ Франция и даже въ Римъ съ известие за това велико събитие и заедно съ това издалъ манифестъ или заповѣдь къмъ своитѣ поданици, както въ България, тъй и въ владѣнитѣ отъ нея области, за публично въвеждане на християнската вѣра.

Изглеждало би, че тукъ леко ще може да се изпълни латинската пословица: *Regis ad exemplum totus componitur orbis*, както тя се изпълни при появата на реформацията въ северноевропейскитѣ държави. Но не тъй бѣ въ България. Разликата между тия две преобразования бѣ въ противоположна насока. Въ ре-

формацията бѣха унищожени поститѣ, прекратено бѣ гласното изповѣждане на грѣховетѣ и пр. и пр. и народътъ лесно прие това, защото е по-леко. Напротивъ, у българитѣ, най-вече у болярството, царуваше стариятъ азиатски вкусъ. Не било леко, въпрѣки всички доказателства отъ Божия законъ, природата и здравия разсѣдъкъ, да се увѣрятъ тия силни, снажни и закоравѣли езичници, че трѣбва да иматъ една жена, на която сж длѣжни да дадатъ права, равни на тия на мъжетѣ, и освенъ това да се закълнатъ въ вѣчна съпружеска вѣрность. Не било лесно изведнажъ да бжде убеденъ всѣки да дохожда доброволно при духовнитѣ сѣдии, за да обвинява самия себе си въ своитѣ престѣпления или, като остави самоволно страститѣ и насладитѣ, да се покори на правилата на различни въздържания, предписвани отъ новата вѣра.

Несжществуващитѣ славянски божества нищо подобно не изисквали. Рожба на плодовито въображение, тѣ покровителствували страститѣ. Бидейки ограничени въ своята власть, тѣ не наказвали престѣпленията съ вѣчни мъки и българитѣ много лесно си разчиствали смѣткитѣ съ тѣхъ за дълговетѣ на своята съвѣсть, т. е. заколвали и посвещавали имъ овенъ или бикъ, като едната половина (по-добрата, която се яде) сами изяждали съ жрецитѣ, а останалата (стомаха, червата, ципата, коститѣ, кожата, опашката и рогата) изгаряли въ тѣхна честь на свещенитѣ огнища.

(Въ България, както и въ другитѣ славянски езически страни, на нѣкои мѣста има-

ло общенародни капища, въ които простиятъ народъ извършвалъ своитѣ богослужбени обреди. Богатитѣ, велможитѣ и изобщо аристокрацията сжщо издигали въ своитѣ чифлици, градини и ливади идоли на ония божества, отъ които особено се интересували. Въ миналитѣ войни и опустошения на Гърция между другата плячка били отнесени въ България и много статуи отъ извънградскитѣ дворци и градини на Цариградъ, отъ Месемврия, Одринъ, Атина и други градове. Нищо чудно, че отъ остатъцитѣ на биковетѣ и овнитѣ се издигалъ смърдещъ и непоносимъ димъ подъ носа на мраморния Платонъ, Сократъ, Демостенъ, Верера и др.).

И тъй, доста труденъ е билъ преходътъ отъ мекото езичество къмъ по-строгата вѣра, която, налагайки юзда на страститѣ, лишавала ги отъ тѣхната похотлива свобода. Тъкмо съ силнитѣ вериги на сжщата тая похотливостъ и на невежеството бѣ прикованъ разумътъ въ робство на страститѣ, езичеството и суевѣрията.

Решителната постъпка на двореца при подобни обстоятелства го поставя въ критично положение, защото било невъзможно да се вразуми изведнажъ цѣлъ народъ. Трѣбвало да се очакватъ трагични сцени. Слабата дейность на царя би могла да унищожи всички надежди на християнството и би произвела пагубни последици и за самия дворецъ. Необходимостта заставила да се взематъ веднага строги мѣрки, за да се предотврати силната буря.

Нѣма да се вдълбочаваме въ по-нататъшнитѣ подробности и причини, които под-

будили народът да възстане срещу царя, защото, поради нѣмане на извори, това е невъзможно да се направи. Ще прибавимъ къмъ казаното по-горе, че само мисълта „царьтъ не е патриотъ“ могла да произведе у народа силно вълнение противъ него.

Подготвяла се революция въ цѣлото царство, отъ всички страни се подигнало движение къмъ центъра, за да се угаси свѣтлината на истинската вѣра въ стенитъ на самия дворець. Въ столицата, кждето преди всичко и по-силно действувала царската заповѣдь, най-напредъ избухналъ смуть. Възбунтуванитѣ отъ болярството граждани и простолюдието отъ предградията обсадили двореца. Какво сж искали подбудителитѣ на това възстание и какво е правѣлъ побѣснѣлиятъ народъ подъ стенитъ на двореца, знае онзи, който е билъ на тѣхнитѣ съвещания и е гледалъ народнитѣ тълпи. Обитателитѣ на двореца не бивало да се бавятъ и единъ отредъ отъ царскитѣ тѣлохранители съ смѣло внезапно нападение и съ избиване на главнитѣ смѣлчаци успѣлъ да прогони бунтовницитѣ. При това били хванати множество боляри. Отъ тѣхъ 52 души били наказани съ смъртъ; другитѣ, за да избѣгнатъ наказанието и да придобиятъ благоволенieto на царя, се покрѣстили.

Много по-лесно било да се привлѣче подъ властѣта на крѣста простолюдието, което и безъ това често постѣло и едва могло да издържа една жена, и освенъ това не зле разсждавало, че царьтъ знае по-добре, че

нему трѣбва да се върва, а не на боляритѣ. Подиръ това, по заповѣдь на царя, били разрушени идолитѣ както въ столицата, тъй и въ нейнитѣ околности. И съ това работата била свършена. /

Не. До това време кръстътъ билъ издигнатъ само върху стениѣ на столицата. Трѣбвало е да се разпространи по всички градове и владения на държавата. Но всѣкжде имало прѣчки, всѣкжде смутове, и тая вжтрешна религиозна война продължавала подъ редъ седемь-осемь години съ промѣнливъ успѣхъ, докато най-сетне въ 869 или 870 г. християнството взело пълень превесъ.

(С. 37 — 40).

3. Скрѣбь за българитѣ

Беднитѣ, беднитѣ българи! Българитѣ, които и сега още изпълватъ България, Румелия, Македония, частъ отъ Тесалия и Албания, които съставятъ главната частъ отъ Европейска Турция, които сж много по-многобройни отъ гърцитѣ, — беднитѣ българи, нѣматъ вече своя великъ Боянъ, нито Каранъ, нито Владимиръ II. Беднитѣ стари приятели, наставници и просвѣтители на Русия, нѣматъ вече своя св. Кирилъ, нито св. Методий! Кой ще пригледа беднитѣ сироти? До сега (до 1828 г.) Европа оплаква само сждбата на гърцитѣ; нито една душа не въздъхна за българитѣ, всички сж ги забравили! Беднитѣ сироти, кой ще ги пригледа? Въ Бога е надеждата имъ и въ великия руски царъ и неговитѣ добри руси!

(С. 216).

VI. ПИСМО ДО В. Е. АПРИЛОВЪ

Това много ценно и интересно писмо е отправено от Венелинъ до Априловъ на 27. IX. 1837 г. Априловъ го изпраща въ преписъ до нѣкои видни български дейци, за да изпълнятъ молбата на Венелинъ за събиране фоклорни, етнографски и исторически материали. Неговата сждба е проследилъ М. Д. Балабановъ въ статията „Отзивъ въ България по Венелиновитъ писма“ (СБНУ, кн. II, 1890, с. 285—309). Априловъ изпратилъ писмото най-напредъ до Неофитъ Рилски, а той до Р. Поповичъ. Н. Рилски пише на последния отъ Коприщица, 22. VI 1838 г.: „Преди нѣколко дни пріяхъ изъ Одесса писмо отъ господа Априловъ и Палаузовъ заедно съ едно пространно и весма любопитно изложение отъ господина Юрия Ивановича Венелина, което и немедленно щяхъ да ви го пратимъ да го прочетете, перво убо за да възблагодарите своето любопытство, а второ негли възможете и вы да способствувате въ това преизрядно дѣло, което се отnosi всеобщей ползѣ всего нашего болгарскаго народа“ (тамъ, с. 304). Неофитовиятъ ученикъ Зах. Икономовъ Круша пише до сжщия: „Да прочетете съ велико внимание Изложението господина Венелина и колкото любопитни работи се намиратъ въ него, прилѣжно да ги изслѣдувате и пѣ-скоро да чалащисовате да се изнамѣрятъ, сирѣчъ като стари пѣсни, царственицы и други рукописни книги, написани на кожева хартия съ нѣкоя и друга стара монета българска, колкото да има со що да се отстрамиме

предъ онія родолюбци" (Коприщица, 3. VIII. 1838 г; тамъ, с. 306).

Това бележито писмо, по Априловия препись, е обнародвано два пжти — въ СБНУ, кн. I, 1889, с. 176—187, и въ Лѣтопись на Българското книжовно д-во, III, 1901—1902, с. 140—153. Ето българскиятъ му преводъ споредъ второто издание:

27 септемврий 1837 г.

Милостиви господине,
Василий Евстатиевичъ!

Любезното Ваше писмо отъ 22 май 1836 г. имахъ удоволствието да получа чрезъ почтения старецъ г. Байла. Вие може би сте чували, че пжтувахъ въ България презъ 1830 и 1831 г., натоваренъ отъ Императорската Руска академия да събера български писмени паметници, народни пѣсни и т. н. Бѣхъ почетенъ съ тая поржчка по случай излизането на първия томъ отъ моитѣ историко-критически изследвания за българитѣ. Целта на това мое пжтуване бѣше да спася отъ унищожение, като ги обнародвамъ, историческитѣ или филологически паметници на българската старина, които могатъ да се намѣрятъ тамъ. Тѣй като никой преди менъ не е правилъ въ България археологическо пжтуване и следвателно азъ нѣмахъ ни най-малкото ржководство въ това неизвестно поприще, никакво посочване кжде, какъ и какво мога да получа, то трѣбва да Ви призная, че пжтувахъ, той да се каже, съ завързани очи, ржководенъ единствено отъ

любовта си къмъ предмета. Въпрѣки това неудобство, азъ извършихъ повече, отколкото можехъ да очаквамъ, и заедно съ това далече не можахъ да направя онова, което би могло да се направи. Причинитѣ за това бѣха различни: краткото време, опредѣлено за моето пжтуване; българскиятъ народъ, който бѣше се разпрѣсналъ следъ свършека на войната; моята болестъ, която на нѣколко пжти се подновяваше; опасността на пжтя поради скитащитѣ изгладнѣли жители и дори отъ самитѣ арнаути на Скодра-паша. Съ съжаление видѣхъ, че поради споменатитѣ и други още обстоятелства, трѣбваше значително да съкратя плана на своя маршрутъ изъ България.

Както казахъ вече, целта на моето пжтуване бѣше да запозная Русия накратко съ цѣла България, но поради горнитѣ причини не можахъ да постигна напълно тая цель. Запознаването съ България се подраздѣля на географско и етнографско. Въ първото успѣхъ повече, отколкото въ второто, затова, защото, макаръ и да не ходихъ въ Стара-планина и отататкъ Стара-планина, обаче срещнахъ хора отъ всички мѣста на Европейска Турция, отъ които събирахъ подробни географско-статистически сведения, така че събрахъ поредъчно количество материали за такова описание на Вашето отечество, каквото още не е имало. Но още се отнася до описанието на народа (етнографията), потрѣбно бѣше навсѣкжде самъ да отида, даже по най-глухитѣ краища на България, та самъ да видя и да изуча всичко. Трѣбва да бждатъ проучени по тоя начинъ:

1. Народнитѣ пѣсни.
2. Разнитѣ костюми, предимно женски, съ тѣхнитѣ названия.
3. Разнитѣ обреди, съчетани съ годишнитѣ празници.
4. Разнитѣ обреди въ различнитѣ възрасти на човѣшкия животъ, напр. при раждане, кръщение, бракосъчетание, описание на сватбитѣ съ тѣхнитѣ вѣрвания, описание на погребение съ неговитѣ вѣрвания и обреди, описание на задушница.
5. Разни вѣрвания и суевѣрия, т. е. вѣрата въ вампири и вещици, въ магьосници, въ необикновената сила на нѣкои растения или камъни и талисмани.

Но ще се съгласите, милостиви господине, че за това трѣбва да се прекара въ България 5 или 6 години. Ето защо за всички тия нѣща азъ имамъ само откъслеци, които можахъ да добия набърже единствено отъ разкази на други лица и то необразовани.

Успѣхъ да събера не повече отъ 50 народни пѣсни и то съ още по-голѣмъ трудъ. Причината за това е много естествена. Простиятъ българинъ, който е увѣренъ, че русинътъ може да се интересува само отъ руската пѣсенъ, никакъ не вѣрва, че може да го интересува и българската. Ето защо всѣки пжтъ, когато молѣхъ господа българитѣ да ми продиктуватъ нѣкоя пѣсенъ, тѣ се очудваха, не разбираха, кому е потрѣбно това, и на края заключаваша, че тукъ се крие нѣщо тайно, и просто отказваха!

Точно по същия начинъ ми вървѣше и съ българскитѣ исторически паметници. Въ Бабадагъ срещнахъ бившия логотетъ, българинъ, на русенския епископъ. Казаха ми, че той има единъ старъ български ржкописъ на пергаментъ, нареченъ Цароставникъ. Сждейки по думитѣ му за съдържанието на ржкописа, ясно разбрахъ, че това е неоченима находка за историята на българитѣ, толкова повече че въ гръцкитѣ извори има само откъслечи — все пакъ доста обширни. Почти цѣла нощъ не можахъ да спя отъ радостъ, надѣвайки се да намѣря това съкровище, колкото и да поискать за него. Но, уви, за нещастие на българската история, случи се тукъ другъ българинъ, родомъ отъ Бесарабия. По-рано той служелъ като простъ преписвачъ при Измаилската полиция, но, като знаелъ, освенъ български и руски, и турски езикъ, използвали го за преводачъ въ Бабадагъ и заедно съ това го направили чорбаджия на разградскитѣ българи, които се поселили около Бабадагъ. При тоя умникъ логотетътъ се настанилъ като помощникъ. Тѣй като живѣха заедно, а книгата се намираще въ село — при семейството на логотета, и ми обещаха, че ще наредять да я донесать въ града, азъ нѣколко пжти посетихъ тия господа. Обаче, скоро, за мое нещастие, логотетътъ се скри безъ вестъ, а чорбаджи Петъръ почна да ме приема много студено и недовѣрчиво. Въпрѣки тия гримаси, азъ отново го помолихъ да съобщи на логотета, който, види се, имаше нужда отъ пари, че съмъ готовъ да му дамъ 300 или

350 рубли. Но неговиятъ патронъ доста грубо ми отговори, че логотетътъ заминалъ отвъдъ Стара-планина заедно съ семейството си и съ Цароставника. Азъ почти съ сълзи на очи отпътувахъ отъ Бабадагъ за Гюргево. Но въ Силистра научихъ отъ пристигналитѣ тамъ българи изъ Бабадагъ, че Петъръ е арестуванъ, защото житото и пшеницата, която трѣбвало да раздава на българитѣ безплатно, той благоволилъ да имъ я продава по четири рубли. По внушение на съвѣстѣта си, боейки се да не навлѣче върху себе си подозрение, моятъ преводачъ си въобразилъ, че азъ, подъ предлогъ на любовъ къмъ Цароставника, посещавамъ неговия помощникъ, за да проуча невиннитѣ му грѣхове, и поради предпазливостъ забранилъ на своя помощникъ да се показва въ Бабадагъ, докато азъ съмъ тамъ. Така поне ми обясни въ Силистра това странно изчезване на логотета (и уви, на Цароставника) единъ младъ българинъ, когото покровителствувахъ въ Бабадагъ. Богъ знае, кжде сега се скита бедниятъ български Цароставникъ! Може би сега го нѣма вече на бѣлъ свѣтъ. Печална мисль! Кой по-добре отъ менъ би могълъ да го спаси? Сждбата пожела, щото единъ българинъ да го изтрѣгне отъ менъ.

Ще повѣрвате ли, че подобна комедия се случи съ менъ и въ Варна, и две други — въ Силистра!

Освенъ историческитѣ книги, българитѣ кривятъ и своитѣ прости ржкописни, проповѣдни книги, написани на простъ български езикъ. Тѣй като академията ми поръча да изуча тоя

езикъ и да съставя негова граматика, намѣрихъ за потрѣбно: 1) да влѣза въ досегъ съ народа и 2) да чета книги, писани на новобългарски езикъ. Ето защо много се интересувахъ отъ всѣка новобългарска книга. Преставете си, насила можахъ да си доставя петъ книги, писани отъ хора, незнаещи нито граматиката, нито правописа на своя езикъ.

Обаче по отношение на езика много полезни ми бѣха не ония, които иматъ книги, но беднитѣ млади хора, които, оставили родителски домъ, се скитаха по Мизия, подобно на провансалскитѣ рицари. Тѣ, за да се прехранватъ по честенъ начинъ, наемаха празнитѣ бакалнички, купуваха всѣкаква дребна стока и търгуваха. Славни младежи! Нашитѣ разговори бѣха много удобни за това, че азъ се научихъ български, а тѣ — руски. А то не ми струваше много трудъ, защото българскиятъ езикъ е клонъ отъ руския. Въ Силистра имаше много габровци, дрѣновци, търновци, сливенци, калоферци, имаше даже единъ отъ Енишера (Лариса). Това бѣше много добро граматическо условие за менъ.

Презъ време на стоенето си въ Силистра азъ тѣй изучихъ българския езикъ, че почнаха да ме взиматъ за българинъ. Това ми бѣ много приятно.

Въ Влашко имахъ достъпъ въ архива на Букурещката митрополия, гдето можахъ да правя преписи и снимки (fac-simile) отъ найзабележителнитѣ грамоти. Тѣй като Влашко е било българска областъ, наричана Бесарабия, всички документи сж били писани на българ-

ски езикъ до 1700 год., следъ което фанариотитѣ изгонили българския езикъ както отъ черквата, така и отъ сждилищата. Тия документи служатъ като прекрасни извори за историята на българския езикъ. Цѣлото съчинение съ коментарии и съ цѣла сбирка пълни факсимилета изпратихъ неотдавна въ Руската академия.

Следъ тоя трудъ съставихъ подробна граматика на българския езикъ. Излѣзе повече отъ 400 стр. in folio. Въ 1835 г. министрътъ наредилъ да пишатъ до менъ по въпроса за нейното издаване. Но, поради независещи отъ менъ обстоятелства, печатането бѣ отложено. Сега моята граматика се намира въ академията.

Българскитѣ пѣсни не издадохъ, защото броятъ имъ е недостатъченъ за издание. Представете си, при своето двумесечно пребиваване въ Кишиневъ, гдето има много българи, съ мжка получихъ само една пѣсень! Презъ 1835 г. пжтуваше отъ Петербургъ презъ Москва единъ младъ търговецъ, българинъ, нѣкой си Николай Кантаръ отъ Букурещъ. Той ми идва на гости нѣколко пжти. Сждейки по думитѣ му, че е патриотъ, помолихъ го да ми даде честна дума, че ще събере за мене значителенъ брой български народни пѣсни. Но отъ тогава напразно чакамъ и пѣсни, и отговоръ отъ тоя патриотъ! Но освенъ това, и много други българи въ Кишиневъ, Букурещъ и пр., които обещаваха да ми помогнатъ, и до сега не сж удържали своята дума. Виждате, милостиви господине, че следъ такива несполуки найсилното българолюбие може да изстине. За да

бжда съ Васъ съвсемъ откровенъ, трѣбва да Ви кажа, че това охлаждение, предизвикано отъ самитѣ българи, бѣ причина да забавя отговора си на Вашето писмо отъ 22 май миналата 1836 г. Вие питате, ще излѣзе ли скоро на свѣтъ вториятъ и другитѣ томове отъ моитѣ историко-критически изследвания за българитѣ. Длъженъ съмъ да Ви дамъ следнитѣ пояснения. Първия томъ издадохъ съ собствени срѣдства въ такова време, когато самъ се нуждаехъ отъ пари. Споменатиятъ въ предговора Н. Н. ми помогна въ тая работа, но затова азъ му задлъжнихъ. Тѣй като съчинения отъ тоя родъ не сж като поемитѣ на Пушкинъ, т. е. не принасятъ такава печалба, то да се издаватъ, значи да се хвърлятъ презъ прозореца 800 или 1,000 рубли. Това бѣ първата моя жертва. Втората жертва се състои въ това, че година и половина отъ най-хубавитѣ моменти на своя животъ азъ убихъ въ пжтуване отвждъ Дунавъ, а следъ връщането си въ Москва — четири години въ обработка на граматитѣ, граматиката, II и III томъ на своитѣ „Изследвания“, тѣй че тия почти шесть години отъ своя животъ азъ откъснахъ отъ своята кариера, отъ своята служба (защото не можехъ да служа при подобни занимания) и ги унищожихъ. . . Струва ми се, че това сжщо не е маловажна жертва. А сега какви съкровища на свѣта биха могли да ми възвърнатъ тия шесть години!

Въ 1832 г. писахъ до единъ познатъ въ Болградъ, който служеше тамъ въ колониитѣ, и го молѣхъ да ми достави пѣсни и нѣкои

етнографски пояснения отъ тамошнитѣ българи. А презъ това време започнахъ да печатамъ втория томъ. Но напраздно чакахъ не само поясненията, но даже и отговоръ, та на 48 стр. прекратихъ печатането и въ справедливото си негодувание едва не хвърлихъ ржкописа въ огъня.

Вие се оплаквате, милостиви господине, че българитѣ сж забравени отъ руситѣ. Позволете ми да Ви обясня това. Гърцитѣ и сърбитѣ не сж забравени отъ просвѣтениитѣ европейски народи, защото тѣ самитѣ, търгувайки и служейки изъ Европа, пишеха, говорѣха и крещѣха съ етнографски сведения за себе си. Така, напримѣръ, сърбитѣ вече издадоха четири тома свои народни пѣсни. Сега, както чувамъ, издаватъ още четири. Тия пѣсни сж преведени на френски, нѣмски и английски езици и, ако и тия преводи да сж слаби, все пакъ образованитѣ народи не могатъ да се налюбуватъ на омировския характеръ на пѣснитѣ имъ. Азъ преведохъ три пѣсни и ги напечатахъ въ 1835 г. въ списанието „Телескопъ“. Въ Журнала на Министерството на нар. просвѣщение се отзоваха за тия пѣсни съ особено възхищение. И тъй, когато чрезъ пѣснитѣ читателитѣ се запознаятъ съ единъ народъ и щомъ тия пѣсни имъ създаватъ удоволствие, това удоволствие заставя читателитѣ да си спомнятъ за тоя народъ съ сжщото уважение и сжщо тъй често, както и за Омировата Илиада или Одисея. За гърцитѣ и тѣхното робство писаха първитѣ поети на Франция, Англия, Германия (Казимиръ Делавинъ, Викторъ Юго, Лордъ Байронъ, Гьоте

и много други). Гьоте и други писаха сжщо за сърбитѣ, съ чиито пѣсни тѣ съ удовольствие се запознаха. Сега вече никой нѣма да забрави сърбитѣ. Трѣбва да прибавя сжщо, че на руски езикъ още никой не е превеждалъ сръбски пѣсни. Азъ прѣвъ преведохъ три пѣсни, за да направя опитъ и защото тѣ ми служеха като добъръ примѣръ за моето историко-филологическо изследване „За характера на народнитѣ пѣсни у балканскитѣ славяни.“ Тия пѣсни направиха на рускитѣ читатели такова приятно впечатление, че сега постоянно ме молятъ да преведа всички пѣсни; подобна молба бѣ изказана и въ списанията. Ето защо сега се говори за сърбитѣ въ доброто общество много по-често, отколкото по-напредъ. При все че сърбитѣ сж още съвсемъ необразованъ народъ, преводитѣ на народнитѣ имъ пѣсни на караха цѣла Европа да ги смѣта вече за полукласически народъ. И каквото и нещастие да се случи на сърбитѣ, всѣкога въ Европа ще се намѣрятъ хиляди гласове, които да заговорятъ въ тѣхна полза, както вече говорѣха въ полза на гърцитѣ поради това, че европейцитѣ сж чели въ Илиадата и Одисеята народнитѣ пѣсни на тѣхната древность. Вие ще видите, милостиви господине, отъ моята брошурка, че азъ поставямъ сръбскитѣ и българскитѣ пѣсни наравно съ така нареченитѣ омировски пѣсни.

Виждате, че сърбитѣ сж заслужили такова внимание. По какъвъ начинъ сж заслужили това — ще попитате. Ето какъ. Щомъ узнали, че Вукъ Стефановичъ Караджичъ въ Виена

събира сръбски пѣсни, за да ги издаде на свѣтъ, отъ всички мѣста, както самъ Караджичъ признава въ четвъртия томъ, почнали да му изпращатъ множество пѣсни — и то въ по-голѣмата си частъ такива лица, които той нито познавалъ, нито билъ молилъ. Хвала на сърбитѣ! Тѣ доказаха, че сж благороденъ народъ. Затова и създадоха въ Европа добро мнение за себе си, което, както мисля, ще имъ бжде полезно, отколкото златото и среброто.

Но каква разлика между сърбитѣ и българитѣ! Азъ се блѣскахъ година и половина, просихъ, молихъ и какво? Едни подстрекаваха другитѣ да не ми даватъ пѣсни (защото тѣ си представяха, че на петербургскитѣ или московски генерали, както казваха, не имъ е потрѣбно да пѣятъ български пѣсни), а други гледаха въ джоба ми. Джоба си азъ не жалѣхъ и на г. Кантаръ (за да го накарамъ да направи нищо) обещахъ да изпращамъ по една рубла за всѣка пѣсенъ, та дори тя и за нищо да не ми послужи. Обаче и съ пари нищо не успѣхъ да направя.

Вие сте чели първия томъ отъ историята на Карамзинъ, въ който българитѣ сж обявени за татари. Карамзинъ, както и цѣла Европа, нѣмаше и най-малка представа за васъ. Но Карамзинъ пишеше споредъ изводитѣ на Тунманъ (шведъ), който сжщо ви познаваше толкова, колкото азъ познавамъ жителитѣ на луната. На Карамзинъ повѣрва цѣла Русия и тая вѣра се закрепилъ още отъ обстоятелството, че България е областъ отъ владенията на турцитѣ, които сжщо сж татарско племе. Истински турски фатализъмъ!

Но ще кажете, че руската армия толкова пжти е бивала въ България и толкова пжти руситѣ сж могли да се запознаятъ съ българитѣ. На това ще Ви дамъ следния отговоръ:

1. Руската армия никога не е виждала българи, защото е бивала само въ ония мѣста (като Русе, Силистра), кждето войскитѣ сж срѣщали единствено турци и власи.

2. Да предположимъ, че рускитѣ офицери сж имали работа съ сжщински българи. То тѣ, като хора военни и неопитни въ етнографията, си представяли, че българинътъ, който имъ говорѣлъ по български, говори не по български, а по руски (защото българскитѣ и рускитѣ думи сж едни и сжщи), но говори лошо руски езикъ! Случвало ми се е да чувамъ отзиви: „Какви дяволи сж тия български татари! Поживѣешъ на квартира два-три дни при тѣхъ, и изведнажъ почватъ да говорятъ по руски (т. е. по български, но мислятъ, че сж руски думи). Чудна е тая тѣхна способностъ така скоро да свикватъ да бѣбрятъ по руски!“

Ще забележа, че всички наши млади офицери, които зная въ армията, сж все добри хора, но тѣ отиваха въ България съ понятията на Карамзинъ и много естествено е, че смѣтаха българския езикъ за разваленъ руски езикъ. Сжщински турски фатализъмъ!

3. Азъ най-сетне се стараехъ да разсѣя това недоумение — българитѣ правѣха противното. Сжщински турски фатализъмъ! Кой е виновенъ най-вече въ тая българска работа: самитѣ българи. Сега Вамъ, милостиви господине, е ясно, защо българитѣ нѣматъ право

да укоряватъ руситѣ, че сж ги забравили. Азъ искахъ да унищожа това недоумение, написахъ книга, искахъ да запозная просвѣтенитѣ читатели накратко съ българитѣ. . . И какво получихъ отъ всички българи? Отвсѣкжде откази! *C'est bien fatalité ottomane!* Карамзинъ, съобразявайки се съ изследванията на Тунманъ, въ първата глава на своята „История на руската държава“ постави българитѣ въ числото на татарскитѣ народи. По-неже мнението на Карамзинъ и до сега има голѣма тежестъ въ Русия, схващането за татарския произходъ на българитѣ не ще може да се изкорени въ оная часть отъ публиката, която не чете такъвъ видъ критически съчинения, каквато е моята книга. Струва ми се, че за да се разсѣе това мнение, българитѣ сж длъжни да ни снабдятъ съ своитѣ както археологически, тъй и поетически паметници.

Признавамъ Ви откровено, че следъ отрицателното съдействие на българитѣ, Вашитѣ благородни чувства, изложени въ писмото Ви отъ 22 май, не успѣха да изгладятъ у менъ недовѣрчивостъта къмъ готовностъта на българитѣ да ми бждатъ полезни въ тѣхното дѣло. Азъ само наслуки попросихъ г. Байла да Ви помоли да ми доставите български народни пѣсни. Тия дни, обаче, г. Байла ми съобщи, че сте получили отъ Габрово известень брой народни пѣсни и че чакате още да получите; че сжщо отецъ Неофитъ е обещалъ да Ви снабди съ копие отъ грамотата на царъ Шишманъ, дадена на манастира Св. Иванъ, и т. н.; а сжщо ми даде благодарственото посла-

ние на г. Пешаковъ отъ Букурещъ. За менъ бѣше приятно да зная, че има поне единъ българинъ, който най-сетне поиска да оцени моята слаба защита въ полза на неговитѣ сънародници. Но би ми било още по-приятно, ако ми бѣ изпратилъ народна пѣсенъ. Сега, виждайки Вашето искрено и благородно желание да ми съдействувате, бързамъ да отговоря на Вашето любезно писмо отъ 22 май миналата 1836 г. Поради това имамъ честь да Ви помоля да ме снабдявате незабавно следъ получаването имъ съ етнографски статии, подпадащи подъ гореизложенитѣ петъ точки, за да мога веднага да пристъпя къмъ тѣхното обнародване въ сжщата форма и видъ, както правѣхъ това съ сръбскитѣ пѣсни, които нѣма да продължавамъ. За начинитѣ, по които могатъ да се намѣрятъ подобни статии, вие ще съобразите самъ най-добре. Можете да действувате чрезъ болградци и букурещкитѣ българи или направо чрезъ българи въ България. Самъ даже отецъ Неофитъ може да ни бжде много полезенъ въ тая работа. Засвидетелствувайте му моята благодарностъ, въ знакъ на която му изпращамъ дветѣ мои книги за българитѣ и за сръбскитѣ пѣсни.

Що се отнася до историческитѣ паметници на България, то къмъ първия видъ принадлежатъ грамотитѣ или хрисовулитѣ на българскитѣ царе, дадени на манастири и частни лица. Въ това отношение отецъ Неофитъ и Вие твърде много ще ме задължите, или по-добре да се каже, твърде много ще задължите своята история. Тия грамоти сж мъртъв-

ци, които сж станали отъ гробоветъ и ви говорятъ. Помолете отъ мое име отецъ Неофитъ да ми изпрати по-скоро точни копия отъ грамотитъ на царъ Шишманъ, дадени на манастира св. Иванъ, заедно съ описание на тоя манастиръ. Нека се помни при това, че единъ отъ хълмоветъ на гр. Търново се нарича Шишманъ-Хисаръ, т. е. Шишмановъ градъ. Срещу него е така наречениятъ Девически градъ (Къзъ-Хисаръ), въ който е имало високъ мостъ отъ Шишмановия дворецъ. Шишманъ е билъ, доколкото забелязвамъ отъ историята, доста сладострастенъ и ленивъ и, изглежда, е главната причина за падане на България.

Понеже, както сърбитъ пазятъ въ пѣснитъ си предания даже за своитъ жупани отъ XIV в., като напримѣръ за царъ Душанъ, и българитъ ще иматъ такива, то Ви моля покорно да дадете наставления на отецъ Неофитъ да събира всички народни пѣсни за българскитъ царе и князе. Въ тия пѣсни се криватъ прекрасни исторически събития. Мисля, че търновци, дрѣновци, раховци, габровци ще ни дадатъ вестъ за царъ Шишманъ и неговитъ любовници, за падането на България подъ игото на турцитъ. Най-вече да се обърне особено внимание на похожденията и приключенията на Крали Марко. Относно грамотитъ нека отецъ Неофитъ се старае да търси и преписва, нека не се лени да върши самъ за тая целъ пжтувания (хрисовулитъ нѣма да дойдатъ сами при него), а награда за това ще му бжде благодарността на историята и на българското потомство, защото азъ въз-

намърявамъ да спомена печатно за неговитѣ услуги, както и за Вашитѣ.

Можете да се обърнете и къмъ манастира въ Рила-планина (близо до Самоковъ), къмъ Македония, Ловечъ, Вратца, София и Атонскитѣ манастири, кждето, както ме увѣряваха, има много грамоти на български царе. То би било чудесно!

Въ сръбскитѣ героични пѣсни намирамъ извънредно много интересни и важни нѣща за попълване сръбската история, така напримѣръ—много любопитни пѣсни за Косовския бой и за падането подъ робство. Поради това предполагамъ — и даже отъ опитъ зная, че и българитѣ иматъ множество свои исторически пѣсни; напримѣръ, за царь Александъръ (не Велики, а българския), за Шишманъ, за Страшимиръ, за Калоянъ и пр.; сжщо тъй и за падането на България подъ турско иго или пѣсни за разни лица и събития вече отъ времето на турското владичество, както отъ сръднитѣ, така и отъ последнитѣ времена, напримѣръ, за Пелованъ-оглу, Пазванъ-оглу, кърджалиитѣ и т. н. Тия пѣсни могатъ да хвърлятъ ярка свѣтлина върху състоянието на българитѣ въ времето на турския периодъ отъ тѣхната история — периодъ, за който като исторически изворъ могатъ да служатъ едва ли не само пѣснитѣ. Спомнете си, на с. 35 отъ моята книжка азъ казвамъ, че „пѣсенъта е ридание, а ридаемъ всѣкога за онова, което ни трогва“. Заради това излишно е да се доказва, че въ народнитѣ пѣсни се отразява моралното състояние на човѣка.

Що се отнася до лѣтописнитѣ български ржкописи, азъ вече Ви споменахъ, по какъвъ начинъ се лишихъ отъ българския Цароста-вникъ. Богъ знае, кжде сега се намира, ако не е вече унищоженъ! Отъ всички свои разпити действително се убедихъ, че изъ България има още доста много старобългарски ржкописи. Тия ржкописи могатъ да бждатъ: 1) исторически, какъвто е напимѣръ Цароставникътъ; 2) черковни, т. е. богослужебни и проповѣдни; 3) съ различно друго съдържание; 4) ржкописи съ разнообразно съдържание на простъ новобългарски езикъ.

Тѣй, между другото чухъ (но вече късно), връщайки се, въ Бесарабия, че по пжтя отъ Котелъ за Сливенъ, у свещеника въ голѣмото село Жеравна има огроменъ сандъкъ старобългарски пергаментни ржкописи. Отъ това драгоценно съкровище случайно ми попаднаха само петъ листа, откъснати отъ една богослужебна книга. Пергаментътъ е старъ, а отъ почерка личи, че книгата е писана преди 1400 година. Единъ умникъ откъсналъ тоя паметникъ на българското минало, за да си направи отъ него обвивка за една новогръцка печатна книга! Азъ спасихъ тия листове и ги пазя като зеницата си. Тѣ сега сж въ Москва и нѣма да загинатъ.

Чувахъ сжщо, че въ Търново имало доста значителна ржкописна библиотека въ тѣй наречената Шишманова черква. Но понеже тоя манастиръ горѣлъ, а черквата била превърната въ джамия, нищо не се знае за съдбата на тия книги.

Струва ми се, милостиви господине, не е нужно да Ви доказвамъ вѣрността на моята мисълъ, че българскитѣ писмени паметници не трѣбва да оставатъ въ България. Вижте примѣра, който дадохъ самитѣ гърци: следъ падането на Гърция подъ турско иго, всички нейни манастири останаха на своитѣ мѣста и съ своитѣ монаси. На турцитѣ никакъ не бѣха потрѣбни грѣцкитѣ рѣкописи, следвателно всички рѣкописи можеха да останатъ на своитѣ лавици. Но кой ограби и очисти Гърция отъ нейнитѣ рѣкописи? Гърцитѣ сами разнесоха всички свои рѣкописи по Италия, Германия, Франция, Англия и Русия. Поради тая причина всички паметници на грѣцката литература и до сега сж цѣли, и до сега се пазятъ въ библиотекитѣ на просвѣтенитѣ европейски народи. Но това е малко: европейцитѣ, когато Гърция падна (сякашъ само за да спасятъ грѣцкитѣ паметници), изнамѣриха книгопечатането, скоро преведоха на латински езикъ всички 70 историци и ги напечатаха въ Венеция и Парижъ въ 1,000 екземпляра, заедно съ грѣцкия текстъ. Виждате, че ограбената отъ самитѣ гърци Гърция получи обратно, вмѣсто единъ откраднатъ екземпляръ, 1,000 вѣрни копия. Сега дружеството на ученитѣ при Бонския университетъ издава трето поправено издание на тия 70 историци въ 5,000 екземпляра споредъ грѣцкия оригиналъ. Това е не малко благодеяние както за Европа, тъй още повече за млада Гърция. А то е само, защото грѣцкитѣ рѣкописи не останаха въ Гърция.

Азъ знаа отъ опитъ, че българитѣ ценятъ своитѣ ржкописи и неохотно се раздѣлятъ съ тѣхъ. Това чувство, наистина, само по себе си е похвално, но каква може да бжде неговата последица: постоянно унищожение на българскитѣ домашни исторически извори! Струва ми се, че е време образованитѣ българи да почувствуватъ казаното отъ менъ и всѣкакъ да се стараятъ да снабдяватъ рускитѣ учени съ всички възможни материали. Тая жертва ще се направи не толкова за рускитѣ учени, колкото за българитѣ. Още повече че у васъ нѣма нито обществени архиви, нито печатница.

Отъ Васъ, милостиви господине, и отъ Вашитѣ сънародници зависи да се осведомимъ не съществуватъ ли нѣкжде стари български ржкописи, за да се изнамѣрятъ и спасятъ въ Русия. По тоя начинъ по-важнитѣ могатъ веднага да се напечататъ. Струва ми се, че за отецъ Неофитъ не ще струва много трудъ да отиде до Жеравна и научи за сждбата на споменатитѣ отъ менъ ржкописи. Сжщевременно много полезно ще бжде да научимъ, кжде се намира Цароставникътъ, и ако не може да се вземе, то поне да се постараятъ да направятъ преписъ отъ него и да ни го изпратятъ. Отъ само себе си се разбира, че печенитѣ яребици не летятъ сами въ устата. Трѣбва най-напредъ да ходишъ и да ги търсишъ, после да ги застреляшъ и хванешъ и т. н. Сжщото е съ българскитѣ ржкописи и пѣсни. Може би почтениятъ отецъ нѣма нито срѣдства, нито време за подобни ловджийски разходки, но, ако има у него старание, той може

да образува ловци измежду заможнитѣ българи и да ги употрѣби съ полза.

Впрочемъ, твърде много вече се разпрострѣхъ. Свършвамъ своето писмо съ следното желание: 1) Съ менъ да кореспондирате непосредно и колкото по-често, толкозъ по-добре. 2) Да ми изпращате всичко, което получите отъ България, засѣгаще България, макаръ то да Ви се покаже и не много важно. Тѣй, напимѣръ, пишете, че сте получили пѣсни, но че чакате още, за да направитѣ подборъ отъ тѣхъ. Но понеже въ всѣка отъ тѣхъ, дори най-маловажната, има нѣщо забележително, то по-добре предоставете на мене подбора и пращайте всичко незабавно. За пѣсни можете да помолите г. Пешаковъ, който трѣбва да познава Западна България, нейнитѣ пѣсни, нрави и обичаи. Той може да ни бжде много полезенъ, даже въ Букурещъ може да събере множество пѣсни. 3) Помолете отецъ Неофитъ да ни даде топографско и статистическо описание на Търново, Габрово и Ески-Стамбулъ (Преславъ по български). Преславъ се намира на пжтя отъ Шуменъ за Цариградъ, сега е село. Но понеже той въ времето на Светославъ Игоровичъ е билъ столица на България, за менъ е много нужно да имамъ подробно описание на неговото мѣстоположение и планъ на развалинитѣ му, които сж доста забележителни.

Но не бива всичко да се иска изведнажъ и затова позволете ми за други нѣща да Ви помоля другъ пжтъ. Пращамъ Ви, сжщо и на г. Палаузовъ, както и за пращане на

г. Пешаковъ и на отецъ Неофитъ, моята книга „За характера на народнитѣ пѣсни у балканскитѣ славяни“, отъ която ще видите, че, говорейки за сърбитѣ, старалъ съмъ се да не забравямъ и българитѣ, което ми дава пълно право да очаквамъ отъ Васъ съдействие.

Понеже ми писахте да Ви изпратя също нѣколко екземпляри за пожелалитѣ да се снабдятъ съ моята книга, пращамъ Ви 20 екз. съ отстъпка една рубла отъ московската цена, т. е. по 2¹/₂ рубли асигн. за книжка. Предполагамъ, че и г. Пешаковъ би могълъ да намѣри желаещи.

Пишете ми. Моятъ адресъ е: Его высокоблагородію Юрію Ивановичу Венелину, у Спасскихъ казармъ, въ Докучаевомъ переулкѣ, въ домѣ Вороновой, въ Москвѣ.

БЕЛЕЖКИ

На с. 3. — За писаното въ Московското списание вж. „О зародышѣ новой болгарской литературы“, с. 4.

На с. 3. — За мнението на рускитѣ офицери вж. Писмата на Ю. И. Венелинъ до В. Априловъ. Лѣтопись на Българското книжно д-во, III, 1901—1902, с. 147—148.

На с. 3. — Н. М. Карамзинъ (1766—1826), писателъ и историкъ, авторъ на бележитата „Исторія Россійскаго государства“ (въ 12 тома). Мнението му за българитѣ е изказано въ т. I, бел. 41.

На с. 4. — Й. Добровски (1753—1829), чехъ, основателъ на славянската филология. Въ най-важното си съчинение „Institutiones linguae slavicae dialecti veteris“ (Виена 1822) смѣта Кирилметодиевия езикъ за старосръбско наречие. По-късно, въ съчинението „Cyrill und Method der Slawen Apostel“ (Прага 1823) го нарича serbisch-bulgarisch-macedonisch.

На с. 4. — Вукъ Ст. Караджичъ (1787—1864), сръбски езиковедъ и фолклористъ. Писмото отъ 1819 г. е отправено до д-ръ Д. Фрушичъ (вж. Српске Новине, 1821, бр. 68). Екатерина II (1762—1796) издава два тома „Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею Высочайшей особы“, 1787 и 1789 г. Караджичъ ги допълва съ своя „Додатакъ к Санктпетербургскимъ сравнительнымъ рѣчицама свију jezика и наречија с особитимъ огледима бугарскогъ jezика“ (Виена 1822).

На с. 4. — П. Й. Шафарикъ (1795—1861), словакъ. Срв. неговото съчинение „Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“ (Пеща 1826).

На с. 4. — Вартоломей Копитаръ (1780—1844), словенець, бележитъ славистъ, издалъ „Glagolita Clozianus“ (Виена 1836).

На с. 4. — Ужгородъ (по унгарски Унгваръ) сега се намира въ Източно Чехословашко.

На с. 5. — Сегединъ, градъ въ Унгария, на р. Тиса.

На с. 5. — Ив. Н. Инзовъ (1768—1845), председател на комитета за колониститъ въ Южна Русия, покровитель на Пушкинъ въ Бесарабия.

На с. 5. — Българи почватъ да се преселватъ въ Южна Русия още отъ 1752 г. Колонизацията се засилва особено презъ годинитъ 1769—1791 и 1801—1812. Когато Венелинъ отива въ Кишиневъ, въ Бесарабия има надъ 32,000 български преселници. Вж. Н. С. Державинъ, Болгарскія колоніи въ Россіи. СбНУ, кн. XXIX, 1914, с. 14.

На с. 6. — С. Т. Аксаковъ (1791—1859), авторъ на „Семейная хроника“ и „Дѣтскіе годы Багрова—внука“, баща на известнитъ славянофили Конст. и Ив. С. Аксакови.

На с. 6. — М. П. Погодинъ (1800—1875), славянофилъ, историкъ, писателъ и журналистъ.

На с. 6. — Игн. Яковенко, Нынѣшнее состояніе турецкихъ княжествъ Молдовіи, Валахіи и Россійской Бессарабской области. Спб. 1828.

На с. 7. — М. В. Ломоносовъ (1711—1765), знаменитъ руски ученъ и писателъ.

На с. 7. — За рецензията срв. Б. Певевъ, История на новата българска литература. Подъ редакцията на проф. Б. Йоцовъ. Т. III, с. 594—596.

На с. 8. — И. Е. Тунманъ (1746—1778), шведски историкъ. Съчинението му „Untersuchungen“ (вж. с. 54) излиза въ 1772 г.

На с. 8. — И. Х. Енгелъ (1770—1814), австрийски историкъ, занимавалъ се съ руското минало.

На с. 9. — За преценкиѣ на първата Венелинова книга вж. у В. Н. Златарски, Лѣтопись на Бѣлг. кн. д-во, III, с. 100—104, и у М. Арнаудовъ, Априловъ, с. 62—64.

На с. 9. — Боянъ (Баянъ), легендаренъ славянски пѣвецъ, известенъ у бѣлгаритѣ подѣ името Боянъ Магесникъ. Историчитѣ го сочатъ като синъ на Симеонъ (вж. К. Иречекъ, История на бѣлгаритѣ. Подѣ редакцията на проф. В. Н. Златарски. София 1929, с. 125), а Венелинъ го поставя като бѣлгарски царъ два пѣти—презъ VI и VIII в. (вж. „Критическія изслѣдованія“, с. 4, 13).

На с. 9. — Осиянъ, легендарно лице въ ирландската литература отъ III в. Дж. Макферсонъ (1738—1796) издава подѣ негово име народнитѣ поеми—мистификации „Fingal“ (1762) и „Темога“ (1763).

На с. 9. — Писмо до С. Шевиревъ, вж. Н. Барсуковъ, Жизнь и труды М. П. Погодина. Спб. 1888, т. III, с. 133.

На с. 11. — Граматиката на Венелинъ е разгледана подробно отъ Ив. Д. Шишмановъ, Венелиновитѣ книжа въ Москва. Сп. Бѣлгарски прегледъ, г. IV, 1897, кн. IX, с. 36—70.

На с. 13. — Заглавието на втория томъ отъ мнозина автори е отбелязано „Древніе и нынѣшніе Словене“. Но азъ го предавамъ тѣй, както го намирамъ въ екземпляра на Пловдивската Нар. библиотека, сигн. XXVII 6/11.

На с. 14. — Писмото на Ян. Ст. Кипиловски до А. С. Ширяевъ вж. въ предговора на второто издание на „Древніе и нынѣшніе Болгаре“, Москва 1856, с. XXIX—XXX.

На с. 15. — В. Е. Априловъ, Денница ново-болгарскаго образованія. Одесса 1841, с. 91—92.

На с. 16. — Писмата на Априловъ до Венелинъ сж обнародвани въ „О зародышѣ“, с. 25—29, 40—45.

На с. 16. — Да се чете Н. Ст. Палаузовъ.

На с. 16. — Г. Т. Пешаковъ написва „Ода на Юрия Ив. Венелина“ и „Ръданіе на смъртта Ю. И. Венелина“. Обнародвани сж въ Лѣтописъ на Бѣлг. кн. д-во, III, с. 157—160.

На с. 17. — Вж. М. Д. Балабановъ, Отзивъ въ Бѣлгарія по Венелиновитѣ писма. СбНУ, кн. II, с. 285—309, и М. Арнаудовъ, Априловъ, с. 143—166.

На с. 17. — За Зах. Ик. Круша вж. П. Диневъ, София презъ XIX в. до освобождението на Бѣлгарія. София 1937, с. 155—171.

На с. 18. — Мнението на Венелинъ за българския членъ въ „О зародъшѣ“, с. 47.

На с. 18. — За издигането на Венелиновия паметникъ вж. М. Арнаудовъ, Априловъ, с. 196—197.

На с. 19. — За Ив. Н. Денкоглу вж. П. Диневъ, София презъ XIX в. до освобождението на Бѣлгарія, с. 172—179.

На с. 21.—Вж. писмото на Н. Рилски отъ 24. VI. 1838 г. до Рилския манастиръ, Псп. LXI, 1900. с. 583.

На с. 21. — За Раковски, д-ръ Ив. Селимински и Йорд. К. Джинотъ вж. М. Арнаудовъ, Априловъ, с. 52.

На с. 21. — За М. Кифаловъ вж. превода му на Венелиновата книга „Заради възрожденіе новой Болгарской словесности или науки“, с. 44.

На с. 21. — За мѣстото на Венелинъ въ исторіята на българското възраждане вж. М. Арнаудовъ, Априловъ, с. 49—57.

На с. 25. — Въ книгата на М. Арнаудовъ „Априловъ. Животъ, дейность, съвременници“ се говори обширно за Венелинъ още на с. 78—105, 143—166, 194 и сл., 341—343, 374 и сл.

На с. 29. — Н. Н. е проф. М. П. Погодинъ.

На с. 33. — Подъ названието България Венелинъ разбира Северна България (между Дунавъ и Стара-планина).

На с. 33. — На редъ 20 отъ горе да се чете Румелия, а не Ромъния.

На с. 33. — Ливадия е градъ въ Сръдна Гърция; подъ това име презъ турското робство сж разбирали Сръдна Гърция изобщо.

На с. 38. — Мореза, полуостровъ, южната часть на Гърция (Пелопонесъ).

На с. 39. — Кара-Георги Петровичъ е основателъ на днешната сръбска династия, борецъ срещу турската власть въ края на XVIII и началото на XIX в.

На с. 39. — Йованъ Раичъ (1726—1801), сръбски историкъ, авторъ на „Исторія разныхъ славенскихъ народовъ найпаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ“, Виена 1794—1795.

На с. 39.—Царъ Александъръ е Ив. Александъръ.

На с. 40. — Романия, т. е. Румелия.

На с. 41. — Съчинението на Добровски е преведено отъ М. П. Погодинъ въ 1825 г. — Моравското схващане е подържалъ В. Копитаръ.

На с. 42. — Quod erit demonstrandum — Това ще бжде показано.

На с. 45. — Градоветъ Самоковъ, Скопье, Беръ, Костуръ и Велесъ у Венелинъ сж предадени съ имената Замоковъ, Изкопъ, Верея, Кастория и Кюпрели.

На с. 55. — Авг. Шльоцеръ (1735—1809), нѣмски ученъ, работилъ въ Русия, изследвалъ руското минало, авторъ на „Allgemeine Nordische Geschichte“, Halle 1772.

На с. 55. — Г. З. Байеръ (1694—1738), нѣмски ученъ, заемалъ въ Руската академия катедрата по източна история и източни езици, основателъ на скандинавската школа въ руската историография.

На с. 59. — Белона, богиня на войната у римлянитѣ.

На с. 63. — Планината Сули се намира въ Гърция.

На с. 75. — Иво Сѣнянинъ, герой на сръбска народна пѣсенъ, за която Венелинъ говори на с. 45—47.

На с. 77. — Да се чете Баронъ de Tott, а не Gott.

На с. 78. — Авторъ на „Освободениятъ Йерусалимъ“ е Торквато Тасо (1544—1595), а на „Бѣсниятъ Орlando“ — Людвикъ Ариосто (1474—1533), знаменити италиянски поети.

На с. 79. — „Хенриадата“ е написана отъ Фр. Волтеръ (1694—1778); „Месиадата“ — отъ Фр. Клопшокъ (1724—1803), нѣмски поетъ; „Изгубениятъ рай“ — отъ Дж. Милтонъ (1608—1674), английски писателъ.

На с. 87. — Чувашитѣ сж племе, което живѣе главно въ Казанската област на Русия.

На с. 88. — Въ наречието на казанци и нижегородци се срѣщатъ членни форми; вж. Л. Милетичъ, Членътъ въ българския и руския езикъ. СБНУ, кн. XVIII, 1901, с. 44.

На с. 90. — Въмѣсто Бесарабия Венелинъ употребя формата Бассарабъ.

На с. 91. — Никита Акоминатъ, византийски писателъ отъ втората половина на XII и началото на XIII в.

На с. 91. — Царъ Иванъ е Ив. Асенъ II.

На с. 93. — Акерманъ, гр. въ Бесарабия, намира се на устието на р. Днепъръ.

На с. 94. — Споредъ Венелинъ, Владимиръ е предходникъ на Борисъ (вж. „Критическія изслѣдованія“, с. 30—32).

На с. 102. — Да се чете Бережанъ.

На с. 102. — Regis ad exemplum totus componitur orbis—По примѣра на царя се нарежда цѣлиятъ свѣтъ.

На с. 106. — Боянъ се възцарява въ 763 г. Каранъ е Крумъ, а Владимиръ II — Симеонъ (вж. „Критическія изслѣдованія“, с. 13, 15—23, 160).

На с. 107. — За Венелиновото писмо вж. още М. Арнаудовъ, Априловъ, 143—166.

На с. 110. — Народнитѣ пѣсни, събрани отъ Венелинъ, сж обнародвани отъ П. А. Безсоновъ, Болгарскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. Венелина, Н. Катранова и другихъ Болгаръ. Москва 1855.

На с. 111. — Цароставникъ, т. е. царственикъ, преписъ отъ Паисиевата история. Съ второто название издава една преработка на историята Хр. Павловичъ — Царственникъ или Исторія Болгарская. У Будиму, 1844.

На с. 113. — Лариса (Енишера), градъ въ Тесалия.

На с. 116. — К. Делавинъ (1793—1843), френски поетъ и драматургъ.

На с. 123. — Страшимиръ и Шишманъ сж Ив. Срацимиръ и Ив. Шишманъ.

Заглавията на откъслецитѣ „За естествения изворъ на епопеята“ (с. 69), „За Бесарабското княжество изобщо“ (с. 90), „Борисъ“ (с. 94) и „Покръстване на България“ (с. 102) сж на Венелинъ; останалитѣ сж поставени отъ преводача.

СЪДЪРЖАНИЕ

Юрий Иванович Венелинг	3
Библиография	24
I. Старитѣ и сегашни българи	26
II. За характера на народнитѣ пѣсни у балканскитѣ славяни	57
III. За зараждането на новата българска литература	80
VI. Влахобългарски грамоти	90
V. Критически изследвания за историята на българитѣ	94
VI. Писмо до В. Е. Априловъ	107
Бележки	129

Печатница Хр. Г. Дановъ-О.О.Д-во
Пловдивъ — № 5/1938 г.

